

T.C
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EŞREF ALİ TEHÂNEVÎ'NİN HAYATI, HADİS
İLMİNDEKİ ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ**

ODIL KHAMIDOV

150111011

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. HALİL İBRAHİM KUTLAY

İSTANBUL 2019

T.C
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EŞREF ALİ TEHÂNEVÎ'NİN HAYATI, HADİS
İLMİNDEKİ ESERLERİVE GÖRÜŞLERİ**

ODIL KHAMIDOV

150111011

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. HALİL İBRAHİM KUTLAY

İSTANBUL 2019

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Temel İslam Bilimleri yüksek lisans programı 150111011 numaralı öğrencisi **ODIL KHAMIDOV**'un ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “**Eşref Ali Tehânevî'nin Hayatı, Hadis İlmindeki Eserleri Ve Görüşleri**” başlıklı tezi, aşağıda imzaları olan jüri tarafından 18/06/2019 tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Halil İbrahim KUTLAY

(Jüri Başkanı-Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Dr. Öğ. Üyesi Ahmet EFE

(Jüri Üyesi)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Dr. Öğ. Üyesi Abdullah TIRABZON

(Jüri Üyesi)

İstanbul Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Odil KHAMIDOV

EŞREF ALİ TEHÂNEVÎ'NİN HAYATI, HADİS İLMİNDEKİ ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ

ÖZET

Hindistanlı mütakellim, müfessir, muhaddis, fakih, davetçi ve mutasavvıf Eşref Ali b. Abdülhak et-Tehânevî el-Hindî el-Fârûkî el-Hanefî (ö.1362/1943), son asrın en önemli ilmî şahsiyetlerinden biridir.

Eşref Ali Tehânevî, Hindistan'ın İngiliz istilasını altında bulunduğu dönemde yaşamış, Hint alt kıtasının ilim merkezi ve Asya'nın Ezher'i olan Dârululûm-i Diyûbend'de yetişmiştir. Eşref Ali Tehânevî, Hint alt kıtasının Hanefî ekollerinden Diyûbendî ekolünün önde gelen şahsiyetlerindedir. Gerek ilmî açıdan gerek siyasî açıdan ciddî tartışmaların olduğu bir döneme şahitlik etmiştir. İngilizlere karşı yapılan ayaklanmalar veya siyasî girişimlerde aktif olarak yer almamışsa da eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla Hint alt kıtasındaki ictimâî ve siyasî gelişmeleri yakından takip etmiş, topluma yol ve yön göstermiştir. Tehânevî'nin eserleri böyle bir ortamın ve zor şartların problemlerine çözüm üretmiş, müslümanları ilim ve irfanla aydınlatmış; insafli yaklaşımları ile müslümanları itidale çağırmıştır.

Bine yakın eserin müellifi olan, hakkında yazılmış İngilizce ve Urduca akademik tezler bulunan Tehânevî, Türkiye'de tasavvuf ve kelâma ait birkaç eseri ile tanınmış ama şu ana kadar Tehânevî'nin eserleri ve ilmî kişiliği konusunda Türkçe akademik çalışma yapılmamıştır. Tezimiz, bu bağlamda alanında Türkiye ilim çevresinde bu ilmî şahsiyet hakkında hazırlanan ilk tez olmaktadır.

Bu çalışmada; Tehânevî'nin yaşadığı dönem ve hayatı, ilmî ve tasavvufî kişiliği, hocaları, talebeleri ve eserleri, hadis alanındaki Arapça ve Urduca eserleri, hadis ilmindeki yeri, hadisle istidlâli, hadis şerhi, Tehânevî'nin fetvalarında ve diğer eserlerinde hadis müdafaası, Tehânevî'nin hadislerdeki isnad ve metin tenkidi, Hanefî mezhebinin müdafaası ve Hanefî mezhebinden ayrıldığı farklı görüşleri hakkında bilgi verilmiştir. Tezimiz, konuyla ilgili Arapça ve Urduca kaynaklardan doğrudan yararlanarak hazırlanmıştır.

ASHRAF ALI THANAWI'S LIFE, LEGACY, LEGACY OF HADITH SCIENCE AND PERSPECTIVES

ABSTRACT

Preacher, mufassir, muhaddis, fakih, Islamic inviter, mutasawwif, **Ashraf Ali Thanawi** (August 19, 1863– July 4, 1943 /05 Rabi' al-Thani 1280-17 Rajab 1362 AH) was one of the most important scientific figures of the last century.

Ashraf Ali Thanawi lived during the British invasion of India, and gained his Islamic knowledge in the center of science of the Indian subcontinent and the Azhar of Asia, Darul Uloom Deoband. He was one of the prominent figures of the Deobandi Madrasah of the Hanafi School of the Indian subcontinent. He has witnessed a suffering period of scientific and political debates. Although he was not actively involved in riots or political attempts against the British, his works closely followed the social and political developments in the Indian subcontinent. Thus, his works provided solution to problems like environmental, assisted to prosperity of Muslims, and urged the Muslims to treat with each other with their incentive faithful approach.

Thanawi is known with a thousand of publications on Tasavvuf and Kalaam in Turkey. Also, there are number of English and Urdu academic theses about Thanawi. However, until now there is no academic study has been conducted about scholarly works and scientific personality of Thanawi. To the best of the researcher's knowledge, the thesis on hand, in this context, in the field of environmental science in Turkey is the first thesis about the scientific personality of Thanawi.

The current study explores the period and life of Thanawi, his scientific and Tasawwuf personality, his teachers, students and works, Arabic and Urdu works in the field of hadith, his place in the Hatdith Sciences, the interpretation of hadith, the commentary of hadith, isnad and text criticism, the defense of Hanafi school and the different views of the Hanafi school were given. The primary sources in Arabic and Urdu were used to successfully complete this thesis.

ÖNSÖZ

Allah'a hamd, Rasûlüne salât ve selâmdan sonra;

Hint alt kıtası, medeniyetinin zenginliği, din ve dillerinin çeşitliliği ile diğer kıtalardan farklılık arz etmektedir. Uzun zaman müslümanların yönetimi altında olan bu büyük devlet, İngiliz sömürgesi altına girince müslümanlar ve gayrimüslimlerin birlikte yaşama ortamı kaybolmuş, müslümanlar arasındaki birlik bozulmuş, müslümanlar İngiliz sömürgesinden sonra çeşitli fırkalara ayrılmışlardır. Özellikle ictihad, taklid, sünnete bağlılık, edille-i şer'iyye gibi konular çerçevesinde çeşitli ihtilaflar yaşanmış, hatta peygamberliğin sona ermediğini iddia edenler de olmuştur.

Hindistan'ın böyle karmaşık bir döneminde yaşayan Hanefî ve sûfî, irfan ve hikmet sahibi Eşref Ali Tehânevî, zamanın ve bölgesinin sorunlarını eserleri ve vaazlarında ele almış, şüphe ve itirazları cevaplamış, bine yakın eser telif etmiştir. Eşref Ali Tehânevî, İslam'a ve Ehl-i Sünnet'e itirazların çoğaldığı bir dönemde İslam adına eserleri ve vaazlarıyla cevaplar vermiştir.

Bu değerli ilmî şahsiyet hakkında Hindistan'da Urduca üç doktora tezi yapılmış, Özbekistan'da bu konuda Lisans Bitirme Tezi hazırlanmıştır. Türkiye'de ise Tehânevî'nin ilmî çalışmalarını kapsayan detaylı bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Sadece üstadın tasavvufî görüşleri hakkında yazılan bir makale Türkçeye çevrilmiştir.

Bine yakın eserin müellifi olan böyle bir büyük âlimin hem kendi ülkesinde hem de başka ülkelerde ihmal edilmesi, onun hakkında ciddi akademik çalışmaların yapılmaması üzüntü vericidir.

“Hakîmü'l-Ümmet” lakabıyla tanınan Eşref Ali Tehânevî gibi velûd bir âlim hakkında, özellikle onun hadis ilmindeki yeri ve değeri hususunda Türkiye'de kapsamlı müstakil bir akademik çalışmanın olmaması sebebiyle böyle bir konuda çalışma yapılması zarureti meydana gelmiştir. Bu eksikliği gidermek maksadı ile yapılan bu çalışma, müellifimizin hayatı, eserleri, ilmî şahsiyeti ve hadisçiliği üzerinde yoğunlaşmıştır.

Girişte araştırmanın konusu, amacı, sınırları, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Tezin Birinci Bölümü'nde, Tehânevî'nin yaşadığı dönem, ilmî ve fikrî ekoller ve Tehânevî'nin hayatı ele alınmıştır.

İkinci Bölümde, Tehânevî'nin ilmî kişiliği, hocaları, talebeleri, eserleri, tasavvufî kişiliği, bazı âlimlerin Tehânevî hakkındaki değerlendirmeleri hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü Bölümde; Tehânevî'nin hadis ilmi ile ilgili yazdığı Arapça ve Urduca eserleri, eserlerinde hadis kullanımı, fetvaları, hadis müdafaası, isnad ve metin açısından hadis tenkitçiliği, ahkâm hadisleri konusundaki tutumu, Hanefî mezhebini müdafaası ve Hanefî mezhebinden ayrıldığı farklı görüşler incelenmiştir. Sonuç kısmında ise konuyla ilgili elde edilen neticeler kaydedilmiştir.

Eşref Ali Tehânevî'nin Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri isimli yüksek lisans tezimizin danışmanlığını üstlenen Doç. Dr. Halil İbrahim KUTLAY hocam başta olmak üzere, tez jürisinde bulunan Dr. Öğ. Üyesi Ahmet EFE hocama ve jüri üyesi Dr. Öğ. Üyesi Abdullah TIRABZON hocama; özellikle fikir ve katkılarından istifade ettiğim Halep'li değerli hadis âlimi Muhammed Avvâme, Hindistan Âlimler Meclisi Başkanı muhterem üstadım Erşed el-Medenî, İmam Ahmed b. İrfan eş-Şehid Üniversitesi Rektörü Selman b. Muhammed Tahir el-Hasenî en-Nedvî,, Muhammed Takî Osmanî, Ebû Lubâbe Şah Mansur, Muhammed Zeyd Nedvî ve Nuru'l-Hasan Râşid Kândehevî'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışma sırasındaki destek ve yardımlarından dolayı İLAM Araştırma Müdürü Hasan BAYDEMİR, MAMER Araştırma Müdürü Âlim Oktay ÇATKAL, Arş. Gör. Şahin HANCANOV, Arş. Gör. Burak ERGİN, Editör Mehmet DERİ ve UDEF Akademi yetkililerine teşekkür ederim. Ayrıca Fakültemiz Dekanı Prof. Dr. Ahmet Turan ARSLAN hocama ilgi ve desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Özellikle hayatımın şekillenmesinde bana yol gösteren, yön veren, olumlu yönlendirmeleri ile bana önderlik yapan isimlerini yazamadığım bütün hocalarıma ve tez çalışmaları esnasında hep yanımda olan aileme ve yakınlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Rabbim sizden razı olsun. Rabbim huzurunda mahcup etmesin.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI.....	1
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. EŞREF ALİ TEHÂNEVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM VE HAYATI.....	5
1.1. TEHÂNEVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM	5
1.1.1. Siyasî Durum.....	5
1.1.2. Sosyal Durum.....	6
1.1.3. İlmî Durum.....	8
1.1.4. İlmî ve Fikrî Ekoller	9
1.1.4.1. Diyûbendî Ekolü.....	9
1.1.4.2. Ehl-i Hadis Ekolü	13
1.1.4.3. Birelvî Ekolü.....	15
1.1.4.4. Kâdiyânîlik	17
1.1.4.5. Ehlü'l-Kur'an Ekolü	19
1.1.4.6. Şia Ekolü.....	21
1.2. TEHÂNEVÎ'NİN HAYATI.....	23
1.2.1. Doğumu ve Nesebi.....	23

1.2.2.	Ailesi.....	24
1.2.3.	İlim Tahsili.....	25
1.2.4.	Yaptığı Görevler.....	28
1.2.5.	Vefatı.....	30
İKİNCİ BÖLÜM.....		31
2. EŞREF ALİ TEHÂNEVÎ'NİN İLMÎ VE TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ.....		31
2.1.	İLMÎ KİŞİLİĞİ	31
<u>2.1.1.</u>	Hocaları.....	31
<u>2.1.2.</u>	Talebeleri.....	34
<u>2.1.3.</u>	Eserleri.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.35
2.1.3.1.	Tefsir Alanındaki Eserleri.....	35
2.1.3.2.	Fıkıh Alanındaki Eserleri.....	37
2.1.3.3.	Kelâm ile İlgili Eserleri.....	40
2.1.3.4.	Tasavvuf ve İrşad İle İlgili Eserleri.....	42
2.1.3.5.	Diğer İlimlerde Yazdığı Eserler.....	45
2.2.	TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ	46
<u>2.2.1.</u>	Mürşidi.....	47
<u>2.2.2.</u>	Müridleri.....	51
<u>2.2.3.</u>	İrşad Faaliyetleri.....	57
2.3.	SIYÂSÎ KİŞİLİĞİ VE GÖRÜŞLERİ	59
<u>2.3.1.</u>	Tehânevî'nin Siyâsî Görüşleri.....	60
<u>2.3.2.</u>	Tehânevî ve Hilafet Hareketi	61
2.4.	TEHÂNEVÎ HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELER	64
<u>2.4.1.</u>	Tehanevî Hakkındaki Takdir İfadeleri.....	64
<u>2.4.2.</u>	Tehanevî'nin En Çok İstifade Ettiği Eserler	68

<u>2.4.3.</u> Tehanevî'den Yapılan Nakiller	69
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	71
3. EŞREF ALİ TEHÂNEVÎ'NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ	71
3.1. TEHÂNEVÎ'NİN HADİS İLMİ İLE İLGİLİ ESERLERİ.....	71
<u>3.1.1.</u> Arapça Eserleri.....	71
<u>3.1.2.</u> Urduca Eserleri	72
<u>3.1.3.</u> Tehânevî'nin Hadis İlimindeki Urduca ve Arapça Eserleri.....	74
3.2. TEHÂNEVÎ'NİN HADİS KULLANIMI	74
<u>3.2.1.</u> Hadisle İstidlâli.....	74
3.2.1.1. Akaid konularında Hadisle İstidlâli	75
<u>3.2.1.2.</u> Vaazlarında Hadisle İstidlâli	79
<u>3.2.1.3.</u> İbadetle İlgili Vaazlarında Hadisle İstidlâli	81
<u>3.2.1.4.</u> Muamelatla İlgili Sohbetlerinde Hadisle İstidlâli	82
<u>3.2.1.5.</u> Tasavvufî Konularda Hadisle İstidlâli	82
<u>3.2.2.</u> Hadis Şerhi	84
3.2.2.1. Hanefî Olmayan Âlimlerin Hadis Şerhlerini Nakletmesi	84
3.2.2.2. Başka Eserlerinde Kendisine Ait Olan Yorumları	85
3.3. TEHÂNEVÎ'NİN HADİS MÜDAFAASI.....	87
<u>3.3.1.</u> Fetvâlarında Hadis Müdafaası	87
3.4. TEHÂNEVÎ VE AHKÂM HADİSLERİ	91
<u>3.4.1.</u> Hanefî Mezhebini Müdafaası.....	91
<u>3.4.2.</u> Hanefî Mezhebinden Farklı Görüşleri.....	94
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA	100
EKLER.....	106

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.d. : Adı geçen dergi
a.g.m. : Adı geçen makale
bkz. : Bakınız
c. : Cilt
DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H. : Hicrî
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
Ktp. : Kütüphanesi
M. : Miladî
nr. : Numara
ö. : Ölüm tarihi
r.a. : Radıyallahu anh
s.a.v : Sallallâhü aleyhi ve sellem
s. : Sayfa
ss : Sayfa sayısı
ts : Tarihsiz
vr. : Varaka
Yay. : Yayınları

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Bu çalışmada XIX-XX. yüzyılın önemli müfessir, muhaddis, fakih, mutasavvıf ve mütekellimlerinden sayılan Hindistanlı âlim Eşref Alî Tehânevî'nin dönemi, eserleri, ilmî kişiliği, tasavvufî yönü ve hadis ilmindeki yeri ele alınacaktır.

Eşref Alî Tehânevî, hadis ilmindeki katkısı, özellikle hadislerin savunulması, yorumlanması ve Hanefî mezhebi müdafaası açısından ayrı bir öneme sahiptir. Eserleri, yazıldığı tarih ve coğrafya açısından, özellikle dönemi açısından çok önemlidir.

Tehânevî'nin eserlerinin telifi, İngiliz sömürgesinin Hindistan'da yaşayan Müslümanları derinden ciddî bir şekilde etkilediği ve onların içinde bulunduğu bu üzücü ortamdan kurtuluş çareleri elde etmeye çalıştığı bir döneme rastlamış olmaktadır. Akaidde ayrı düşün katı Hanefilik ve fikhî mutlak inkâr eden sert Ehl-i Hadis çizgisi başta olmak üzere birçok ilmî ve fikrî ekolün bulunduğu XIX-XX. asrın Hint alt kıtası ortamında, Eşref Alî Tehânevî'nin eserlerinde ihtilafî konulara mutedil ve insafî olarak yaklaşımı dikkat çekmiş, itidalli bakış açısı ve taassuptan uzak yapıcı üslûbuyla yaşadığı dönemi ciddi bir şekilde etkilemiştir.

İslam dünyasının seçkin âlimlerinden olan Eşref Ali et-Tehânevî, Türkiye'de genelde birkaç kitabının tercümesi ile bilinmektedir. Bu durum, bine yakın eseri olan bu Hindistan âliminin gerektiği kadar tanınmadığını gösterir. Dolayısıyla Hindistan'ın ilmî mirasına büyük katkıda bulunan bu âlimden istifade edilmesi gerektiği açıktır. Bu konuda hiçbir akademik çalışma olmadığı için bu çalışmamızın bu akademik camiaya katkı sağlayacağı ümidini taşımaktayım.

Tezin amacı, Tehânevî'yi her yönden tanımak, eserleri hakkında bilgi vermek ve hadis ilmindeki yerini ortaya koymaktır. Ayrıca Tehânevî'nin hadis ve fıkıh karşıtlarına karşı kaleme aldığı ilmî mirasını Türkiye'ye kazandırmak, hayatında yüz binleri, vefatından sonra milyonları etkileyen irşad ve tebliğ özelliklerini öğrenmektir.

Tezimizin üçüncü bölümünde başta Hanefî mezhebi ve hadis müdafaası olmak üzere Tehânevî'nin hadis çalışmaları, isnad ve metin tenkidi hakkında bilgi verilecektir. Hint alt kıtasında İslamî ilimlerin çoğunda iz bırakan, tasavvufu Kur'an ve Sünnet çizgisine yaklaştırarak tecdid eden büyük âlim Tehânevî hakkında yeterince çalışılmadığı ortadadır. Dolayısıyla tez, bu husustaki bir boşluğu kısmen dolduracaktır.

II. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI VE YÖNTEMİ

Tez giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Eşref Alî Tehânevî'nin yaşadığı dönem, hayatı, eserleri ve ilmî kişiliği başlıklı Birinci bölümde, ilk olarak Tehânevî'nin yetişmesinde ve ilmî yaklaşımının oluşumundaki etkenleri tespit edebilmek için yaşadığı asır olan son yüzyıl Hindistan coğrafyasındaki siyasî, ictimâî ve ilmî durumu hakkında bilgi verilmiş, ilmî ve fikrî yaklaşımlara temas edilmiş, bu ekollerin görüşleri anlatılmıştır. Birinci bölümün ikinci kısmında ise Tehânevî'nin doğumu, nesebi, ailesi, ilim tahsili, yaptığı görevler ve vefatı konularının işlenerek Tehânevî genel hatlarıyla tanıtılmıştır.

İkinci bölümde, Tehânevî'nin ilmî kişiliğini tanıtmak için hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Sayıları bine yakın olan eserleri tasnif edilmiş, konulara göre ayrı ayrı bilgi vermeye çalışılmıştır. Bu bölümde hadis hariç tefsir, fıkıh, kelim, tasavvuf, davet, irşad ve diğer ilimlerle ilgili eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak Eşref Alî Tehânevî hakkında onu yakından tanıyan âlimlerin değerlendirmeleri ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm, tezimin en önemli bölümü olup beş kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Tehânevî'nin hadis ilmi ile ilgili Arapça ve Urduca eserleri ele alınmıştır. İkinci kısımda ise hadis ilmindeki yeri, hadisle istidlâl ve hadis şerhi ele alınmıştır. Üçüncü kısımda Tehânevî'nin fetvalarında ve diğer eserlerinde sergilediği hadis müdafaası hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü kısımda Tehânevî'nin hadislerdeki isnad ve metin yaklaşımı incelenmiştir. Bu bölümün son kısmında Tehânevî'nin ahkâm hadisleri konusundaki tutumu, Hanefî mezhebinin müdafaası ve farklı görüşleri ele alınmıştır.

Tehânevî'nin birçok eseri tercüme edilerek Türkçeye kazandırılmıştır. Tehânevî ve eserleri üzerine İngilizce ve Urduca akademik tezlerin varlığı bilinmektedir. Ancak bu akademik çalışmalarda Tehânevî'nin eserleri maalesef yeterince tanıtılmamıştır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamızda Tehânevî'nin hayatı, hocaları, talebeleri ve müritleri hakkında kesin bilgiye ulaşmak için kendi tarafından yazdırılan ve tasdik edilen *Eşrefü's-Sevanih* adlı esere başvurulmuştur. Bu eser, Tehânevî hayatta iken onun emriyle Şeyh Azizu'l-Hasan Meczûb ve Şeyh Abdu'l-Hak Sahib isimli iki talebesi tarafından yazılmıştır.

Araştırmamızda Tehânevî'nin eserlerinin listesini hazırlamak için Dr. Abdulhayy Ârifî'nin *Fihrist-i Telifât-ı Hakîmu'l-Ümmet* adlı eserinden istifade edilmiştir. Tehânevî'nin vaaz ve irşatlarının fihristi için kendisi tarafından hazırlanan *Mir'âtü'l-Mevâiz* adlı eserinden istifade edilmiştir.

Yukarıda zikredilen iki eserde adı geçmeyen kitapları, Hindistan ve Pakistan yayınevlerinin kitap katalogları ve bölge âlimlerinin şahsî kütüphanelerinden istifade edilerek tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Tehânevî'nin hadis anlayışı, yorumu, hadisle istidlâl ve hadis şerhini hazırlamak için *Câmiu'l-Âsâr*, *Tâbiu'l-Âsâr*, *el-Misku'z-Zekî*, *es-Sevabu'l-Muhallâ*, *İmdadu'l-Fetâvâ*, *İmdadu'l-Ahkâm* ve *Bevadiru'n-Nevadir* adlı eserlerine müracaat edilmiştir.

Tehânevî'nin hadis müdafaası ve hadis metni hakkındaki itirazlara verdiği cevaplar için *İmdadu'l-Fetâvâ*, *İmdadu'l-Ahkâm* ve *Bevadiru'n-Nevadir* adlı eserlerine başvurulmuştur.

Tehânevî'nin hadiste isnad ve metin tenkidi konusundaki çalışmaları ve metodu *İmdadu'l-Fetâvâ*, *İmdadu'l-Ahkâm*, *Bevadiru'n-Nevadir*, *el-Misku'z-Zekî* ve *es-Sevabu'l-Muhallâ* adlı eserleri incelenerek ortaya konulmuştur.

Tehânevî'nin ahkâm hadisleri konusundaki tutumu ve Hanefî mezhebi müdafaası alanındaki çalışmaları ve görüşleri *Câmiu'l-Âsâr* ve *Tâbiu'l-Âsâr* başta olmak üzere fetvaları ve *Sünen-i Tirmizî Şerhi* ve *Hâşiyesinden* istifade edilerek anlatılmaya çalışılmıştır.

Araştırmamıza zenginlik ve kazandırmak için; 2018 yılı Haziran ve Temmuz Temmuz aylarında yaklaşık iki ay süre ile Daru'l-Ulûm Diyûbend ve Nedvetü'l-Ulema gibi Hindistan'daki önemli İslamî ilimler merkezlerini, merkezî kütüphanelerini ve hayatta olan seçkin âlimlerinden bazılarını ziyaret etmiş, iyi derece Urduca konuşmam ve yazmam sebebiyle oranın zengin ilmî hazinesinden istifade etmiş bulunuyorum.

Hindistan yolculuğum esnasında Tehânevî'nin piyasada bulunan eserlerini satın almaya, bulamadığım kitaplarını kütüphanelerden temin etmeye çalıştım. Sadece Pakistan'da bulunan eserlerinin elektronik nüshasına erişmeye çalıştım. Sonuçta tezimin farklı olması ve gelecekte Tehânevî hakkında daha geniş çalışma yapabilmem için yeterince kaynak elde ettim. Bu tezimde şu anda elimde bulunan ve çoğunluğu Urduca olan kaynaklardan verimli bir şekilde yararlanmaya çalıştım.

Tehânevî hakkında yapılan Özbekçe yazılmış bir lisans tezi¹ ve Urduca yazılmış üç doktora tezine ulaşabildim.² Türkçe'ye çevirilmiş bir ilmî makaleden de istifade ettim.³

Hayatını Tehânevî'nin eserlerini araştırmaya kendini adanmış olan değerli âlim Şeyh Muhammed Zeyd Nedvî Mezâhirî'yi yerinde ziyaret ederek onun ilmî tecrübesinden istifade ettim.

Tehânevî'nin eserlerinin ilk nüshalarına ulaşmak ve onlardan istifade etmek için Müftü İlah Bahş Akademisi'nin zengin kütüphanesinden ve ömrünü Hintli âlimlerin mirasını öğrenmek için adanmış olan Akademi Müdürü meşhur âlim Şeyh Nuru'l-Hasan Râşid Kandehlevî'den istifade ettim.

Bütün bu çalışmaları Türkçe ifade kabiliyetim kadarıyla nakletmeye gayret ettim. Yanlışlar benimdir, muvaffakiyet Rabbimin lütuf ve ikramıdır.

¹ Müminov, Avazbek, **Eşref Alî Tehânevî ve el-İntibâhâtü'l-Mufide Adlı Eseri** (Ashraf Ali Tahonaviy va Al-intibahotul-mufida asari), Yayınlanmamış Lisans mezuniyet tezi, İmam Buhârî İnstitüsü, Taşkent, 2014

² Reyhânâ Ziya, **Eşref Alî Tehânevî'nin Beyânu'l-Kurân Tefsirindeki Metodu** (Maulana Ashraf Ali Thanwi ki tafseer Bayanul-Quran ka usool), Yayınlanmamış Doktora tezi, Aligarh Üniversitesi, Aligarh, 1982; Seyfurrahman, **Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî'nin ilmî çalışmaları** (Maulana Ashraf Ali Thanwi ki Ilmi Khidimat), Yayınlanmamış Doktora tezi, Sindh Üniversitesi, Câmşoro, 1992; 3.Ebrar Ali, **Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî'nin Islah Metodu** (Hazrat Maulana Ashraf Ali Thanwi ka Tareeqae Islah), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sindh Üniversitesi, Câmşoro, 200

³ Şah Muinuddin el-Hâşimî, Cüneyd Ahmed el-Hâşimî, *Eşref Alî Tânevî'nin Reformist Düşüncesinde Tasavvuf*, Şah Muinuddin el-Hâşimi, Cüneyd Ahmed el-Hâşimi; çev. Yakup Yüksel, Muhammet Ali Tekin, 2017. Namık Kemal Üniversitesi, 2017.

BİRİNCİ BÖLÜM

EŞREF ALİ TEHÂNEVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI, ESERLERİ ve İLMÎ KİŞİLİĞİ

Bu bölümde tezimizin ana konusu olan Eşref Ali Tehânevî'nin yaşadığı dönemin (1863- 1943) siyasî, sosyal ve ilmî durumu, hayatı, eserleri ve ilmî kişiliği ele alınacaktır.

1.1. YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL MANZARASI

Eşref Ali Tehânevî'yi iyi tanımak ve doğru değerlendirmek için, yaşadığı dönemi tanımak, yetiştiği çevreyi ve siyasî ortamı bilmek lazımdır. Meşhur ifadeyle; “*Âlim ibnü'l-vakittir*”, yani bir âlimin yetişmesinde çevresi ve ortamının ciddî şekilde etkisi olmaktadır.

1.1.1. Siyasî Durum

Tehânevî'nin yaşadığı XIX. yüzyılda Hindistan İngiliz sömürgesi altındaydı. Sömürgeci İngilizler “Doğu Hindistan Şirketi”⁴ vasıtasıyla özerk devlet statüsünde ve ticarî imtiyazlara sahip olmaları sebebiyle Hindistan'ın iç işlerine karışmışlar, 1857 yılında halkın yönetime karşı ayaklanması başarısız olunca İngilizler yönetimi tamamen ellerine almışlardır.⁵

Sömürgeci İngilizlerin elindeki Doğu Hindistan Şirketi, Hindistan'ın siyasî, idarî ve sosyal yapısını olumsuz etkiledi. Özellikle Hindistanlı tüccarlar vergi vermek zorunda kaldı ve bu durum karşısında şirketin malları ile rekabet edemez hale geldiler.⁶ Sonuçta sömürgeci İngilizler “Doğu Hindistan Şirketi” eliyle Hindistan halkını her geçen gün fakirleştirdi, ülkede işsizliği artırdı ve geçim umudu kalmayan köylü insanlar şehirlere göç etmek zorunda kaldı.

İngilizlerin ayrımcılık politikası sadece Batılılarla Hintler arasında değildi. Yerli Hıristiyanlarla diğer din mensupları arasında da ayrımcılık yapıyorlardı. İngiliz memurlarına yüksek görevler veriliyor, maaşları sürekli artırılıyor, ama yerli halk orta dereceli görevlerden dahi mahrum ediliyordu. Bunun yanında şirket yetkililerinin

⁴ Azmi Özcan, “*İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*”, **DİA**, IX, 294.

⁵ Ethem Rûhi Fığlalı, “*19. Yüzyıl Sonlarında Hindistan (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)*”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir, 1983, s.13

⁶ Durmuş Bulgur, “*Ticaretten Sömürgeciliğe XIX. Yüzyılda Hindistan ve İngiliz Hâkimiyeti*”, **Dîvân İlmî Araştırmalar**, 2004/2 s.67.

halkının din, örf ve âdetlerini küçümsemeleri ve aşağılamaları Hindistan’da onlara karşı büyük bir kin ve nefret doğmasına sebep oluyordu. Bu kin ve nefret 1857 ayaklanması ile kendisini gösterdi.⁷

İngilizler’in 1857’de Hindu askerlere, Hintlilerin kutsal saydıkları inek yağından yapılmış mermileri vermeleri, askerler ve onlara katılan halkın memleketin birçok yerinde isyan başlatmasına ve onlarca İngiliz askerini öldürmelerine sebep oldu. Halkın ayaklanmayla Delhi’yi ele geçirmesi ve II. Bahadır Şah’ı sultan yapması çok sürmedi. Fakat Sultan ve oğlunun basiretsizlikleri sebebiyle bu büyük fırsat elden kaçtı.⁸

İngilizlerin Pencap Valisi Sir John Lawrence (ö.1296/1879), İngiliz ordusunu toparlayarak isyanı şiddetli bir şekilde bastırdı. Lawrence, başkent Delhi’yi 1857 yılında tamamen ele geçirdi ve çok büyük zulümler ederek halktan intikam aldı.⁹

1857 halk ayaklanması başlangıçta başarılı gibi olmuşsa da bütün bölgelerde aynı anda başlamaması, Güney Hindistan hâkimleri ve halkının, Haydarâbâd memurları ve Sihlerin İngilizler tarafında yer alması sebebiyle bir süre sonra ayaklanma İngilizlerin lehine döndü.¹⁰

O güne kadar “Doğu Hindistan Şirketi” vasıtası ile Hindistan hükümetinin iç işlerine karışan sömürgeciler, bir sene sonra 1858’de çıkarılan kanun ile yönetimi tamamen ellerine almış oldular.¹¹

1.1.2. Sosyal Durum

Sömürgeci İngilizler’in idaresine kadar Hindistan’da halk ister Müslüman ister Hindu ister Sünnî veya Şî olsun Hint-Türk hükümdarların yönetiminde eşit idi. Bütün halk güven içinde yaşıyordu. Ancak İngilizlerin hakimiyet kurmasıyla işler tamamen değişti.¹²

Doğu Hindistan Şirketi nüfuz alanını genişleterek 1850 yıllarda devlete nüfuz etmişti. Müslümanlar, bütün kusurlarına rağmen Moğol (Babürîler) devletini kendi devletleri olarak görmüşlerdi. Müslümanlar, 1857 bağımsızlık savaşıyla duruma hâkim

⁷ Veliyyüddin Nedvî, **el-İmam Abdülhayy Leknevî**, s.17.

⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1950, III, 303-312.

⁹ Bayur, **a.g.e**, III, 303.

¹⁰ Veliyyüddin Nedvî, **el-İmam Abdülhayy Leknevî**, s.23.

¹¹ Fırlalı, **Hindistan**, s.13.

¹² Bulgur, **Ticaretten Sömürgecilğe**, s.82.

olan İngiliz hükümetini bir türlü içlerine sindirememişlerdi. Ama Hindu ve Sihler için İngiliz idaresi o kadar kötü görünmüyordu. Çünkü Hindular için bu yönetim değişikliği İslâm'la Hıristiyanlığın el değiştirmesinden ibaret olarak görülmüştü.¹³

İngiliz idaresinde yaşamak işçi ve köylü gibi genel halkı fazla ilgilendirmiyordu. Ama aydınlar, İngilizlerin neden buralara kadar gelip tüm zor şartlara rağmen buraların hâkimi olmaya çalıştıklarını gayet iyi biliyorlardı. Sömürgeci batılılar bir yandan kendi dünya görüşlerini ve dinlerini buranın halkına empoze etmeye çalışırken diğer yandan bu bölgenin tabîi zenginliklerini kendi bölgelerine taşıyıp oralarda ucuz hammadde ile sanayi devrimini gerçekleştirmek istiyordu. Bu sebeple İngilizler üniversiteler açıyor, yetiştirdikleri oryantalistlerin İslâm ve Müslümanlarla ilgili makale ve kitaplarını neşrediyorlardı.¹⁴

1857 sonrası önce Doğu Hindistan Şirketi, sonrasında İngiliz hükümeti siyasî emellerini gerçekleştirmek için Hindistan'ın sosyal ve kültürel kimliğini yeniden dizayn etmek amacıyla çeşitli adımlar attılar. Hindistan'ı Batı rengi ile boyamaya başladılar. Giderek Hintlilerin düşünce ve davranışlarını değiştiriyordu.¹⁵

İngilizlerin bölgenin sosyal ve fikrî yapısını değiştirmeye yönelik adımlarından biri, bölgenin resmî diliyle ilgilidir. İngilizler güçlerini kullanabildikleri her yerde İngilizceyi yaygınlaştırmaya çalışıyordu. Ayrıca 1835 yılından itibaren birçok bölgede Farsça yerine resmî dil olarak İngilizcenin hakim kılındığı görülmüştü. İngilizlerin bu tavrının temelinde müslümanların toplumdaki sosyal ve kültürel etkinliğini kırma amacı yatıyordu. Bu değişiklik Hindular için fazla bir anlam ifade etmese de Müslümanlar için asırlardır sahip oldukları imtiyazı kaybettikleri anlamına geliyordu. O yüzden, resmî dilin İngilizceye çevrilmesi müslümanlar için ciddî bir kırılma noktası olmuştu.¹⁶

Hindistan'ın 1857 sonrası sosyal-politik durumu tarikatlar dışında da müessese ve teşkilatlar kurulmasını zorunlu kılmıştı. Bu müesseselerin daha çok eğitim-öğretim

¹³ Birişik, Abdülhamit, “*Hint Altkitasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler*”, **Dîvân İlmî Araştırmalar**, sy. 17 (2004/2), s. 11. Abdülhamit Birişik, **Hind Altkitası Düşünce ve Tefsir Ekolleri**, s. 95, Yayınlanmış Doktora tezi, İstanbul 1996.

¹⁴ Birişik, *Hint Altkitasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü*, s.11. Birişik, **a.g.e.** s. 95.

¹⁵ Bulgur, **Ticaretten Sömürgecilğe**, s.83.

¹⁶ Özcan, “*Hindistan*”, **DİA**, XVIII,78.

ağırlıklı olmasının nedeni, kendilerinden her yönde farklı olan bir İngiliz idaresinin özellikle müslümanların dinî eğitim ihtiyaçlarını karşılayamayacağı ön kabulüydü.¹⁷

Sosyal ve kültürel anlamda çok ciddi değişim yaşayan Hindistan halkı, maddî açıdan da çok zor durumdaydı. Bir yanda fakirlik, diğer yanda ağır vergiler sebebinden emeğinin karşılığını alamayan halk derinden etkilenmişti. Sömürgeci İngilizlerin ayrımcı iktisadî siyaseti sebebi ile bölgede işsizlik had safhadaydı. İnsanlar en temel ihtiyaç malzemelerini bile temin etmekte zorluk yaşıyorlardı.¹⁸

Ayrımcılık politikası müslümanların aleyhinde idi. Mahkemelerde bile Avrupalılar ve Müslümanlar arasında ayrımcılık yapılırdı. Bir yandan misyonerlik faaliyetleri artmış, birçok kasabaya misyoner merkezleri kurulmuştu. Fakirlikten bunalan halk, imtiyazlar elde etmek hırsıyla Hristiyanlığı kabul ediyorlardı.¹⁹

Özerk bir yönetim oluşturulması amacıyla 30 Aralık 1906 yılında Hindistan Müslümanları tarafından Dakka şehrinde Hindistan Müslümanlar Birliği kuruldu. İngiliz sömürgecilerden memleketi kurtarmak için çabalayan Gandi, bu amacın gerçekleşmesi için toplumda bütün eşitsizliklerin kalkması gerektiğini savunuyordu. Bu düşünce ile Müslüman, Hindu, Parsi, Melez (Hint-İngiliz) ve Yahudi gibi farklı birkaç etnik ve dini gruplar arasında tam bir sevgi, iş birliği ve uyum gerçekleştirmek için mücadele verdi. Bu çabalar sayesinde İngiliz hükümetinin de kabul etmesi ile 1937'de yeni Hindistan Anayasası yürürlüğe girmiş, fakat Hindistan bağımsız statü elde edememiştir. Ancak Müslümanlar Birliği ve Ulusal Kongre tarafından 15 Ağustos 1947 yılında Hint Alt kıtasının Hindistan ve Pakistan diye bağımsız iki parçaya ayrılması ve fiilen bağımsız kalması kabul edilmiştir.²⁰

1.1.3. İlmî Durum

İslâm, ilk gönlerinden beri Hindistan'da çok çeşitli fikir ve akımın bulunduğu bir atmosferi yaşıyordu. Bu sebepten müslümanların hep aynı şekildeki bir yapıda olması düşünülemezdi. Çünkü ortak bir dinî zemin ve düşünce vahdetini oluşturmak kolay değildi. Bununla beraber İmam Rabbanî (ö.1033/1624) ve Şah Veliyullah Dehlevî'nin (ö.1176/1762) etkisi büyük idi. Bu yüzden bütün ekoller kendilerinin fikrî

¹⁷ Birişik, *Hint Altıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü*, s.11. Abdulhamit Birişik, **Hind Altıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri**, s. 97, Yayınlanmış Doktora tezi, İstanbul 1996.

¹⁸ Suat Vuran, **Hindistan'da İngiliz Yönetimi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.27, Malatya, 2006.

¹⁹ Bulgur, **Ticaretten Sömürgecilğe**, s.101.

²⁰ Detaylı bilgi için bakınız Bayur, **Hindistan Tarihi**, III, 538-541.

zeminini Dehlevî'ye dayandırıyorlardı. Tarikatlar de burada kendilerine yer bulmuşlardı.²¹

Müslümanlar, Doğu Hindistan Şirketi'nin hâkim olduğu yıllarda eski eğitim sistemini devam ettiriyorlardı. Ancak 1857 ayaklanmasından sonra, eğitim-öğretim alanında değişim yaşandı. Artık İngilizler kendi din, kültür ve inanç anlayışını yaygınlaştırmaya çalışan bir eğitim-öğretim programını halka dayatmaya çalışıyordu. Bu durum müslümanları eğitim ve öğretim sistemi açısından bunalıma soktu.²²

Bu ayaklanma tecrübesi, müslümanlara çok pahalıya mâl olan bir tahribat yaşatmışsa da 1857'den sonra ilmî ve fikrî çalışmalarda büyük bir canlılık görüldü. Bu dönemde mevcut mektep ve medreselerin yanında kolejler, enstitüler, üniversiteler ve araştırma merkezleri de açıldı. Sömürgeci İngilizler karşısında, kendi kimliklerini korumak isteyen Müslümanlar eğitime ve ilmî faaliyetlere yöneldiler.²³

İlmî durumu anlamak için ilmî faaliyette bulunan ekollere kısaca değinmek gerekir.

1.1.4. İlmî ve Fikrî Ekoller

Burada Tehânevî'nin yaşadığı dönemde Hin alt akıtasında tanınmış ilmî ekoller ve bu ekollerle Tehânevînin ilgisi özerinde durulaaktır. Bu ekoller arasında Diyûbendî Ekolü, Ehl-i Hadis Ekolü, Birelvî Ekolü, Aligarh Koleji, Kâdiyânîlik, Ehlü'l-Kur'an Ekolü ve Şia Ekolü en tanınmış ekollerdir.

1.1.4.1. Diyûbend Ekolü

Hindistan'ın İngiliz sömürgesi olması ile birlikte İslâm eğitim sisteminin yerini giderek Batı eğitim nizamı ve müfredat programlarının almaya başlaması sonucunda Müslümanlar kendi İslâmî kimlikleri ve kültürlerini korumak için bazı alternatifler düşünmek zorunda kaldılar. Hindistan âlimleri bu maksatla sadece İslâmî ilimlerin okutulduğu medrese veya Dârululûm adı verilen eğitim kurumlarını kurmayı kararlaştırdılar ve 30 Mayıs 1866 yılında²⁴ Diyûbend'de Dârululûm öğretime açıldı.²⁵

²¹ Ögtem, Ramazan “**Abdülhayy el-Leknevî ve et-Ta'liku'l-Mümecced Adlı Eserinin Değerlendirilmesi**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 13, FSM Vakıf Üniversitesi, İstanbul, 2017.

²² Bayur, **Hindistan Tarihi**, III, s. 305.

²³ Özcan, “*Hindistan*”, **DİA**, XVIII, s. 78.

²⁴ Muhammad Khalid Masud, “*Fetâvâ-yı Dârululûm-i Diyûbend*”, **DİA**, VIII, s. 554.

²⁵ Özcan, “*Dârululûm*” **DİA**, VIII, 553.

Diyûbend, Hindistan'ın Utar Pradeş (UP) eyaletinin Sehârenpûr idarî bölgesinde (district) İslâmî eğitim ve öğretimi ile tanınan bir kasaba idi. “Doğu'nun Ezheri” denilen Dârululûm-i Diyûbend kısa zamanda şöhretini bütün İslam âlemine duyurabildi.²⁶

Müslümanlar, Hindistan'da 1857 yılında meydana gelen Sipahi Ayaklanması'ndan sonra yönetiminin baskısına maruz kaldılar. Müslüman kimlikleri ve varlıklarını sürdürme çabası içinde bulunan Müslümanların sistemli bir şekilde içe dönük faaliyetlere ve özellikle eğitim çalışmalarına ağırlık vermeleri gerektiğine inanan bir grup âlim, önceleri Diyûbend'deki küçük bir camide (Çatta Camii) çalışmalara başladılar. Daha sonra 30 Mayıs 1866 yılında Muhammed Kâsım Nânûtavî ve Reşîd Ahmed Gengûhî tarafından Dârululûm-i Diyûbend kuruldu. Geleneksel eğitim sistemini esas olarak benimseyen Dârululûm-i Diyûbend, o zamana kadar Hindistan'da meşhur olan üç değişik dinî eğitim geleneğini (Delhi, Leknev, Haydarâbâd) birleştirmeye ve bir denge kurmaya çalıştı.²⁷

Diyûbend âlimleri kendilerini amelde Hanefî, itikatta Eş'arî ve Mâturidî, meşrepte sûfî, fikirde Veliyullâhî ve usulde ise Kâsımî olarak takdim ediyorlardı.²⁸ Diyûbend alimleri zahirde ve bâtında ehli sünnetin tâ kendisidir.²⁹

Farklı dinleri kendisinde barındıran Hindistan şartlarında Diyûbend âlimleri, İslam'ın bütün yabancı unsurlardan arındırılması üzerinde önemle durdular. O yüzden âlimler, itikadî sapmalar ve muamelâtteki birtakım İslâm'a uygun olmayan ayrıntı ve uygulamalarla Hinduizm veya cehaletten kaynaklanan hurafe, gelenek ve bâtil inançlara şiddetli bir şekilde karşı çıkmışlar, ideal olarak en saf şeklindeki İslâm'ı savunmuşlardır. Bununla birlikte zamana bağlı olan değişikliklere pek önem verilmemiş ve İslâm'ın aslî kaynaklarında esaslar ve uygulamalar nasılsa onun üzerine kurulu bir hayat tarzı olarak ortaya konulmak istenmiştir.³⁰

²⁶ Birışık, *Hint Altıktasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü*, s.11

²⁷ Özcan, “*Dârululûm*” **DİA**, VIII, 554.

²⁸ Kârî Muhammed Tayyib, **Tarih-i Darululûm**, s22.

²⁹ Kârî Muhammed Tayyib, **Ulemau Diyûbend**, Daru'l-İşâât, Karaçi, ts.; s. 95

³⁰ Özcan, “*Dârululûm*”, **DİA**, VIII, 554.

Dârululûm-i Diyûbend kurucusu Kâsım Nânûtavî vefatından sonra (48 yaşında 1880 yılında vefatından sonra) 1905 yılına kadar Reşid Ahmed Gangôhî idare edip, onun vefatından sonra idare Şeyh Mahmud Hasan'e geçti. O Dârululûm-i Diyûbend'in ilk talebesi idi, mezun olduktan sonra müderris oldu. On beş sene baş müderrislik (sadr-i müderris) yaptı. 1905 yılından 1920 yılında vefatına kadar rektörlük (serperest-i a'lâ) yaptı. Onun zamanında Dârululûm-i Diyûbend hem maddî açıdan hem de eğitim kalitesi açısından yükseldi. Kısa zamanda İslam âlemine meşhur olan medreseye çok yerlerden talebeler geldiğini ifade etmeliyiz.

Şeyhu'l-Hindin attığı en önemli adımlardan birisi modern eğitimi temsil eden Aligarh Koleji ile hoca ve talebe değişimi için anlaşması yapması oldu. Böylece medrese ve mektep barıştırılıp, Aligarh Koleji'ndeki dini bilgi eksikliği Dârululûm-i Diyûbend'deki müspet ilim ve İngilizce eksikliğini de Aligarh Koleji karşılayacaktı.³¹

Dârululûm-i Diyûbend'de diğer eğitim merkezlerinden farklı başka bir husus, burada ders veren hocaların özellikle son sınıf hocalarının birçoğunun aynı zamanda tasavvuf erbabı ve tarikat mensubu olmalarıdır. Bu özellik sadece hocalara mahsus olmayıp talebeler arasında şeyh-mürîd ilişkisi de söz konusudur. Ancak Diyûbend âlimleri tasavvufu gelenekçi bir taklit anlayışıyla değil, bir eğitim ve yaşama disiplini olarak ele almış ve o yüzden genel müfredat içerisinde tasavvufî eğitime de yer verilmiştir.³²

Diyûbend alimleri ahlak ıslahında bey'at ve irşadı esas olarak kabul eder. Kur'an ve sünnete zikri geçen "ihşan"ı bey'at ve irşad yoluyla yaymış ve binlerce kalbın ıslah olmasına vesile olmuştur.³³

Darululûm-i Diyûbend, 1857 yılından sonra Hindistan'daki rolü dikkate alındığında sadece bir eğitim müessesesi değil, bir düşünce akımı olarak ve sömürgeci kurtuluş için hareket merkezi olarak görülmektedir.

Uttar Pradeş eyâletinin Muradâbâd şehrinde Medresetü'l-Gurebâ Kâsımî'l-ülûm adıyla kurulan ve 1878 yılında Mevlâna Muhammed Kâsım Nânûtavî tarafından Câmia-i Kâsimiyye olarak adlandırılan medrese Şâhî Medrese adı ile de meşhurdur. Orada Müftü Kifâyetullah, Kadı Ather Mübârekpûrî ve Mevlâna Hıfzurrahman

³¹ Abdulhamit Birışık, **Hind Altıkitası Düşünce ve Tefsir Ekolleri**, İnsan Yay., İstanbul, 2001, s.172.

³² Özcan, "Dârululûm", **DİA**, VIII, 554.

³³ Kârî Muhammed Tayyib, **Ulemau Diyûbend**, s. 99

Sihvarvî gibi Hilâfet Hareketinde ve Cemiyet-i Ulemâ-i Hind'de görev alan âlimler yetişmiştir.

Dârululûm-i Diyûbend'in Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde aldığı rol çok önemli olup, kendi çabaları ve imkânları ile mücadelede öncülük etmiştir. Dârululûm-i Diyûbend bağımsızlık mücadelesinde pasif bir direniş tavrı ortaya koyup İngilizlerle hiçbir şekilde ve hiçbir alanda irtibatı kabul etmemiştir. Osmanlılara son derece bağlı olan Dârululûm âlimleri her fırsatta Osmanlı hilâfetinin meşruluğunu savunup milletlerarası meselelerde daima Osmanlı Devleti tarafını tutmuştur.³⁴

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelere bakıldığında, özellikle Sultan II. Abdülhamid devrinde Dârululûm-i Diyûbend'in Osmanlılarla ilişkilerin çok iyi olduğunu göstermektedir. Örnek olarak bizzat Abdülhamid'in emriyle Dârululûm İstanbul'dan Arapça ve Farsça kitaplar gönderilmesi zikir edilebilir. I. Dünya Savaşında ise Dârululûm'un âlimlerinin Osmanlılarla birlikte İngilizlere karşı bir hareket başlatmaya çalıştıkları bir gerçektir. Bu sırada sadr-ı müderris olan Şeyhu'l-Hind Mahmûdü'l-Hasan Diyûbendî ile onun öğrencisi müderris Ubeydullah Sindî, İngiliz belgelerinde "ipek mektup komplosu" (tahrîk-i rîşmî rumâl) olarak geçen faaliyetleri düzenlemişlerdir.³⁵

Diyûbendî ekolüne mensup âlimler Urduca yazdıkları değerli eserler yanında Arapça yazdıkları eserler sebebiyle İslâm dünyasında şöhret kazanmışlardır. Bunlar içerisinde Hucetü'l-İslam Mevlâna Kâsım Nânûtavî (ö.1299/1880), Hacı İmdâdullah Tehânevî (ö.1317/1899), Âlim-i Rebbânî Mevlâna Reşîd Ahmed Gangohî (ö.1322/1905), Şeyhü'l-Hind Mahmud Hasan Diyûbendî (ö.1338/1920), Mevlâna Halil Ahmed Sehârenpûrî (ö.1345/1927), Allâme Mevlâna Enver Şâh Keşmîrî (ö.1353/1934), Hakîmu'l-Ümmet Mevlâna Eşref Ali Tehânevî (ö.1362/1943), Allâme Mevlâna Ubeydullah Sindî (ö.1363/1944), Şeyhu'l-İslam Mevlâna Şebbir Ahmed Osmânî (ö.1368/1949), Mevlâna Hıfzurrahmân Sihvarvî (ö.1381/1962), Mevlâna Zafer Ahmed Osmânî (ö.1394/1974), Mevlâna İdris Kândehevî (ö.1394/1974), Müftü-i Azam Muhammed Şefî Diyûbendî (ö.1396/1976), Mevlâna Abdulmâcid Deryabâdî

³⁴ Bağımsızlık savaşından önce ve sonra âlimlerin rolleri hakkında en kapsamlı bilgi veren eserler arasında, Seyyid Muhammed Miyân'ın altı ciltlik **Ulema-i Hind ka şandar mâzî** adlı eseri önemlidir.

³⁵ Özcan, "Dârululûm", **DİA**, VIII, s. 554.

(ö.1398/1978), Mevlâna Manzûr Nu'mânî, Mevlâna Yusuf Bennûrî, Şeyhu'l-İslam Müftü Muhammed Takî Osmânî isimleri öne çıkanlardandır.³⁶ Bunun dışında Mevlâna Rahmetullah Keyranevi (ö.1233/1818) (“*İzharu'l- hak*” kitabının yazarı), Şeyhu'l-İslam Mevlâna Hüseyin Ahmed Medenî (ö.1376/1957), Mevlâna İlyas Kândehevî (ö.1385/1965), Şeyhu'l-Hadis Mevlâna Zekeriya Kândehevî (ö.1402/1982) isimlerini de ekleyebiliriz.

Hulasa olarak söylemek gerekirse, Diyûbend âlimlerinin bazı küçük ve mevzî aşırılıkları göze alınmazsa, bu âlimler Hint alt kıtasında itidali temsil etmişler ve dînî ilimler olsun, siyaset veya gazetecilik olsun, eğitim veya tasavvuf olsun, bu sahalarda çok başarılı büyük hizmetler vermişlerdir. Aligarh kurucusu Sir Seyyid Ahmed Han'ın dini görüşlerine iştirak etmişeler de fikri plandaki bu zıtlığı amelî platforma taşımamışlardır. O yüzden aralarındaki ipler kopmamıştır. Muhalif ekollerin kendilerine yönelttikleri ağır itham ve hakaretlerine itidal ile ve ilmî üslup ile cevap vermişlerdir.³⁷

1.1.4.2. Ehl-i Hadis Ekolü

Ehl-i hadîs (ehlü'l-hadîs) veya aynı manadaki ashâbü'l-hadîs tabirleri sahâbîler zamanında kullanılmaya başlanmıştır. Bu terim zamanla “hadise göre amel etmeye çalışan kimse” mananı da kazanmaya başladı.³⁸ Ama XIX. Yüzyılda Hindistan'da temel düşüncesi fikhî dört mezhebi ve taklidi reddetmeyi ve doğrudan hadisle amel etmeyi ön plana çıkaran yeni bir cemaat için isim olmuştur.³⁹

Bu yeni ekolü Hind alt kıtasında Seyyid Nezir Hüseyin Dehevî ve Sıddık Hasan Han Kanecî⁴⁰ kurduğu bilinmektedir. O vakte kadar Hind alt kıtasında ağırlık olarak sadece Hanefî ve bazı bölgelerde Şafî mezhebinin varlığı bilinmektedir.

³⁶ Birişik, a.g.m. s. 14.

³⁷ Birişik, **Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri**, s.175.

³⁸ Bu terim hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdullah Aydın, *Ehl-i Hadis*, **DİA**, X, 507-508.

³⁹ Bkz. Abdulhamit Birişik, “*Pakistan'da Dinî Grupların/Yapıların Anatomisi ve Birlikte Yola Devamın İmkânı*”, **Kuran ve Toplumsal Bütünleşme (Mezhepler ve Dini Gruplar Arası İlişkiler) Sempozyumu**, Bursa 2015, ed. Hayati Hökelekli ve Vecdi Bilgin, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Kur'an Araştırmaları Vakfı, Bursa, 2015, s. 353-389.

⁴⁰ Hayatı ve faaliyeti hakkında daha bilgi edinmek için bkz. Abdulhamit Birişik - A. Cüneyt Eren, *Sıddık Hasan Han*, **DİA**, XXXVII, 92-95.

Nezâr Hüseyin Dehlevî 1805 yılında Bihâra bağılı Sûrecgarh'da dünyaya geldi. Öğrencilik döneminde Patna'da Şah İsmâil Dehlevî ve Seyyid Ahmed Birelvî ile karşılaştı ve onun sohbetlerine de iştirak etti. Bir süre çeşitli yerlerde dönemin önde gelen âlimlerden dersler okudu ve ilim tahsil etti. Başlangıçta Delhi'deki Evrenğâbâdi Mescidi'nde ders vermeye başlayan Nezâr Hüseyin bütün kitapları okuturken sonradan sadece Kur'ân (tefsir) ve hadis ilimleri okuttu, o ikisi dışındaki ilimleri okutmayı bıraktı. Böylece Nezâr Hüseyin hocalarından gelen geleneği değiştirmiş ve yeni bir yola girmiş oldu. Artık özellikle fıkıh konularında mezheplerin görüşlerini benimsemiyor, sadece hadisin zahirine tabi oluyor ve ona göre hüküm veriyordu. Bidat ve hurafeye karşı sert bir şekilde tavır aldığı gibi o günün tasavvufî anlayışını da eleştiriyordu. Cemaatlerinin adını İngiliz hükümeti tarafından "Ehl-i hadis" olarak tescil ettirmelerinin sebebi kendilerine başka bir lakap takılmasını önlemek için idi.

İki yüzü aşkın eser yazan Sıddık Hasan Han'ın yazdığı ve yazdırdığı eserlerin etkisi ve Nezâr Hüseyin'in yetiştirdiği talebelerle Ehl-i hadis düşüncesi Hindistan'da kısa bir zaman içerisinde hızla yayıldı. Medreseler kurmaya, dergiler çıkarmaya, gazeteler neşretmeye ve toplantılar tertip etmeye başladılar. Ehl-i hadis cemaati, Diyûbend Medresesinde yetişip sonradan Ehl-i hadis düşüncesini benimseyip cemaata giren Senâullah Amritsarî'nin kendilerine katılımıyla büyük güç kazandı.⁴¹

Sıddık Hasan Han, Bopal emîresiyle evliliği sonrasında elde ettiği imkânları bu şehrin bir ilim merkezi haline gelmesi için kullanmıştır. İmkânlarından yararlanarak matbaalar kurulmuş, başta tefsir ve hadis olmak üzere çeşitli konularda eserler basılmış, birçok kitap ücretsiz olarak ilim çevrelerine gönderilmiştir. Bunun dışında Medrese-i Belkîsî, Medrese-i Süleymâniyye, Medrese-i Cihangîrî ve Medrese-i Sıddîkî adlarıyla medreseler açılmış, başka yerlerden öğrenci gelişine imkân hazırlanmıştır. Temel hadis külliyyatı Arapça'dan Urduca'ya tercüme ettirilmiş, hatta bazılarında Urduca şerhler yazılmıştır. Sıddık Hasan Han kendisi için Kütübhâne-i Vâlâcâhî adlı çok zengin bir kütüphane oluşturmuş ve büyük meblağlar ödeyerek değerli yazmaları bir araya getirmiştir.⁴²

Bu ekol, Şah Veliyullah Dehlevî'nin görüşleri doğrultusunda Kur'an ve Sünneti esas alarak Müslümanların problemlerini çözmeyi amaç edinmekle birlikte aşırı bir

⁴¹ Birişik, **Hind Altıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri**, s. 353-389.

⁴² Abdulhamit Birişik- A. Cüneyt Eren, *Sıddık Hasan Han*, **DİA**, XXXVII, 92-95.

çizgiye kayan bidat ve hurafe kaynağı kabul ettiği fıkıh mezhepleri ve tasavvufa karşı sert mücadele vermiştir.⁴³

1.1.4.3. Birelvî Ekolü

Hind alt kıtasının ekollerinden biri kendilerini “*Cemaat-i Ehl-i Sünnet*” diye adlandıran Birelvî ekolüdür. Bu ekolün kurucusu Ahmed Rıza Han Birelvî (1856-1921) olup Şî Peştun olan Kandahar asıllıdır.⁴⁴

Ekol müntesipleri Ahmed Rıza Han Birelvî’yi “*A’lâ Hazret*” diye zikretmektedirler. Birelvî, küçük yaşta eğitimini tamamlayıp erken dönemde fetva vermeye ve eser telif etmeye başlamıştı. Bir medrese veya müessesede okumayıp kitapların çoğunluğunu babasında okudu. Babası Mevlâna Nakî Ali Han da medrese mezunu değildi. Babasının dışında ilk hocası Mirza Gulâm Kâdir, Mevlâna Abdulali Rampurî (ilm-i nucûm), Mevlâna Ebu'l-Hüseyn Nûrî (ilm-i cifr) gibi hocalardan da ders aldı. Onun gençliğinde Muradâbâd, Sehârenpûrî, Bicnur, Diyûbend ve Aligarh gibi şehirlerde büyük eğitim müesseseleri kurulmuştu. Ama orada okumayı tercih etmeden babasında okuyordu.⁴⁵

1892 yılında Nedvetü’l-Ulemâ’nın kuruluşunda yer almış ise de 1897 yılında Nedve’den bütünüyle koptu. Sadece ayrılmakla yetinmeyip Nedve’ye karşı muhalefet başlatmıştı ve hatta Nedvetü’l-Ulemâ mensuplarının küfrüne fetva verip aleyhlerinde birkaç kitap yazmıştır.⁴⁶

Ahmed Rıza Han cemaatlere karşı olan tutumu Nedve ile sınırlı kalmamış taklide, bidat ve hurafelere karşı olan Ehl-i Hadis’e ve kendileri gibi Hanefî ve sûfî-meşrep olan Diyûbendîlere de şiddetle karşı çıkmıştır.

Ahmed Rıza Han’ın cemaatlerin neredeyse tümüne özellikle Diyûbend âlimlerine sert bir şekilde karşı çıkmıştı. Resûlullah (s.a.v.) ile ilgili konulardaki tartışmaları çok ileri götürüp *Hüsâmu’l-Harameyn* (1905-1906) adlı kitabında Diyûbendî âlimlerden Mevlâna Kâsım Nânûtavî, Mevlâna Reşîd Ahmed Gangôhî,

⁴³ Birışık ve Eren, **a.g.e**, s.92-95

⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz. Abdulhamit Birışık, *Rıza Han Birelvî*, **DİA**, XXXV, 61

⁴⁵ Mevlâna İlyas Gumman, “**Fırka-i berleeviyet Paku Hind kâ tahkîkî câize**”, s. 46-50.

⁴⁶ Abdulhay el-Hasenî, **Nüzhetü’l-havâtır ve behcetü’l-mesâmi’ ve’n-nevâzir, (el-İ’lâm bimen fî tarihî’l-hindi min’el-a’lâm)** Dâru Arafât Birelî, Hindistan, 1413/1912, VIII, s. 39.

Mevlâna Eşref Ali Tehânevî ve Mevlâna Halîl Ahmed Ambetvî gibi zevatın “kâfir” olduklarını söylemişti. Diyûbend âlimleri *Hüsâmu'l-harameyn* kitabında geçen bilgilerin tahrîfi sonucunda oluşturulduğunu ortaya koyan eserler yazmışlardır. Bu konuda Şeyh Serferâz Han Safder'in kitaplarına bakılabilir.

Şah Abdülaziz Dehlevî başta olmak üzere Hindistan âlimleri, İngiliz yönetimindeki Hindistan hakkında “Dâru'l-küfr” fetvasını vermişlerdi. Ama Ahmed Rıza Han'ın buna ters olarak Hindistan'ın “Dâru'l-İslâm” olduğunu savunması İngilizlerin işine yaramıştır. Rıza Han'ın bu görüşü İngilizleri desteklemesine vesile olmuştu. Ama Rıza Han sadece bu görüşü değil bunun dışında Hilafet konusunda da İngilizlerin tam istediği bir fetva vermesi, hatta o görüşünün “*Devâmu'l-ayş fi'l-eimmeti min Kureyş*” (1920) ismiyle kitap halinde basılması Hilafet düşmanı olan sömürgeciler için sevindirici bir olay olmuştu. Ahmed Rıza Han hilafet konusunda halifelerin Kureyş'ten olmasını savunarak bu konudaki hadisi delil getirir Osmanlı Türk olduğu Kureyş'ten olmadığı gerekçesi ile İslam Hilafetini temsil etmediğini söyler. Bu yüzden Rıza Han hilafeti desteklemekle ilgili hareketleri yanlış saymıştır.⁴⁷

Halid Zaferullah Daudi, “*Pakistan ve Hindistan'da hadis çalışmaları*” kitabında Birelevîlerin hadis, tefsir, fıkıh ve kelâm alanlarındaki eserlerinin hem kemiyet hem de keyfiyet bakımından diğer ekollerle kıyas edildiğinde pek yetersiz kaldığını söylemektedir.⁴⁸

Ahmed Rızâ Han'ın arkadaşları ve müritlerinin ona bağlılıkta çok aşırılık gittikleri açıktır.⁴⁹ Bazıları kendilerini Rıza Han'ın kölesi (abdu'r-Rızâ, ubeydu'r-Rızâ) deseler hatta bazıları bundan da aşırı giderek kendilerini Ahmed Rızâ Han'ın köpeği (küttâ) olarak tavsif etmişlerdir.⁵⁰ Rıza Han da kendisinin Peygamberin kulu olduğunu ifade etmek için ismini “Abdu'l-Mustafa” olarak değiştirmişti.

⁴⁷ Bkz. Abdulhamit Birışık, “*Pakistan'da Dinî Grupların/Yapıların Anatomisi*”, a.g.e, s. 353-389.

⁴⁸ Halid Zaferullah Daudi, “*Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*”, s. 248-249.

⁴⁹ Birelevîlerin akidesii hakkında bilgi almak için bkz. İhsân İlâhî Zahîr, **el-Birelviyye: Akâid ve Târîh**.

⁵⁰ Bkz. Abdulhamit Birışık, “*Pakistan'da Dinî Grupların/Yapıların Anatomisi*”, a.g.e, s. 353-389.

Bu ekol, Hindistan'ın İslam'a ters olan pek çok düşünce ve inancı kendinde barındırması ile başka ekollerden ayrılmaktadır.⁵¹ Ama Birelvî ekolü kendisini akidede Mâturîdî, amelde Hanefî, meşrebde ise sûfî olarak tanımlamaktadır.

Birelvîler diğer ekollerle özellikle Resûlullah'ın (aleyhisselam) Diyûbendîler arasında en çok “âlimu'l-gayb”, “beşer veya nur”, “her yerde hazır ve nazır” ve “muhtâr-ı kül” olup almadığı konusunda tartışmış ve bu tartışma devam etmektedir. Diyûbend âlimleri bu konuda ilmî cevapları vermişlerdir. En son yazılan ve önceki kitapların hulasası olması açısından değer kazanan kitap Mevlâna İlyas Gumman'ın eseridir.⁵²

1.1.4.5. Kâdiyânîlik

Kâdiyânîlik, (bir başka ifadeyle Mirzâiyye ve Ahmediyye), Pencap eyaletinin Gurdâspûr bölgesinde Kâdiyân kasabasında 1839 yılında dünyaya gelen Gulâm Ahmed tarafından kurulmuştur. Gulâm Ahmed Kâdiyânî eğitimden sonra 1868'dan itibaren insanlardan uzaklaşıp inziva'ya çekildi ve denemeler kaleme almayı başladı. Onun *Berâhîn-i Ahmediyye* (I-V, Amritsar 1880, 1884, 1905) isimli Urduca kitabından sonra ona bakış değişti. Kâdiyânî eserin III ve IV. ciltlerinde vahyin kesilmediği ve kesilmemesi gerektiği, Hz. Peygamber'e tam bir şekilde uyan bir kişinin peygambere verilen zâhirî ve bâtınî bilgilerle donatılacağı gibi konuları ele aldı. Bu dönemde sömürgeci İngiliz hükümetini öven Gulâm Ahmed Kâdiyânî onlara karşı silâhla cihad yapmaya da karşı çıktı.⁵³

Gulâm Ahmed İslâm'ı savunmak amacıyla yazdığı yazıları ile bir taraftan Müslümanlar'ın sempatisini kazanırken, diğer bir taraftan İslâm'la asla bağdaşmayan bazı düşüncelerini yazılarına karıştırdı.⁵⁴ Gulâm Ahmed İslâmî ilimlerde kendisini yetiştirdi. Hayatının bazı dönemlerinde inzivaya çekildi. Bu esnada “vahiy” dediği bazı sesler duyduğunu iddia edip etrafına taraftar topladı. Hindistan'ın Pencap bölgesinde, 1885 yılında Hicri 14. yüzyılın müceddidi, 1891 yılında Hıristiyanlar ve Müslümanların beklediği mesîh ve mehdi, 1902 yılında kendisini “Allah'ın has ve seçilmiş bir kulu”

⁵¹ bkz. Dr. Ebu Adnan Suheyl, *Berleviyat ka zehni sefer*, s.25-52. Yâsîr Nadîm, Diyûbend, 2002.

⁵² Birelvîlik hakkında geniş bilgi için bkz. “*Fırka-i Beleviyet Pâku Hind kâ tahkîkî câize*”.

⁵³ Bkz. Abdulhamit Birişik, “*Pakistan'da Dinî Grupların/Yapıların Anatomisi*”, a.g.e, s. 353-389.

⁵⁴ Hasan Gümüšoğlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul, 2009, s. 362.

manasında Hıristiyanlar için Hz. İsa'nın yeryüzündeki ruhu, Hindular için Krişna Avatar ve Müslümanlar için Hz. Muhammed'in yeniden tezahürü olarak tanıttı.⁵⁵

Hintli Müslümanların fikrî ve manevî açıdan Hindu ve Hıristiyanların baskısı altında olduğu bir dönemde 1876 yılında gazetelerde Hindular ve Hıristiyanların aleyhine yazılar yazan Gulâm Ahmed halk nezdinde itibarının artmasını sağladı.⁵⁶ Gulâm Ahmed bu olumlu imajı iyi değerlendirip, Hindu ve Hıristiyanlara karşı tam elli ciltlik bir reddiye yazacağını ilan etti ve bu esere abone olunmasını istedi. Ama sadece beşinci cildin önsözünde beş ile elli arasında yalnızca bir sıfır farkı olduğunu söyleyip, yazdığı bu beş cilt ile verdiği sözü yerine getirdiğini ifade etti.⁵⁷

Gulâm Ahmed Kâdiyânî 1303/1885 yılında kendisinin hicrî XIV. yüzyılın müceddidi olduğunu ilân etti. 1888 yılı 1.Aralık günü Ludyana'da, Allah'ın kendisine taraftarlarından biat almasını ve ayrı bir cemaat oluşturmasını emrettiğini söyledi. Gulâm Ahmed Kâdiyânî 1891 yılından 1904 yılına kadar kendisini sırasıyla mesîh-mehdî, nebî, rasûl, krişna-avator olarak ilan etti. Gulâm Ahmed kendisinin ayrıca “yeni bir kitap getiren kişi” anlamında bir peygamber olmadığını, nübüvvetinin “Allah'ın has ve seçilmiş bir kulu” mânasında değerlendirilmesi gerektiğini, bu noktada nebîliğinin velâyet nuruna sahip bulunması sebebiyle mecâzî anlamda gölge (zillî) ve yeniden belirme (burûzî) biçiminde anlaşılabilirliğini ifade etti. Gulâm Ahmed, 26.Mayıs.1908'de Lahor'da öldü ve Kâdiyân'a gömüldü.⁵⁸

Gulâm Ahmed, Kur'an'ı ve Sünneti kendi görüşlerine göre yorumlamış, görüşlerini kabûl etmeyenleri ise kâfir ilan etmiş, onlarla herhangi bir ilişki kurmayı kendi mensuplarına yasaklamıştır.⁵⁹ Peygamberlik, mehdilik ve cihadın konumu dışında genel olarak Ehl-i Sünnet çizgisinde, amelde ise Hanefî fıkhında olan Kâdiyânîler, hadisi de kaynak olarak ikinci sırada kabûl etmiş ve sünnetin Hz. Peygamber (s.a.v.)'in fiilî davranışları olduğunu söylemişlerdir. Gulâm Ahmed

⁵⁵ M. Nur Pakdemirli, “*Hint Altktasında Dinî Ekoller*”, **EKEV Sosyal Bilimler Akademi Dergisi**, 2015 c.XIX, sy: 62, ss..62.

⁵⁶ Ethem Rûhi Fığlalı, *Kâdiyânîlik*, **DİA**, XXIV 137.

⁵⁷ Ethem Rûhi Fığlalı, *Kâdiyânîlik*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1986. s.41.

⁵⁸ Bkz. Abdulhamit Birışık, “*Pakistan'da Dinî Grupların/Yapıların Anatomisi*”, **a.g.e**, s. 353-389.

⁵⁹ Pakdemirli, *Hint Altktasında Dinî Ekoller*”, **a.g.d**. s.65.

Kâdiyânî'nin nübüvvetle ilgili iddiaları büyük tepki çekmiş, Hindistan'da "hatm-i nübüvvet" hakkında çokça eserler yazılmıştır.⁶⁰

Özellikle Kâdiyânî'nin İslâm'daki cihad anlayışını farklı bir şekilde açıklaması, silahlı direnişin olmadığını söylemesi, İslâm'ın yalnızca barış tarafını vurgulaması ve İngiliz hükümetine bağlılık olduğunu açık bir şekilde ifade etmesi, İngilizler tarafından ilgiyle karşılanmış ve kendilerine geniş propaganda imkânını sağlamıştır.⁶¹

Kâdiyânîler'in "hatm-i nübüvvet"i inkâr etmeleri ve kendilerinden başkalarını tekfir etmeleri sebebiyle 1974 yılında Pakistan Parlamentosu tarafından "İslâm dışı azınlık" olarak kabûl edilmiş, yayın ve propaganda faaliyeti kısıtlanmıştır.⁶² Pakistan anayasasının 260. maddesine eklenen bir fıkrayla, "Hz. Muhammed'in nübüvvetinin mutlak sonluğuna inanmayan, Hz. Muhammed'den sonra peygamberliğini iddia eden veya böyle bir iddiada bulunanı peygamber ya da dinî bir müceddid olarak tanıyan kişi anayasasının ve hukukun hedeflerine göre müslüman değildir," hükmü getirilerek "İslâm dışı azınlık" olarak kabul edilmiştir.⁶³

1.1.4.6. Ehlü'l-Kur'an Ekolü

Hindistan'da en değişken ve entelektüel kesim üzerinde başka ekollere göre en fazla etki bırakan ekol, Ehlü'l-Kur'an ekolüdür.

Bu ekol fertleri hadisleri çeşitli şekillerde inkâr etmeleri sebebiyle Hind alt kıtasında Ehlü'l-Kur'an, Neçirî (Neture), Münkirîn-i Hadis, Pervizî, Çakrâlevî gibi muhtelif isimler ile isimlendirilmişlerdir.⁶⁴

Temel fikir ve görüşler itibarıyla kurucusu Sir Seyyid Ahmed Han⁶⁵ ise de grup ve cemaat olarak kurucusu Abdullah Çekrâveli'dir. Seyyid Ahmed Han, Çerâğ Ali, Muhsinü'l-Mülk ve Seyyid Emîr Ali'nin temsil ettiği düşünce, Abdullah Çekrâlevî tarafından biraz daha sistemleştirilerek 1902 yılında "*Ehlü'z-zikr ve'l-Kur'ân*" ismiyle

⁶⁰ Daudî, *Hatm-i Nübüvvet*, **DİA**, XVI, 482.

⁶¹ Ethem Rûhi Fırlalı, **Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., XII. Baskı, Yay., İzmir 2004, s. 234.

⁶² Daudî, *Hatm-i Nübüvvet*, **DİA**, XVI, 483.

⁶³ Bkz. Abdulhamit Birışık, "*Pakistan'da Dinî Grupların/Yapıların Anatomisi ve Birlikte Yola Devamın İmkânı*", **a.g.e.**, s. 353-389.

⁶⁴ Daudî, "**Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları**", s. 275.

⁶⁵ Detaylı bilgi için bkz. Öz, Mustafa, *Gulâm Ahmed Pervîz*, **DİA**, II, s. 73-75.

kurumsallaştırılmıştır. Merkez olarak Lahor'u seçen Abdullah Çekrâlevî, burada kendi düşüncesini yaymak için konuşmalar yapmış, kitaplar telif etmiştir. Muhaliflerinin eleştirilerine cevap vermek amacıyla *İşâ'atu'l-Kur'ân* isimli bir dergi yayımlamıştır. Yayın faaliyetlerinin yanında kendilerine ait olan mescitte cemaat mensuplarıyla beraber faaliyetlerine devam etmişse de halktan fazla bir ilgi görememiştir. Bu başarısızlık ve ilgisizliğinin önemli sebebi Abdullah Çekrâlevî'nin son derece keskin ve tavizsiz olmasıdır.⁶⁶

Başlangıçta bu ekolün merkezi Sir Seyyid Ahmed Han sebebiyle Aligarh sayılırdı. Lahor'un ekol merkezi olmasında sadece Abdullah Çekrâlevî'nin çabası değil, Gulâm Ahmed Pervîz'in⁶⁷ orada çok aktif olmasının da katkısı vardır. Ama asıl gerçek, hiçbir yerin bu grubun merkezi olmamasıdır. Çünkü bu grup muhtelif kişiler ile hareket etmekte olup özel bir cemaat şeklinde değildir. O yüzden belli bir fikir sahibinin bulunduğu yer merkez olarak sayılmıştır.⁶⁸

Bu gurup sadece Lahor ile sınırlı kalmayıp sonradan başka bölgelerde de temsil edilmiştir. Bihâr bölgesinin kurucusu ve temsilcisi olarak Muhibbu'l-Hak Azîmâbâdî (ö.1372/1953) zikir edilmektedir. 1914 yılında Çekrâlevî'nin ölümünden sonra hareketin fikrî temsilciliğini sırayla Hoca Ahmedüddin Amritsarî (ö.1355/1936), ondan sonra Hâfız Muhammed Eslem Cerâcpûrî (ö.1374/1955) ve ondan sonra Gulâm Ahmed Pervîz üstlenmiştir. Gulâm Ahmed faaliyetleri ve kitapları ile uzun süre Pakistan'ın ilmî-siyasî gündemini meşgul etmiştir. Onun vefatından sonra ilmî olarak bu ekolü temsil ettiğini gösterebilecek çapta bir kimse yoktur.⁶⁹

Gulâm Ahmed Pervîz tarafından oluşturulan Ehl-i Kur'ânın en etkili kolu "tahrîk-i tulû-i İslâm"dır. 1938 yılında Delhi'de ortaya çıkan hareket Hindistan'ın bölünmesinden sonra 1947 yılında Karaçi'ye intikal etti. Gulâm Ahmed bu hareket için nihaî merkez olarak Lahor'u seçti ve 1958 yılında buraya yerleşti. Pakistan'ın

⁶⁶ Bkz. Birişik, "*Pakistan'da Dinî Grupların/Yapıların Anatomisi ve Birlikte Yola Devamın İmkânı*", **a.g.e.**, s. 353-389.

⁶⁷ Detaylı bilgi için bkz. Abdulhamit Birişik, "*Gulâm Ahmed Pervîz*", **DİA**, XXXIV, s. 247-249.

⁶⁸ Daudi, "**Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları**", s. 275.

⁶⁹ Bkz. Abdulhamit Birişik, "*Pakistan'da Dinî Grupların/Yapıların Anatomisi ve Birlikte Yola Devamın İmkânı*", **a.g.e.**, s. 353-389.

kurulmasıyla daha da güçlenen hareket, Gulâm Ahmed ‘in çabalarıyla 1960-1980 yılları arasında kolej ve üniversite gençliği üzerinde etkili oldu.⁷⁰

Seyyid Ahmed Han’a göre, Hindistan’da İngiliz yönetiminin, siyasî gücü elinde bulunduran fakat Müslümanların ibadet özgürlüklerine karışmayan anlayışı; klasik literatürdeki Dâru’l-İslâm ve Dâru’l-Harb tasnifine uymayan özel bir durumdur. Ona göre eğer Dâru’l-İslâm’dan kasıt, bir memleketin Müslümanlar tarafından idare edilmesiye Hindistan Dâru’l-Harbtir, eğer Dâru’l-İslâm’dan kasıt, Müslümanların belli bir anlaşma çerçevesinde ibadet ve dini vazifelerini yapabilmeleri ise Hindistan Dâru’l-İslâm’dır. Her iki durumda da Müslümanların cihad yapmakla mükellef olmadığını, hatta emniyet ve güvenlik bulunduğu için cihadın hiçbir şekilde câiz olmadığını savunmuştur.⁷¹

Kur’âniyyûn ekolünü başvurulması gereken tek kaynak olarak Kur’an’ı kabûl etmeye yönelen şeylerden biri, Ehl-i Hadis ekolünün vahiy ve hadis anlayışı olmuştur. Ehl-i Hadis’in nassların sadece zâhirine sarılan bir yapıda olması, yorumlamaksızın hadisle ameli öne çıkarması, Ehl-i Kur’an’ın görüşlerine taraftar toplamasını sağlamıştır. Ehl-i Hadis ekolünün hadislere bakış açısındaki ifrat, Kur’âniyyûn ekolünün Hz. Peygamber (s.a.v.)’i büyük ölçüde saf dışı bırakan serbestçilik anlayışı ile tefrit derecesine varmıştır.⁷²

1.1.4.7. Şia Ekolü

Hint alt kıtasında Şiî varlığının oluşumu, İran Safevî Devleti döneminde bölgeye yapılan göç hareketleriyle başlamıştır. Zamanla Hindistan’da Şii nüfus artmış, klasik ve modern tarzda birçok eğitim ve araştırma merkezleri kurulmuştur.⁷³

Hindistan’da İslâmî ilimlerin terakkisinde Şiî ekolünün da katkısı bulunmaktadır. Örnek olarak 1813’te Sûrat’ta kurulan el-Câmiatü’s-Seyfiyye isimli

⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz. Abdulhamit Birişik, “Gulâm Ahmed Pervîz”, *DİA*, XXXIV, s. 247-249, Abdulhamit Birişik, *Kur’âniyyûn*, *DİA*, XXVI, s. 428-429.

⁷¹ Özcan, *Dârülulûm*, *DİA*, s.17.

⁷² Hilal Mertoğlu, “Abdu’l-Hayy Leknevî’nin Hayatı ve Hadis Anlayışı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s.19.

⁷³ Ramazan Öğtem, “Abdülhayy el-Leknevî ve et-Ta’lîku’l-Mümecced Adlı Eserinin Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, FSM Vakıf Üniv., İstanbul, 2017, s. 37.

araştırma kurumu söylenebilir. Bunun dışında İsnâaşeriyye Őiilerinden Seyyid Nâzım'ın ilkokuldan lisansüstüne kadar talim vermek üzere Leknev'de kurduğu, Câmia Nzımiyye isminde bir medreseleri vardır. Hindistan'ın en büyük Şiî cemaatini oluşturan Caferîler, ilmî ve sosyal faaliyetlerini bölgedeki araştırma merkezleri ve İnan'la iř birliği içerisinde yürütmüştür. Başta Leknev ve Bombay olmak üzere Hindistan'ın farklı Őehirlerinde medreseler kurmaya ve eğitim yoluyla inançlarını yaymaya çalışmışlardır.⁷⁴

⁷⁴ Pakdemirli, **a.g.m.**, s.62.

1.2. TEHÂNEVÎ'NİN HAYATI

Hakîmu'l-Ümmet Eşref Ali Tehânevî Hindistan ilim erbabına göre hayatını ilâyı kelimetullah ve dinî ilimlerin ihyasına adamıştı. İslâm düşmanlarının İslâm'ın kalesinde açmak istediği gediklere asla geçit vermeyen, davet ve irşad yoluna baş koymuş ve bu yolda rastladığı her türlü meşakkate dayanan bir murabıt idi.⁷⁵ Ümmetin ruhanî tabibi, Hintli hanîf milletin müceddidi, Hindistan ülkelerinde yegâne olan Allâme şeyh idi.⁷⁶

1.2.1. Doğumu ve Nesebi

Hakîmu'l-Ümmet Eşref Ali b. Abdülhak Tehânevî Fârûkî Hanefî 1280/1863 yılı 5 Rebû's-sânî sabahı, dünyaya geldi. Doğum yeri Tehâne Bihûn (Tana-Bawan) köyü olup, önce Muzaffer-Neger'e şu anda Şâmlî'ye bağlıdır. Tehânevî neseben Farukî olup, nesebi ikinci halife Ömer b. Hattâb (r.a.)'a ulaşır.⁷⁷

Tehane-Bihûn aslında Tehane Behîm olup, Râce Behîm isimli bir zengin insanın köyü idi. Kullanım çokluğu sebebi ile Behîm yerine Bihun olarak değişti.⁷⁸

Tehâne-Bihûn Hint alt kıtasında yetiştirdiği seçkin âlimleri, yetenekli insanları ve büyük velilerle tanınır. Örnek olarak "*Keşşâfu istilâhâti'l-funûn*" adlı hacimli ve büyük ilmî eserin müellifi allâme muhakkik Şeyh Muhammed Ali Tehânevî'yi, Hâfız Muhammed Dâmin Şehîd ve Hâcî İmdâdullâh Muhâcir Mekki'yi gösterebiliriz. Zikri geçen bu üç isim Hindistan'ın her köşesinde "Üç Kutuplar" olarak bilinir.⁷⁹

⁷⁵ M. Takî Osmanî, *İ'lâü's-sünen*, Mukaddime, s. 9.

⁷⁶ M. Rahmetullah Nedvî, *Eşref Ali Tehânevî*, s. 2, Muhammed Usâme Nedvî, *Fetâvâ Ulemâi'l-Hind*, s. 282-286, Mumbai, Hindistan, 2016.

⁷⁷ Osmanî, *İ'lâü's-sünen*, Mukaddime, s.9; Reyhânâ Ziya, *Eşref Ali Tehânevî'nin Beyânu'l-Kurân Tefsiri*, s.189-262; Seyfurrahman, *Mevlânâ Eşref Ali Tehânevî'nin İlmî Çalışmaları*, s.62-63; Ebrar Ali, *Mevlânâ Eşref Ali Tehânevî'nin Islah Metodu*, s.11-13; Avazbek , *Eşref Ali Tehânevî ve el-İntibâhâtu'l-Mufide Adlı Eseri*, s.13-14.

⁷⁸ Bkz. Azizu'l-Hasan, *Eşrefu's-sevanih*, I, 43.

⁷⁹ Osmanî, *İ'lâü's-sünen*, Mukaddime, s. 9.

Bu köyde yaşayan müslümanların çoğu Farukî nesebinden olup, Hz. Ömer'in evladından sayılırlar. Maddî imkânlarının diğer köy ehlinden daha geniş olduğu söylenebilir.⁸⁰

Hakîmu'l-Ümmet ilim ve takva ile mamur olan bu köyde dünyaya geldi bozulmamış dinî çevrede büyüyüp yetişti. Kur'an'ı ezberledi. Farsça, Arapça ve dinî ilimlerde ilk tahsilini buranın yetenekli hocaları elinde tamamladı. Çocukluğundan itibaren ilim ve âlimlere düşkünlüğü, ibadete meyli, eğlence ve oyundan uzaklığıyla temayüz etti.⁸¹

Çocukluğundan itibaren ince tabiatı sebebi ile hiçbir çocuğun çıplak karnına bile bakmaya tahammül edemezdi. İşte bu hassas yapı, kendisine Allah'ın lütfettiği ve çocuklara karışmasını engelleyen bir özellikti. Bu sayede çocukların oyun-eğlencesinden ve olumsuz işlerinden uzak kaldı.⁸²

Daha 12 yaşında bir çocukken gece namazı kılmayı alışkanlık haline getirmişti. Amcasının hanımı bazen gece yarısı uyandığında onu namaz kılarken görür biraz azaltmaya çalışsa da o, bunu nefesine yerleştirdiği için önemsemez ve namazına devam ederdi.⁸³

Küçük çocuk olmasına rağmen sohbet vermeyi, hatipleri taklit etmeyi çok severdi. İmamın vaaz yerine oturur ve imam-vaizler gibi vaaz etmeye çalışırdı.⁸⁴

1.2.2. Ailesi

Eşref Ali Tehânevî'nin ailesi edep ve ahlakı ile maruf bir hanedandı. Tehânevî'nin büyük cediti Nasrullah Han uzun zaman Babürî devletinde kadılık görevinde bulunmuştur. Kadılık görevi bu ailede Molla Muhammed Sâbir'a kadar devam etmiştir. *Keşşafü Istilahâti'l-Fünûn* yazarı Muhammed Ali Tehânevî, Molla

⁸⁰ Bkz. Azizu'l-Hasan, *Eşrefu's-sevanih*, I, 43.

⁸¹ Osmanî, *İ'lâü's-sünen*, Mukaddime, s.9.

⁸² Osmanî, *a.g.e.*, s.9.

⁸³ Osmanî, *a.g.e.*, s.10. M. Rahmetullah Nedvî, *Eşref Ali Tehânevî*, s. 25.

⁸⁴ M. Rahmetullah Nedvî, *a.g.e.*, s. 24-25.

Muhammed Sâbır'ın “kendi zamanının âlimlerinin en takvalısı” olduğunu zikretmektedir.⁸⁵

Annesinin babası Şeyh Necabet Ali büyük müridlerden idi, Farsça nesir ve şiirde mahirdi. Zamanının meşhur şeyhleri ile irtibat halinde idi.⁸⁶

Babası Abdülhak hafız olmasa da hafızlar gibi Kur'an okur, bazen hafızlara lokma verirdi. Farsçayı çok iyi bilirdi. Mîrut bölgesinin en büyük muhtarlarından biri idi. Büyük arsa sahibi olan zengin insandı. Tehânevî'yi ilme yönlendirmesi ilime olan sevgisinin ispatıdır.⁸⁷

Tehânevî beş yaşında iken annesi vefat etmişti. Annesinin vefatından sonra Tehânevî ve onun kardeşi Ekber Ali'yi babası Abdülhak terbiye etti.⁸⁸ Babası onların terbiyesi ve eğitiminde, sevgi ve merhamette hiç eksik etmez ve annesinin boşluğunu doldurmaya çalışırdı.⁸⁹

1.2.3. İlim Tahsili

Tehânevî öncelikle Hafız Âhuncî Mîrutî'de Kur'an ezberlemeye başladı. Kur'an ezberini Hafız Hüseyin Ali Dehlevî'de bitirdi. Tehânevî Kur'an-ı Kerim ezberinden sonra Hint alt kıtasında geleneksel eğitim metoduna göre Farsça eğitimi görmüştü. Farsçayı Fetih Muhammed ve Mîrut'teki birkaç hocasında okumuştur, Köyüne geri gelince Farsçanın bazı son kitaplarını dayısı Vâcid Ali'de okudu. Diyûbend'de gidince üç Farsça kitabı hocası Menfaat Ali'de okudu.⁹⁰ Farsçada o kadar maharet sahibi idi ki, 18 yaşında “Mesnevi Zîru Bem” şiirini yazmıştı. Sadece şiirde değil nesirde de konuşmada da maharet sahibi idi.⁹¹

⁸⁵ M. Rahmetullah Nedvî, **a.g.e.**, s.22; Reyhânâ Ziya, **Eşref Alî Tehânevî'nin Beyânu'l-Kurân tefsiri**, s.189-262; Seyfurrahman, **Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî'nin İlmî Çalışmaları**, s.15-20; Ebrar Alî, **Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî'nin Islah Metodu**, s.63-64; Müminov, Avazbek, **Eşref Alî Tehânevî ve el-İntibâhâtu'l-Mufîde Adlı Eseri**, s.14-15.

⁸⁶ M. Rahmetullah Nedvî, **a.g.e.**, s. 22-23.

⁸⁷ Azizu'l-Hasan vd, **Eşrefu's-sevanih**, I, 34.

⁸⁸ M. Rahmetullah Nedvî, **a.g.e.**, s. 25.

⁸⁹ Azizu'l-Hasan vd, **a.g.e.**, I, 48-49.

⁹⁰ Azizu'l-Hasan vd, **a.g.e.**, I, 56.

⁹¹ Azizu'l-Hasan vd, **a.g.e.**, I, 56.

Kendi köyünde ilk din ilimlerini tahsil ettikten sonra hicrî 1295 yılında 15 yaşında Diyûbend'deki Dârululûm'a geldi. Dârululûm öteden beri Hint alt kıtasının en büyük İslami ilimler merkezi olup, ilim, irfan ve takva ehlinin yoğunlaştığı bir yer ve ilim ve dinin verimli kaynaklarından biri idi.⁹²

Tehânevî, bu mübarek merkezin öğrencisi oldu ve bütün Arabî, aklî ve naklî ilimleri burada tahsil etti. Hocalarından biri, ilim ve takvada elde ettiği mevkiden ötürü "Şeyhu'l-Hind" ünvanı verilen büyük mücahid imam Şeyh Mahmud Hasan Diyûbendî'dir.⁹³ Yine hocalarından bir diğeri, Mevlâna arif muhakkik Şeyh Muhammed Yakub Nânûtevî'dir. Bu üstatlardan bir diğeri Mevlâna Şeyh Seyyid Ahmed Dehlevî olup aklî ilimlerde zirveye ulaşmıştır. Hatta özel çalışmaları ile Matematik alanında söz sahibi âlim haline gelmişti.⁹⁴

Tehânevî Diyûbend'deki Dârululûm'da Şeyhu'l-Hind Mevlâna Mahmûd Hasan Diyûbendî'den felsefe, mantık, fıkıh ve usûl-i fıkıh, Mevlâna Seyyid Ahmed Dehlevî'den riyâzî ilimler ve ferâiz, Mevlâna Yakub b. Memlûkûlâlî'den hadis ve tefsir okudu. Fetva vermeyi ve istiftalara cevap yazmayı Yakub Nânûtevî'den öğrenmişti, hocasının nezaretinde sorulara cevap yazar ve hocasının tasdikini alırdı.⁹⁵

Tehânevî'yi hocaları da övmüş, istidadını itiraf etmişlerdir. Reşid Ahmed Gengûhî imtihan etmiş ve sorular sormuştur. Hatta mezuniyet törenine katılmış ve mezuniyet belgesini kendi elleri ile takdim etmiştir. Mahmud Hasan Diyûbendî ise Tehânevî'nin zekâsını ve zehametini övmüştür. Hocası Seyyid Ahmed ise *Sikandername* kitabından sorular sormuş, cevabını puanlarken zekânı puanlıyorum, diye övmüştür.⁹⁶

O dönemlerde Hıristiyanlar ve Hindular, Hindistan'ın dört bir yanına propaganda heyetleri gönderiyorlar ve bunlar da Müslümanlara meydan okuyarak münazaraya çağırıyorlardı. Bir seferinde Tehânevî de bir fırsatını bularak onların münazaralarına katıldı ve apaçık beyanları ve sağlam hüccetleriyle onlara galip geldi.

⁹² Osmanî, *İ'lâü's-sünen*, Mukaddime, s. 10.

⁹³ Detaylı bilgi için bkz. Birışık, *Mahmud Hasan Diyûbendî*, **DİA**, XXVII, 366-367.

⁹⁴ Osmanî, *İ'lâü's-sünen*, Mukaddime, s. 10.

⁹⁵ Azizu'l-Hasan vd, *Eşrefu's-sevanih*, I, 66.

⁹⁶ Azizu'l-Hasan vd, **a.g.e.**, I, 62.

Bu olaydan sonra onun sahip olduğu tartışma gücü ve konuşma yeteneği öğrenciler ve hocalar arasında şöhret buldu.⁹⁷

Diyûbend'e tartışmak amacı ile gelenlerden çoğu Tehânevî'nin önünde yenilerek mahcup olarak geri gitmişti. Hatta hocası Mahmud Hasan de bu münazaralara şahit olmuş, öğrencisinin hazırcevaplığı ve delil getirmesinden memnun olmuştu.⁹⁸ Ancak bütün bunlar onun Diyûbend'deki öğrencilik dönemlerine dairdir. Kendi sözü ile: öğrencilik zamanında münazaa yapmayı ne kadar istediysen şimdi ise o kadar nefret ederim.⁹⁹ Sohbetlerinde münazara hakkında şöyle der: Münazaralardan asıl amaç doğru olmadığı için onlardan fayda yerine zarar olur.¹⁰⁰

Dârululûm'daki öğrenimini bu şekilde tamamladıktan sonra 1300/1882 yılında buradan mezun oldu. Mezun olduğu medrese yönetimi, öğrenimini bitiren öğrencilere ilminin ve güzel yaşantısının alâmet-i fârikası olarak sarık giydirme ve diploma takdimi için büyük bir tören düzenlemeye karar verdiğinde Tehânevî tedirgin olmuş ve birkaç arkadaşı ile birlikte o zaman baş müderris olan üstad Yakub Nânûtavî yanına giderek şöyle demişti: “Medrese yönetiminin bizlere, ilmî yeterlilik diploması vereceğini ve başımıza sarık giydirileceğini duyduk. Ancak gerçekte bizler bu diploma ve ikramı hak etmiş değiliz ve bunun, bizim gibi ilimden nasipsiz kimseleri mezun etmesi sebebiyle medrese hakkında da sû-i zanna yol açacağından korkuyoruz.”¹⁰¹ Ancak Şeyh Nânûtavî'nin cevabı şu oldu: “Sizler böyle sanıyorsunuz, çünkü her biri ilimde bir otorite olan hocalar arasında buldunuz ve onlar yanında kendi ilminizi gözünüz görmüyor. Ben sizlerin bu medreseden mezun olacak ilmî seviyede olduğunuza şahadet ediyorum. Kadriniz bilinecektir inşallah ve sizler ilim meydanında engel tanımayan seçkin birer kişi olacaksınız.”¹⁰²

Bu söz gerçekleşmiş ve Tehânevî, âlimler dahil herkesin başvurduğu en büyük merci olmuş, bulunduğu yer ilim ve din için en önemli merkez haline gelmişti. Dönemin

⁹⁷ Osmanî, **İ'lâü's-sünen**, Mukaddime, s. 10-11.

⁹⁸ Azizu'l-Hasan vd, **Eşrefu's-sevanih**, I, 62-63.

⁹⁹ Azizu'l-Hasan vd, **a.g.e.**, I, 63.

¹⁰⁰ Azizu'l-Hasan vd, **a.g.e.**, I, 63.

¹⁰¹ Azizu'l-Hasan vd, **a.g.e.**, I, 66. Osmanî, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁰² Azizu'l-Hasan vd, **Eşrefu's-sevanih**, I, 66. Osmanî, **İ'lâü's-sünen**, Mukaddime, s. 11.

âlimleri, onun ilim ve takva ehli olduğunu söylemişlerdir. Öğrenci iken Eşrefü't-Talebe olan Tehânevî, müderris olunca Eşrefü'l-Ulemâ olmuştur.¹⁰³

1.2.4. Yaptığı Görevler

Tehânevî'nin müderris olarak görev yaptığı yer Hint alt kıtasına göre çok uzun değildi. Ama tedrisi neticesinde büyük sonuçlar elde etmesi, kendi alanında uzman âlimleri yetiştirmesi önemli iz bıraktığına işaret eder.

O dönemde Kanpur şehrinde “el-Feyzu'l-Âmm” adında meşhur bir medrese vardı. Mevlâna Şeyh Ahmed Hasan Emrûhevî burada ders veriyordu. Kendisi, İslâmî ilimlerde ve özellikle aklî ilimlerde mütehasıs olan üstün bir âlim idi. Burada bazı yetkililerle ters düşmüş ve bu medresedeki tedris görevini bırakarak aynı yerde başka bir medrese tesis etmişti. Bunun üzerine el-Feyzu'l-Âmm Medresesi yöneticileri, Diyûbend âlimlerinden, kendilerine bir hoca göndermelerini istemişlerdi. Şeyh Tehânevî de Dârululûm'dan aynı sene mezun olmuştu. Hocaları, söz konusu davete icabeten göndermek üzere kendisini seçtiler ve Şeyh 1880 yılı Safer ayında Kanpur'a gitti.¹⁰⁴ İşte onun, h. XIV. yüzyılın başında insanlara faydalı olmak için ilk adımı bu şekilde olmuştur.¹⁰⁵

Üstad bu şekilde Kanpur'da tedris, davet, irşad ve telif faaliyetlerini yürüttü. Burada derin ilmi, öğreticilik yeteneği ve hitap gücüyle öğrencileri arasında meşhur olmuş ve genç yaşına rağmen kendisine “Tecrübeli Hoca” unvanı verilmiştir.¹⁰⁶

Üç-dört ay müderris olarak çalıştıktan sonra el-Feyzu'l-Âmm Medresesinden ayrılmıştı. Ayrılış sebebinin temeli yardım toplamak olup Tehânevî bizzat medrese için yardım parası toplamayı reddetmiş, ben buraya okutmaya geldim ve benim görevim eğitimidir para toplamak değil, yönetimin görevi medresenin maddi sorunlarını

¹⁰³ Azizu'l-Hasan vd, **a.g.e.**, I, 67. Osmanî, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁰⁴ Bkz. Azizu'l-Hasan vd, **a.g.e.**, 1, 74-75.

¹⁰⁵ Osmanî, **a.g.e.**, Mukaddime, s. 11-12.

¹⁰⁶ Osmanî, **a.g.e.**, s. 12, Reyhânâ Ziya, **Eşref Alî Tehânevî'nin Beyânu'l-Kurân tefsiri**, s.189-262; Seyfurrahman, **Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî'nin İlmî Çalışmaları**, s.32-41; Ebrar Alî, **Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî'nin Islah Metodu**, s.64; Müminov, Avazbek, **Eşref Alî Tehânevî ve el-İntibâhâtü'l-Mufîde Adlı Eseri**, s.16-18.

çözmektir benim görevim ise ders vermektir, diye mektup yazmıştı. Bu olaydan sonra istifa etmiştir, medrese yönetimi tekrar tekrar özür dilese de medreseye geri gelmeyi kabul etmemiş.¹⁰⁷

el-Feyzu'l-Âmm Medresesi'nden istifa ettikten sonra memleketine geri dönmek üzere olan Tehânevî'yi Abdurahman Han ve Hacı Kifâyetullah Kanpur'da kalmaya ikna ettiler. Zira şehirdeki medreselerde sadece aklî ilimler okutulup Kur'an ve Hadis ilimleri, Fıkıh ve başka temel ilimler okutulmamaktaydı. İslamî ilimleri okutan medreseye çok ihtiyaç vardı. Han sahip yirmi, Hacı Sahip ise beş rupiye ayırıp Tehânevî'ye maaş hazırlamışlardı. Şehir merkezindeki cami yanında bir medrese de açmışlardı. İlimlerin tümünün okutulması ve cami yanında bulunması sebebiyle "*Camîu'l-Ulûm*" adı verildi. Kısa zaman sonra medresede öğrencilerin sayısı çoğaldı ve günümüzün pek çok meşhur muhaddis ve fukahası orada yetişmiştir.¹⁰⁸

Yetiştirdiği öğrencileri arasında en önemlileri olarak Mevlâna Şeyh Muhammed İshâk Berduvânî, Mevlâna Hakîm Muhammed Mustafa Bicnûrî ve *İ'lâu's-sünen* müellifi Mevlâna Zafer Ahmed Osmânî sayılabilir.¹⁰⁹

Tehânevî, Kanpur'da 14 yıl boyunca dersleri, vaaz, nasihat ve çeşitli eserleriyle insanlara faydalı olduktan sonra halvet, tercih etti ve hicri 1315 (miladi 1897) yılı Safer ayında Kanpur medresesindeki tedris görevinden ayrıldı. Yerine öğrencisi Mevlâna Şeyh Muhammed İshak Berduvânî geçti ve Şeyhi İmdâdullâh'ın kendisine daha önce ettiği vasiyetini yerine getirerek Tehâne-Bihûn'a dönerek şeyhinin "Hangâh-ı İmdâdî" adlı zâviyesine çekildi. Şeyh 1943 yılında vefat edene kadar bu zaviyede ikamet etti. Büyük merkezlerin ve dünya çapındaki ilmî meclislerin bile gerçekleştirmekten aciz olduğu büyük dinî faaliyetleri Allah bu zaviyede onun eliyle gerçekleştirdi.¹¹⁰

¹⁰⁷ Azizu'l-Hasan vd, *Eşrefu's-sevanih*, I, 75-77.

¹⁰⁸ Azizu'l-Hasan vd, *a.g.e*, I, 75-77.

¹⁰⁹ Osmanî, *İ'lâü's-sünen*, Mukaddime, s. 12.

¹¹⁰ Osmanî, *a.g.e.*, s. 12.

1.2.5. Vefatı

6 Receb 1362 (9 Temmuz 1943) Salı günü Yatsı vakti girince ömrünün sonuna kadar pek ayrılmadığı Tehâne'de vefat etti.¹¹¹ Cenazeye zamanının büyük alimleri ve önderleri dahil binlerce kişi katıldı. Tehâne kuzeyinde bulunan ailesine ait olan yere defnedildi.¹¹² Şuanda türbe çevresi koruma altına alınmış, türbe yakınına Tehânevî adına camii ve bir medrese inşa edilmiştir.¹¹³

¹¹¹ A. S. Bazmee Ansari, *Eşref Ali*, DİA, XI, s. 473. Reyhânâ Ziya, *Eşref Ali Tehânevî'nin Beyânu'l-Kurân tefsiri*, s.260; Seyfurrahman, *Mevlânâ Eşref Ali Tehânevî'nin İlmî Çalışmaları*, s.131-133;Ebrar Alî, *Mevlânâ Eşref Ali Tehânevî'nin Islah Metodu*, s.166; Müminov, Avazbek, *Eşref Ali Tehânevî ve el-İntibâhâtu'l-Mufide Adlı Eseri*, s.27.

¹¹² M. Rahmetullah Nedvî, *Eşref Ali Tehânevî*, s.76-77.

¹¹³ 2019 Haziran ayında Tehânevî türbesi ve dergâhını ziyaret ederek ruhuna Fatıha okumak nasip oldu.

İKİNCİ BÖLÜM

2.EŞREF ALİ TEHÂNEVÎ'NİN İLMÎ VE TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ

Bu bölümde Tehânevî'nin ilmî kişiliği olarak hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgi verilecek, tasavvufî kişiliği yanısıra siyâsî kişiliği ve alimlerin Tehânevî hakkındaki değerlendirmeleri verilecektir.

2.1. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Tehânevî'nin ilmî kişiliğini anlamak için onun hocaları ve talebeleri hakkında bilgi elde edinmelidir. Bunun dışında eserleri hakkında bilgi elde etmek önemlidir.

2.1.1. Hocaları

Tehânevî'nin zamanının en yetkin âlimlerinde okuması zamanının ilim merkezi sayılan Dârululûm'da bulunması onun yetişmesinde büyük rol oynamıştır.

Hocalarından bazıları şunlardır.

2.1.1.1.Mevlâna Yakub Nânûtavî (ö.1301/1884):

“Üstad-ı kül” lakabı ile meşhur olup pek çok âlimin hocası Mevlâna Memluk Ali'nin oğludur. Babası Mevlâna Memluk Ali'de aklî ve naklî ilimlerin okudu. Mezun olduktan sonra önce Ecmir şehrindeki Osmâniye medresesinde hocalık yaptı. Sonra Diyûbend'deki Dârululûm'un hocası oldu. Hatta Dârululûm'da baş hoca olarak seçildi. Bazen şiir yazardı. Tehânevî hadis ve tefsir kitaplarını bu zatın huzurunda okudu.¹¹⁴

2.1.1.2.Mahmud Hasan Diyûbendî (ö.1338/1920):

Babası Zülfikar Ali Arap Dili uzmanıydı. İlim tahsiline Babası, amcası Mehtab Ali ve diğer hocalarda başladı. 1866'da yeni kurulan Dârululûm'un ilk öğrencisi oldu. 1875'te oranın hocası oldu. 1877'de hac esnasında Şeyh Abdülganî Müceddidî'den hadis, şeyhi İmdâdullah Tehânevî'den tasavvuf dersleri ve hilâfet aldı. 1888'de Dârululûm baş müderrisi, 1905'te müdürü oldu. Onun faaliyetleri sonunda medrese oldukça genişledi. Ulemâ arasında birlik oluşturmak için Cem'iyetü'l-ensâr'ı (1909), İngiliz eğitimin dinî olumsuz etkilerden gençleri korumak için Nezâretü'l-maârifî'l-

¹¹⁴ M. Rahmetullah Nedvî, *Eşref Ali Tehânevî*, s. 31-32, Seyfurrahman, *Mevlânâ Eşref Ali Tehânevî'nin İlmî Çalışmaları*, s. 22.

Kur'âniyye'yi (1913) kurdurdu. Modern eğitim kurumu olan Mohammadan Anglo-Oriental High School (Aligarh Koleji) ile Diyûbend Dârülulûm'u arasında hoca ve öğrenci değişimi anlaşmasını imzalattı.

Osmanlı'nın Trablusgarp ve Balkan savaşları sırasında (1911-1913) Dârülulûm'i geçici olarak tatil etti; başta arkadaşları ve talebeleri olmak üzere müslümanları Osmanlılar'a yardım etmeye çağırdı. 1915'te ikinci defa hacca gitti. Hac esnasında Mekke'de Hicaz Valisi Gâlib, Medine'de Harbiye Nâzırı Enver ve Bahriye Nâzırı Cemal Paşa ile görüştü. Ekim 1916'da Mekke emîri Şerîf Hüseyin Osmanlı Devleti'ne karşı isyanı sırasında Mahmud Hasan'ı tutuklattı. Tutuklanmasının asıl sebebi İngilizler aleyhine yürüttüğü faaliyetleri idi. Tutuklamanın hemen ardından üç öğrencisiyle beraber İngilizler'e teslim edildi ve Kahire'deki savaş suçluları kampına, buradan da Malta'ya götürüldü. Mahmûd Hasan Malta'da üç yıl kadar tutulduktan sonra 12 Mart 1920'de üç öğrencisi ile birlikte Hindistan'a gönderildi. İngiliz hükümetinin uyarısına rağmen sömürgeci İngiliz yönetimine karşı halkı uyarıcı konuşmalar yaptı. Kasım 1919'da oluşturulan Hilâfet Komitesi'ni destekledi. Bu komitenin bir toplantısında kendisine “Şeyhu'l-Hind” unvanı verildi. 1919 yılında kurulan Cem'iyet-i Ulemâ-i Hind'in 19-21 Kasım 1920 tarihlerindeki ikinci toplantısındaki konuşmasında İngilizler'i İslâm ve Müslümanların en büyük düşmanı olarak ilân etti. Toplantının sonunda ise onun Aligarh'da verdiği fetva 500 kadar alimler tarafından imzalanarak kamuoyuna bu kuruluşun ortak bir fetvası olarak bildirildi. Şeyhu'l-Hind Mahmûd Hasan 30 Kasım 1920'de vefat etti.

Mahmûd Hasan'ın meşhur öğrencileri Enver Şah Keşmîrî, Eşref Ali Tehânevî, Ubeydullah Sindî, Senâullah Amritsarî, Şebbîr Ahmed Osmânî, Kifâyetullah Dehlevî, Hüseyin Ahmed Medenî, Muhammed İlyâs Kândehevî, Seyyid Muhammed Miyân ve Ahmed Ali Lâhorî idi. Meşhur eserleri *Edille-i kâmile*, *Tashîh-i Ebî Dâvûd*, *Mûdihu'l-furkân*, *Külliyât-ı şeyhu'l-Hind*, *Hâşiyetü Muhtasari'l-me'ânî*, *en-Nûrû's-sârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, *el-Ebvâb ve't-terâcîm li-Sahîhi'l-Buhârî*, *Cühdü'l-mukill fî tenzîhi'l-mu'izz ve'l-müzill*, *Ahsenü'l-kurâ fî tavzîhi evsâkı'l-'urâ*, *el-Feyzü'l-cârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, *İfâdât-ı Mahmûd*, *el-Verdü's-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*.¹¹⁵

¹¹⁵ Abdulhamit Birişik, “Mahmud Hasan Diyûbendî”, **DİA**, XXVII, 366-367, Seyfurrahman, **Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî'nin İlmî Çalışmaları**, s. 27.

2.1.1.3.Mevlâna Menfaat Ali Diyûbendî (ö.1327/1909)

Hindistan'ın meşhur fakihlerindendir. 1284-1292 yıllarında Dârululûm hocaları olan Yakub Nânûtavî, Seyyid Ahmed Dehlevî gibi âlimlerde ilim tahsil etti. Dârululûmdan mezun olduktan sonra oraya hoca olarak alındı ve 1318 yılına kadar müderrislik yaptı. Hesap, Fıkıh, Ferâiz ve Hendese fenlerinde derin ilime sahip birisiydi. Ferâiz ilminde Urduca önemli bir risale de yazmıştı. Tehânevî Mevlâna'da muhtasarları okumuştur.¹¹⁶

2.1.1.4.Mevlâna Abdulali Mîrutî (ö.1340/1922):

Hindistan'ın meşhur fakih âlimlerindendir. Mevlâna Kasım Nânûtavî ve Mevlâna Ahmed Ali Sehârenpûrî gibi büyük âlimlerde ilim tahsil etti. Diyûbend Dârululûm'unda hocalık yaptı. 1312 yılı Dehli şehrindeki Hüseyin Bahîş medresesinin baş müderrisi oldu. Büyük âlimler yetiştirdi, okuttu. Bunlar arasında Eşref Ali Tehânevî başta olmak üzere Enver Şah Keşmîrî, Hüseyin Ahmed Medenî ve başkaları sayılabilir.¹¹⁷

2.1.1.5.Kârî Abdullah Mekki:

Arap diyarının meşhur kıraat âlimlerindendi. Kıraatte derin ilme sahip olup sesi de çok güzel idi. Tehânevî Hacca gittiğinde Mekke'deki Savletiyye Medresesi'nde¹¹⁸ Abdullah Mekki'de birkaç tecvid risalesini okumuş, kıraat meşki yapmıştı.¹¹⁹

Yukarıda zikredilmeyen hocalarından başta Mevlâna Muhammed Kasım Nânûtevî,¹²⁰ Mevlâna Seyyid Ahmed'den¹²¹ Ferâiz ve Riyaziyat ilimlerini; Molla Mahmud'dan bazı hadis kitaplarını okudu. Mevlana Fetih Muhammed,¹²² Mevlâna Abdulali'den farklı ilimleri okudu.

¹¹⁶ M. Rahmetullah Nedvî, **Eşref Ali Tehânevî**, s. 38-39. Abdullhay el-Hasenî **Nuzhetu'l-Havatir**, VIII, 482.

¹¹⁷ M. Rahmetullah Nedvî, **Eşref Ali Tehânevî**, s. 39.

¹¹⁸ *Savletiyye Medresesi*, hicrî 1285 yılında Mekke'de kurulmuş olup, Mekke ve Hicaz'ın ilk Hint medresesidir. 1291 yılında medreseye Savletiyye ismi verildi. Çünkü Hintli *Savletu'n-Nisâ* hanım medrese için arsa ve binalar bağışlamıştı. Meşhur Hintli âlim *İzhâru'l-Hak* kitabının yazarı Rahmetullah Keyrânevî 138. Yılı Ramazan ayında vefatına kadar burada müdür ve müderris olarak görevde bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz., M. Rahmetullah Nedvî, **Eşref Ali Tehânevî**, s. 40.

¹¹⁹ M. Rahmetullah Nedvî, **a.g.e.**, s. 40.

¹²⁰ Seyfurrahman, **Mevlânâ Eşref Ali Tehânevî'nin ilmî çalışmaları**, s. 24.

¹²¹ Seyfurrahman, **a.g.e.**, s. 31.

¹²² Seyfurrahman, **a.g.e.**, s. 26.

2.1.2. Talebeleri

Tehânevî “Câmiu’l-Ulûm” adındaki kendi medresesinde pek çok öğrenci yetiştirmişti. Bunlar arasında en önemli isimler olarak “*Sahihu’l-Buhârî*” hafızı Mevlâna Şeyh Muhammed İshâk Berduvânî, Urducada birçok kıymetli eserin müellifi olan Mevlâna Hakîm Muhammed Mustafa Bicnûrî ve “*Î’lâu’s-Sünen*” müellifi Mevlâna Zafer Ahmed Osmânî sayılabilir.¹²³

2.1.2.1. *Muhammed İshak Berduvanî*: Tehânevî’den sonra “Camiu’l-Ulûm” medresesinde baş müderris olmuştu. İlimde kendisini çok iyi geliştirmiş büyük bir müderristi. Müderrislik esnasında altı ay içerisinde hafız olmuştur. Nakşibendî tarikatında şeyh idi.¹²⁴

2.1.2.2. *Ahmed Ali*: Tehânevî’nin ilk halifesidir. Büyük fakih âlimidir. Fetvalarını Reşit Ahmed Gengûhî dâhil zamanının büyük âlimleri takdir etmişlerdir. *Behiştî zîver* kitabının ilk beş kısmı ona dairdir.

2.1.2.3. *Fazli Hak*: Tehânevî’nin ilk mezun ettiği öğrencisi sayılır. Kendisi ilimde büyük mertebelere ulaşmış âlimdir.¹²⁵

2.1.2.4. *Hâkim Muhammed Mustafa Bicnûrî*: Zahirî ve batınî ilimler de dâhil, tıp ilminde meşhur âlimdir. Tehânevî’nin sohbetlerini metine düşüren ilk âlimdir. Tehânevî’nin Münacatı Makbule kitabını Urduçaya tercüme etmiş, *el-İntibahatu’l-mu’fide* kitabına güzel bir şerh yazmıştır. *Behiştî zîver* ve *Behiştî gevher* kitaplarının ilk kısımlarını yazmıştır. *Mamulatu’l-eşrefiye*, *Mecâlisi hakîmu’l-Ümmet* kitaplarını da hazırlamıştı. Aynı vakitte Eşref Ali Tehânevî’nin büyük halifelerinden sayılır.

2.1.2.5. *Prof. Dr. Seyyid İshak Ali*: Tehânevî’nin öğrencileri arasında akademisyen olan ve bu yolda iyi bir seviyeye gelen öğrencilerindendir. İlahabâd Üniversitesinde Arap dilinde hocalık yapmıştır. Eşref Ali’nin mucâz halifelerindendir.

2.1.2.6. *Seyyid Ahmed Butevî*: Eşref Ali Tehânevî’nin öğrencisidir. Guvelyar ilçesinin hâkimi olmuştu. İslami ilimlerde tedris veya telif ile iştigal etmese de elinden geldiği kadar dine hizmet etmiştir.

¹²³ Osmanî, *Î’lâu’s-sünen*, Mukaddime, s. 12.

¹²⁴ Seyfurrahman, *a.g.e.*, s. 46.

¹²⁵ Seyfurrahman, *a.g.e.*, s. 49.

Bunun dışında Mevlâna Muhammed Reşid Kânpûrî, Mevlâna Sadîku'l-Yâkîn Kursevî, Mevlâna Şah Lütuf Resul, Mevlâna İshak Ali Kânpûrî, Mevlâna Mazharu'l-Hak, Mevlâna Said Ahmed, Mevlâna Mazhar Ali Han gibi âlimler yetiştirmişti.¹²⁶

2.1.3. Eserleri

Tehânevî kendi dönemde en çok telifi bulunan âlimdir. Hatta içinde bulunduğumuz XX yüzyılda bile eserlerin çokluğu bakımından ona ulaşmak şöyle dursun yaklaşan dahi mevcut değildir. Tehânevî küçük veya büyük matbu 1000 (bin) kitap bırakmıştır. XX yüzyılda Müslümanların ihtiyaç duyduğu hiçbir İslamî konu yoktur ki, Tehânevî'nin o konuda bir risalesi, kitabı veya matbu vaaz ve irşad metni bulunmasın.¹²⁷

Bazmee Ansarî, Eşref Ali Tehânevî'ye nisbet edilen eserler ve risâleleri ve onların sayısı hakkında DİA'nın *Eşref Ali* maddesinde¹²⁸ şu açıklamayı yapmaktadır:

Eşref Ali'ye nisbet edilen eserlerin 800 civarında olduğu nakledilir. Bir kısmı Arapça, çoğu Urduca olan kitapları tefsir, kıraat, kelâm, tasavvuf, ahlâk ve fıkha dairdir.

2.1.3.1. Tefsir Alanındaki Eserleri

Tehânevî'nin Urduca, 4 ciltten oluşan "*Beyânu'l-Kur'ân*" adlı bir büyük boy ve hacimli eseri bulunmaktadır. Esar Tefsir, Nahiv, Belagat, Fıkıh, Kelâm Felsefe ve Tasavvuf konularında önemli ilmî hususlar içermektedir. Diğer tefsirler üzerinde yapılan uzun boylu çalışmalardan sonra bu esere müracaat edildiğinde kıymeti ne kadar değerli olduğu bilinebilir. Zira bu tefsir, diğer tefsirlerin özü ve ilmî derinlik özelliği olan bir özetidir.¹²⁹

¹²⁶ Azizu'l-Hasan vd, *Eşrefu's-sevanih*, I, 94-101, Seyfurrahman, **a.g.e.**, s. 46-52.

¹²⁷ Osmanî, *İ'lâü's-sünen*, Mukaddime, s. 13, Seyfurrahman, **a.g.e.**, s. 136, Ebrar Ali, **Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî'nin islah metodu**, s. 230, Müminov, **Eşref Alî Tehânevî ve el-İntibâhâtu'l-Mufide Adh Eseri**, s. 21-22.

¹²⁸ Bazmee Ansarî, *Eşref Ali*, **DİA**, XI, 473.

¹²⁹ Osmanî, *İ'lâü's-sünen*, Mukaddime, s. 14ç Detaylı bilgi için bkz. Reyhânâ Ziya, **Eşref Alî Tehânevî'nin Beyânu'l-Kurân Tefsirindeki Metodu**.

Tehânevî, Arapça olarak *Ahkâmu'l-Kur'an* kitabı telif etmeyi, Kur'an'dan istinbat edilen Fıkıh ve Kelâma dair meseleleri ve özellikle bu asırda cereyan eden ve öncekilerin eserlerinde zikir edilmeyen hususları toplamayı çok arzu etmişti. Ama ömrünün son dönemlerinde olduğu için bizzat telif etmek kendisine ağır gelmişti. Bu sebeple söz konusu çalışmayı gerçekleştirme görevini mürit veya talebesi olan şu dört âlime verdi: Mevlâna Muhammed Şefî' Osmânî, Mevlâna Müftü Cemil Ahmed, *Î'lâu's-Sünen* müellifi Mevlâna Zafer Ahmed Osmânî ve Mevlâna Muhammed İdris Kândehevî.¹³⁰

Mevlâna Zafer Ahmed Osmânî ve Müftü Muhammed Şefî' Osmânî bu eserin ikişer cüzünü, Mevlâna İdris Kândehevî de bir cüzünü yazdılar ve bu eser beş cüz olarak basıldı. Yine tefsir konusunda Tehânevî'nin *et-Taksîr fi't-tefsîr* adlı risalesi bulunmaktadır. Bu risalesinde bazı çağdaş meal ve tefsirleri eleştiri süzgecinden geçirmiş ve Tefsir Usulünü nefis kaidelerle şerh etmiştir.¹³¹ Üstadın bunun dışında, Kur'an ilimleri ve Tefsir hakkında 23 risalesi daha bulunmaktadır.

Kur'an ilimleri, tefsir, tecvid ve kırat konusunda Tehânevî'nin otuza yakın eseri vardır. Dr. Ârifî *Fihrist-i telifât-ı hakîmü'l-ümmet*¹³² adlı kitabında bu eserlerin isimleri zikretmektedir.

No	Tehânevî'nin Kur'an ilimleri, tefsir, tecvid ve kırat konusundaki eserleri
1	<i>Tercüme-i Kur'an -ı kerim</i>
2	<i>Beyanu'l-Kur'an (tefsir)</i>
3	<i>Cemalu'l- Kur'an</i>
4	<i>Tecvidu'l- Kur'an</i>
5	<i>Âdâbu'l-Kur'an</i>
6	<i>Yadigâr-i hakku'l-Kur'an</i>
7	<i>Muşabahatu'l-Kur'an li teravîhi ramazan</i>
8	<i>Zuhûru'l-Kur'an min sudûri's-sıbyân</i>
9	<i>Islâh-ı tercüme dihleviyye</i>

¹³⁰ Osmanî, a.g.e, s. 14.

¹³¹ Osmanî, a.g.e, s. 14.

¹³² Ârifî, *Fihrist-i Telifât-ı Hakîmü'l-Ümme*, s. 277-278, Seyfurrahman, a.g.e., s.136-138; Ebrar Alî, a.g.e., s.239-240.

- 10 *Islâh-ı tercüme hayret*
- 11 *et-Tevâcuh bimâ yata'allaku bi'l-muteşabih*
- 12 *Baku'l-gâyât fî naski'l-âyât*
- 13 *Raf'u'l-hilah fî hükmi'l-evkâf*
- 14 *Tasv'iru'l-mukatta'ât li-teysîri ba'di'l-ibârât*
- 15 *Vucûhu'l-mesânî maa tevcîhi'l-kelimâti ve'l-meânî*
- 16 *Ziyâdât alâ kütübi'r-rivâyât*
- 17 *Zenâbât limâ fî'r-rivâyât*
- 18 *Tenşîtu't-tab'i fî icrâi's-seb'ı*
- 19 *Takrîru ba'di'l-benât fî takriri ba'di'l-âyât*
- 20 *Raf'u'l-benâ fî nef'i's-semâ*
- 21 *Ahsenu'l-esas fî'n-nezri's-sânî fî tefsiri'l-makâmâtis-selâs*
- 22 *Et-taksîr fî't-tefsir*
- 23 *El-hâdî l'l-hayrân fî vâdî tafsîli'l-beyân*
- 24 *Temhîdu'l-feres fî tahdîdi'l-arş*
- 25 *Tabsîru'l-zucâc*

2.1.3.2. Fıkıh Alanındaki Eserleri

Tehânevî fıkıh alanında derin ilime sahip, hocalarının yönlendirmesi ile fıkıhta ihtisas sahibi olmuş, fetva ve usulünde kendi yolunu açmış bir fakihti. Ondan sonra gelen müftüler fetva vermede onun izini takip etmişlerdir.

Bu konuda Urduca yazdığı fetvalarını içeren 6 büyük ciltlik *İmdâdu'l-fetâvâ* adlı bir eseri bulunmaktadır. Bu eser kendi fetvalarından oluşmaktadır. Hakîmu'l-Ümmet Hint alt kıtasının en büyük fetva mercii idi.¹³³ Bunun dışında *İmdâdu'l-ahkâm* eseri de fetvalarından oluşmaktadır. *İmdâdu'l-ahkâm* da *İmdâdu'l-fetâvâ* gibi altı ciltten ibarettir. Ancak *İmdâdu'l-ahkâm* kendi tarafından verilen fetvalar Mevlâna Zafer Ahmed Osmânî tarafından toplanmış ve kitap haline getirilmiştir.¹³⁴

İmdâdu'l-fetâvâ üzerine birçok çalışmaya başlanmış ama bitmemiştir. Onlardan önemli olanı Dârululûm-i Diyûbend baş hocası Müftü Said Ahmed Palanpurî'ye aittir.

¹³³ Osmanî, *İ'lâü's-sünen*, Mukaddime, s. 14.

¹³⁴ Muhammed Usâme Nedvî, *Fetâvâ Ulemâi'l-Hind*, s. 262, Mumbai, Hindistan, 2016.

Muradâbâd Şahî Dârululûm baş hocası Mevlâna Şebbîr Ahmed Kâsımî 2016 yılında Müftü Said Ahmed hocanın çalışmasını da kapsayan yeni çalışmaya başlamış, 2018 yılında bitmiş ve Diyûbend'deki Zekeriya Yayınevi tarafından basılmıştır.

Tehânevî'ye sadece Hint alt kıtasından değil yeryüzünün doğusundan ve batısından fetva sormak için başvurur, âlimler ise çözümünde zorlandıkları meseleleri ona yazarlar ve Tehânevî de sorularını en ince noktalarına kadar açıklar ve onların gönüllerini rahatlatır, susuzluklarını giderirdi. *İmdâdu'l-fetâvâ* Tehânevî'nin Fıkıh ilmindeki derinliğinin en güzel ispatıdır. Bu eserinde fikhî meseleler ve son zamanlarda gündem oluşturmuş konuların büyük bir kısmının açıklaması bulunmaktadır. Bu eser günümüzde de Pakistan, Hindistan ve Bangladeş'teki müftülerin en büyük başvuru kaynağı olarak kabul edilmektedir.¹³⁵

Müftü Ebu Lubâbe Şah Mansur *İmdâdu'l-fetâvâ* 'daki en önemli fetvaları seçip onları kısaca açıklayıp fetva ihtisasındaki talebeler için bir ders kitabı oluşturmuştur. Pakistan medrese ve üniversitelerindeki fetva ihtisas kurslarında bu seçme fetvalar ders olarak okutulmaktadır. Bizzat görüştüğüm Müftü Ebu Lubâbe'nin ifadesine göre; *İmdâdu'l-fetâvâ* Urduca fetva kitapları içerisinde en önemlisidir.

Tehânevî'nin Fıkıh konusundaki şaheserlerinden biri *Behiştî zavar* adlı eseridir. *Behiştî zavar* yaklaşık 700 sayfa olup, tasavvuf, akaid ve fikhın pek çok konularını ve meselelerini içermektedir. Bu eser aslında kadınların eğitimi amacıyla yazılmıştır. Bunun dışında eserinde kadınların aile hayatında ihtiyaç duydukları bütün konuları da toplamıştır. Talebe ve müritlerinden olan birkaç âlimler de bu eserin telifinde ona yardımcı olmuştur. Aslında *Behiştî zavar* eserinde kadınlara faydalı olmak amaçlanmışsa da ama erkeklerin de ondan sık sık istifade ettikleri bir gerçektir. Hindistan alimleri ve müftüleri de *Behiştî zavar* adlı eserden çok istifade ettiklerini ifade etmektedirler.¹³⁶

Behiştî zavar çok dillere tercüme edilmiş olup İngilizce, Bangalça ve Arapçası basılmıştır. Farsça, Özbekçe ve hatta Türkçeye tercüme edilmektedir.

¹³⁵ Osmanî, *İ'lâü's-sünen*, Mukaddime, s. 14.

¹³⁶ Osmanî, *a.g.e.*, s. 14, Muhammed Usâme Nedvî, *Fetâvâ Ulemâi'l-Hind*, s. 283.

Tehânevî *Behiştî zavar* eserinde mezhepte râcih olan fetvaları mezhebin esas fıkıh metinlerinden seçmiştir. O yüzden fetva konusunda râcih mi değil mi diye şüpheye düşülmez. Her bir fetva veya cümle hangi kitaptan alınmışsa o kitap ismi ve yeri dipnotta verilmiştir. O yüzden ona “*Müdellet Behiştî zavar*” de denilir.

Tehânevî *Tahzîru’l-ihvân ani’r-ribâ fi Hindistân ve râfiu’d-dank an menâfi’l-bank* adlı bu iki eserinde Hindistân’daki faiz meselesini hassasiyetle incelemiştir. Ayrıca *el-İktisâd fi’t-taklîd ve’l-ictihâd* adlı eserinde ise bir mezhebe bağlı kalmak, içtihad ve taklit konularını detaylıca ele almış olup bu kitap kendi alanında en iyi ve mükemmeli sayılır. Nikâh ve konusundaki *Hilyetu’n-nâcize li’l-halîleti’l-âcize* adlı eserinde kayıp, innîn (iktidarsız koca), mecnun ve geçimsiz eşler ile tefviz-i talâk (nikâh anında veya evlendikten sonra kadına boşanma yetkisi verilmesi) ve buluş konularını işlemektedir. Günümüzün şartlarını dikkate alarak meselelerin büyük çoğunluğunda Mâlikî mezhebine göre fetva vermiştir. Mâlikî mezhebine göre fetva verirken de Mâlikî âlimlerinden fetva istemek sureti ile bu mezhebi tahkik etmiştir.¹³⁷ Çünkü Tehânevî başka mezhebe göre fetva vermek için o mezhebin müftülerine başvurarak almak istediği fetva o mezhepte râcih olan görüş olduğunu tespit etmek gerektiğini şart koşmaktadır.

Tehânevî’nin bu fetva usulü günümüzde üzerinde durulması özellikle fetva konusunda amel edilesi gereken kaide ve usullerdendir. Zira günümüzde delillere dayanmayan keyfi fetva verenler maalesef istediği mezhepten istediğini seçerek fetva vermektedirler.

Fıkıh, usûlü ve fetva konusunda Tehânevî’nin altmış civarında kitabı vardır. Dr. Ârifî “*Fihrist*”¹³⁸ adlı kitabında bu eserlerin isimlerini zikretmektedir. Aşağıda sadece ibadete dair olan kitapların ismi zikredilmektedir:

No	Tehânevî’nin ibadete dair eserleri
1	<i>el-Kavlu’l-bedî’ fi iştirâti’l-mısr li’t-tecmî’</i>

¹³⁷ Osmanî, *İ’lâü’s-sünen*, Mukaddime, s. 14-15.

¹³⁸ Ârifî, *Fihrist-i Telifât-ı Hakîmü’l-Ümme*, s. 277-288, Seyfurrahman, *Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî’nin İlmî Çalışmaları*, s. 139-143; Ebrar Alî, *Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî’nin islah metodu*, s. 243-245.

- 2 *Zekâtu 'l-fard f nebâtu 'l-ard*
- 3 *Sirâcu 'z-zeyt ilâ minhâcu 'l-beyt*
- 4 *es-Sâ'ât li 't-tâ'ât*
- 5 *Ta 'lîmu 'd-dîn*
- 6 *Hayâtu 'l-muslimîn*
- 7 *Bâbu 'r-reyyân*
- 8 *Beytu 'd-deyyân*
- 9 *Ayşu 'l-hayyân*
- 10 *El-hitabu 'l-mesûra mine 'l-âsâri 'l-meşhûra*
- 11 *Hutâbu 'l-ahkâm*
- 12 *Kelimetu 'l-kavm fî hikmetis '-savm*

Tehânevî'nin Fıkıh Usulünde sadece iki eseri bulunmaktadır. Onlardan birincisi *Telhîsu 'l-menar*, ikincisi ise *Menar* telhisi için hazırlanan kaide ve usullerin örneklerinden oluşan *Medar* kitabıdır. Bu ikisi *et-Telhîsu 'l-aşer* adlı on eseri kapsayan mecmua içerisinde yer almaktadır.

2.1.3.3. Kelâm İle İlgili Eserleri

Tehânevî'nin eserlerinin arasında Kelâm konusundaki telifleri önemlidir. Tehânevî zamanında İslam'a ve İslam hükümlerine karşı itirazları batının oluşturduğu şüpheleri kelâm yolu ile cevaplamıştır. O yüzden kırka yakın eseri ve bunun dışında verdiği pek çok fetvası kelâm hakkındadır.

Onun şaheserlerinden biri konusunda benzersiz kitabı "*el-İntibâhâtu 'l-mufîde fi 'l-iştibâhâti 'l-cedîde*"dir. Eserinde Müslümanlar arasına mülhidler tarafından sokulan farklı şüpheler ve Batı tarzı bir hayat yaşamaya çalışanların tahrifatları ele alınmış, bu şüphe ve tahrifata belîğ bir şekilde cevaplar verilmiştir. Bunun dışında temel itikadî meseleler aklî deliller ile ispatlanmış, akl-ı selim sahibi ve hakkı bulmayı arzu eden kimselere ikna edici bir şekilde sunulmuştur. Gayrimüslimler tarafından İslâm hakkındaki övgülerini topladığı "*Şehâdetu 'l-akvâm alâ sıdki 'l-islâm*", "*Islâhu 'l-hayâl*", "*Eşrefu 'l-cevâb*", "*el-İksîr fî isbâti 't-takdîr*", "*el-Hitâbu 'l-melîh fî tahkîki 'l-*

mehdî ve'l-mesîh”, “*Zeyl alâ şerhi'l-akâdi'n-neseftiyye*”, felsefe reddi hakkındaki “*Dirâyetu'l-isme*”, “*Hidâyetu'l-hikme*” ve bunlar dışındaki pek çok eser yazmıştır¹³⁹

Eşrefü'l-cevab kitabı İslam'a yapılan farklı itirazlara aklî ve naklî cevapları içeren altı yüz sayfalık mükemmel bir kitaptır. Kitapta Şia, ehli hadis, Birelvî ve oryantalistlerin itirazlarına cevaplar verilmiştir. Böyle bir kitap Kelâm alanında güzel bir ilmî tez konusu olabilir.

Tehânevî'nin Akaid ve Kelâm konusunda kırka yakın eseri vardır. Dr. Ârifî “*Fihrist*”¹⁴⁰ adlı kitabında bu eserlerin isimlerini zikretmiştir.

Tehânevî'nin akaide dair eserleri şunlardır:

- 1 *el-Iksîr fî isbâti't-takdîr*
- 2 *Furû'u'l-îmân hifzu'l-îman*
- 3 *Bastu'l-binân tekuffu'l-lisân an kitâbi hifzi'l-îmân*
- 4 *Tağyîru'l-unvân fî ba'dı ibârâti hifzi'l-îman*
- 5 *Âhkâmu't-tecellî mine't-te'allî ve't-tedellî*
- 6 *Zuhûru'l-adem bi-nûri'l-kadem*
- 7 *Tez'îlu şerhi'l-akâid*
- 8 *Ikametu't-tâmme alâ zâimi bakâi'n-nubuvveti'l-hakîkati'l-âmmeti*
- 9 *el-Intibâhâtu'l-mufîde ani'l-iştibâhâti'l-cedîde*¹⁴¹
- 10 *Talîmu'd-dîn maa tekmîli'l-yakîn*
- 11 *el-Mesâlihu'l-akliyye*
- 12 *el-Hitâbu'l-melîh fî tahkîki'l-mehdî ve'l-masîh*
- 13 *Kâid kâdiyân*
- 14 *el-Kavlü'l-fasıl beyne'l-hakk ve'lbâtıl*
- 15 *el-Tedîb limen leyse lehû fi'l-ilmî ve'l-edebi nasîb*
- 16 *et-Tenbîhu't-tarabî fî tenzîhi bi İbni Arabî*

¹³⁹ Osmanî, *İ'lâü's-sünen*, Mukaddime, s. 15.

¹⁴⁰ Ârifî, *Fihrist-i Telifât-ı Hakîmü'l-Ümme*, s. 278-279, Seyfurrahman, *Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî'nin İlmî Çalışmaları*, s. 143-145; Ebrar Alî, *Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî'nin İslah Metodu*, s. 242-243.

¹⁴¹ Kitap hakkında detaylı bilgi için bkz. Müminov, *Eşref Alî Tehânevî ve el-İntibâhâtu'l-Mufîde Adlı Eseri*

- 17 *İrsâlu 'l-cunûd ilâ ersâli 'l-hunûd*
- 18 *Taktîfu 's-semerât fî tahfîfi 's-sekerât*
- 19 *el-Futûhu bimâ yete 'allaku bi 'r-rûh*
- 20 *el-Hak*
- 21 *Takdîsu 'l-kudsî an tednîsi 'l-lubsi*
- 22 *Nihâyetu 'l-idrâk fî aksâmi 'l-işrâk*
- 23 *Imâretu 'l-âlem bi umâretil-âdem*
- 24 *Bulûğu 'l-gâye fî tahkîki hâtemi 'l-vilâye*
- 25 *Hifzu 'l-hudûd li tahkîki 'l-cudûd*
- 26 *Raf' u 'z-zahmeti an ma 'nâ ves 'u 'l-rahmeti*
- 27 *el-Kelimat u 't-tâmme fî 'n-nubuvveti 'l-âmme*
- 28 *Tedvînu 'l-feleki fî tethiri 'l-melek*
- 29 *el-Kavlu 'l-enfa ' fî tahkîki imkâni 'l-ebda '*
- 30 *el-Kavlu 'l-enfa ' fî tahkîki imkâni 'l-ebda '*
- 31 *Ni 'me 'l-avni fî tahkiki tevbeti Fir 'avn*
- 32 *el-Kasdu 'l-meşîd li ehli 'l-asri 'l-cedîd*
- 33 *Islâhu 'l-hayâl*
- 34 *Tulû 'ul-bedri fî sutûhi 'l-kaderi*
- 35 *Şakku 'l-ceybi fî hakkı 'l-gaybi*
- 36 *Nemûzec an ba 'di mu 'takadâti ibni 'l-ıvec*
- 37 *Nâfi 'u 'l-işârati ilâ menâfi 'i 'l-istihâra*
- 38 *Cuz 'u 'l-a 'mâl*
- 39 *Ahkâmu 'l-ikân li aksâmi 'l-itmînân*
- 40 *Eşrefu 'l-cevab*

2.1.3.4. Tasavvuf ve İrşad İle İlgili eserleri

Tehânevî'nin eserlerinin büyük çoğunluğunun tasavvuf ve irşadla ilgili olduğu bilinmektedir. Sohbetlerinin konusunun genellikle tasavvuf ve irşad olması,

sohbetlerinin talebeleri tarafından metne dönüştürülmesi ve Tehânevî'nin düzeltmeleri veya eklemeleri ile yayınlanması bu alandaki eserlerin sayısını çoğaltmıştır.¹⁴²

Mesâilu's-sülûk min kelâmi Meliki'l-mülûk eserinde Kur'an'dan tasavvuf ve sülûk meseleleri istinbat etmiş olup eser Arapçadır. Tasavvuf konularını hadislerle istidlâl ederek ele alan “*et-Teşerruf bi ma'rifeti ehâdîsi't-tasavvuf*” eserinde sadece tasavvufî meselelerin zikriyle yetinmeyip aynı zamanda geniş bir şekilde şerh etmiştir.

Bunun dışında tasavvuf meselelerinin zikri ile birlikte doyurucu bir şekilde şerh edildiği 8 cilt hacmindeki “*Şerhu'l-Mesnevî li-Mevlânâ er-Rûmî*”, iki cilt olan “*Meârifu'l-avârif*”, “*et-Tekeşşuf an mühimmâti't-tasavvuf*”, “*Telhîsu'l-bidâye li'l-Gazzâlî*”, irşad isteyenlere, kalbî hastalıkları konusunda yazılan mektuplara verilen cevaplardan oluşan “*Terbiyetu's-Sâlik ve tenciyetu'l-Hâlik*” kitabı bulunmaktadır. “*Terbiyetu's-sâlik ve tenciyetu'l-hâlik*” eserinde kalbî illetlerin idraki ve ilacı hususunda pek çok nükte yer almaktadır. Bu konuda bunun dışında, bildiğimiz kadarıyla başka bir kitap mevcut değildir. Tasavvuf konusunda yukarıda saydıklarımız dışında başka eserleri de bulunmaktadır.¹⁴³

Tehânevî, davet ve irşad konusunda da yüze yakın eser yazmış, bu alanda kendisinden sonra büyük miras bırakmıştır. Bu konuda *Hayâtu'l-müslimîn*, *Ta'lîmu'd-dîn*, *Fürû'u'l-îmân*, *Cezâu'l-a'mâl*, *Âdâbu'l-mu'âşere*, *Hukûku'l-islâm*, *Hukûku'l-vâlidayn*, *İrşâdu'l-hâim fî hukûki'l-behâim*, *el-Kavlu's-sevâb fî mes'eleti'l-hicâb*, *İlkâu's-sekîne fî ibdâi'z-zîne*, *islâhu'r-rusûm*, batıl inançları ve bidatleri red konusundaki *Hıfzu'l-îmân*, *Ağlâtu'l-avâm*, *Islâhu inkilâbi'l-ümme*, *Hukûku'l-ilm*, *Kesretu'l-ezvâc li-sâhibi'l-mi'râc*, *islâhu'n-nisâ* gibi pek çok kitabı vardır.¹⁴⁴

¹⁴² Bu konudaki eserleri ve görüşleri için bkz. Ebrar Alî, **Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî'nin Islah Metodu**, s. 246-247

¹⁴³ Osmanî, **İ'lâü's-sünen**, Mukaddime, s. 15.

¹⁴⁴ Osmanî, **a.g.e.**, s. 15-16.

Tasavvuf konusunda Tehânevî elliye yakın eseri vardır. Dr. Ârifî *Fihrist*¹⁴⁵ kitabında onların isimlerini zikretmektedir.

- Tehânevî'nin tasavvufa dair eserleri
- 1 *Duhûl ve hurûc ber nuzûl ve urûc*
 - 2 *Kasdu's-sebîl ile'l-mevla'l-celîl*
 - 3 *Talîmu't-tâlib maa şecerai çîştîyye âliye*
 - 4 *Mesâilu's-sulûk min kelâmi meliki'l-mulûk*
 - 5 *Raf'u'i-şukûk tercümei mesâili's-sulûk*
 - 6 *et-Teşerruf bi marifeti ehadîsi't-tasavvuf*
 - 7 *Tekmîlu't-tasavvuf fî teshîli't-teşerruf*
 - 8 *Mulahhasu'l-envâr ve't-tecellî*
 - 9 *Mesâili Mesnevî*
 - 10 *Hakîkatu't-tarîka mine's-sünneti'l-enîka*
 - 11 *en-Nuketu'd-dakîka*
 - 12 *et-Tekennuf an muhimmâti't-tasavvuf*
 - 13 *Tâ'idu'l-hakîka bi'l-âyâti'l-anîka*
 - 14 *Envâru'l-vucûd fî avâri'i-şuhûd*
 - 15 *et-tecelli'l-azîm fî husni takvîm*
 - 16 *Hakku's-semâ'*
 - 17 *Kelîdi mesnevî manevî şerîf*
 - 18 *Irfân hafız*
 - 19 *Maarifü'l-avârif*
 - 20 *Maarifü'l-maarif*
 - 21 *el-ibtilâ li-ehli'l-ıstifâ*
 - 22 *Terbiyetu's-sâlik ve tenciyetu'l-hâlik*
 - 23 *el-celâ ve'şavf fî'r-ricâ ve'l-havf*
 - 24 *Ardı'l-akvâl fî ardı'l-a'mâl*
 - 25 *Envâru'l-tetar fî âsâri'z-zafer*

¹⁴⁵ Ârifî, *Fihristi telifâtı Hakîmü'l-Ümme*, s. 279-280; Seyfurrahman, *Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî'nin İlmî Çalışmaları*, s. 146-149; Ebrar Alî, *Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî'nin İslah Metodu*, s. 246-247.

26	<i>el-yumm fi 's-summ</i>
27	<i>et-tumm fi 's-summ</i>
28	<i>Ref'u 'l-zîk ani 't-tarîk</i>
29	<i>el-basâir fi 'd-devâir</i>
30	<i>Er-rafîk fî sevâi 't-tarîk</i>
31	<i>Şemsu 'l-fadâil li-tamsi 'r-rezâil</i>
32	<i>Lâmiu alâmâti 'l-evliyâ</i>
33	<i>et-Tahrîd aâ sâlhi 't-tahrîd</i>
34	<i>el-İrşâd ilâ mes'eleti 'l-ıstimdâd</i>
35	<i>Şeceretu 'l-murâd</i>
36	<i>el-Hıssa fî hukmi 'l-vesvese</i>
37	<i>el-İtidâl fî mutâbe 'ati 'r-ricâl</i>
38	<i>el-Kavlu 'l-fasıl fî ba 'dî âsâri 'l-vasıl</i>
39	<i>Temyîzu 'l-ışk mine 'l-fîsk</i>
40	<i>Mesnevî zîru bemir</i>
41	<i>Rûnemâi mesnevî</i>
42	<i>Husnu 'l-ılâc li-sûi 'l-mizac</i>
43	<i>Islahu 'l-mizac bi-ıslâhi 'l-ılâc</i>
44	<i>Talhîsu 'l-bidâye maa selesîn bi şekli cedvel</i>
45	<i>Aşere tarûş</i>

2.1.3.5. Diğer İlimlerde Yazdığı Eserler

Tehânevî'nin zikir ve dualar konusunda da birkaç eseri bulunmaktadır. *el-me'mûlu 'l-makbûl fî kurubâtin indellâh ve salavâti 'r-resûl* adlı eserde “*Hısnu 'l-hasîn* adlı kitaptaki duaları özet halinde toplamış ve yedi bölüm halinde düzenlemiştir.

Bu eser, günümüzde Hindistan müslümanların evlerinde bulunan ve her gün okunan bir kitaptır. Hz. Peygamber'e getirilen salavat çeşitlerini içeren *Zâdu 's-sa'îd*, Hz. Peygamber'in ve Hulefa-i Râşidîn'in hutbelerini içeren *el-Hutabu 'l-me'sûre*,

Hutbâtu'l-ahkâm li cumu'âti'l-amm, Zevâlu's-sene an a'mali's-sene gibi eserlerini zikir edebiliriz.¹⁴⁶

Siyer konusunda meşhur olan eseri *Neşru't-tîb fî zikri'n-nebiyyi'l-habîb* olup birkaç yazma nüshası da bulunmaktadır.

Yukarıda zikredilen eserler Tehânevî'nin bıraktığı eserlerden sadece bir kısmıdır. Ciltler dolusu matbu vaaz ve nasihat metinleri bu eserlerden ayırır.¹⁴⁷

2.2.TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ

Eşref Ali Tehânevî, şeyhlik ve kadılık yapan bir sülâlenin ilmî hizmetini devam ettiren bir şeyhtir. Şeyhi Hacı İmdâdullah Muhâcir-i Mekkî Tehânevî'nin ruhî terbiyesinde yetişerek seyr-ü sülûkünü tamamlamış, şeyhi Hicaz'a hicret ettikten sonra onun yerinde şeyhlik yapmıştır.

Tehânevî, ilim ve takva ile mamur olan Tehâne köyünde bozulmamış dinî çevrede büyüyüp,¹⁴⁸ Hindistan'da “üç kutup” olarak bilinen Şeyh İmdâdullah, Şeyh Dâmin ve şeyh Şeyh Muhammed Ali'nin¹⁴⁹ tasavvufî ortamında yetişmiştir. On iki yaşındayken gece namazına alışmış, öğrencilik zamanında da zikir ve nfile ibadete devam etmiştir.¹⁵⁰

Tehânevî, şeyhlerinin sohbetinde bulunmaya ihtimam göstermiş, öğrencilik dönemini tamamladıktan sonra Hâc İmdâdullâh'a bey'at etmiş, böylece şeyhiyle bir müddet birlikte olmuş ve sohbetlerinden istifade etmişti. Hacca gittiği sırada şeyhinin yanında altı ay kalmış ve ondan bir an bile ayrılmamıştır. Orada kaldığı bu kısa süre içinde adeta şeyhinin bir aynası gibi olmuş, onun ahlakına ve kişiliğine bürünmüştür.¹⁵¹

¹⁴⁶ Osmanî, *İ'lâû's-sünen*, Mukaddime, s. 16.

¹⁴⁷ Osmanî, *a.g.e.*, s. 16

¹⁴⁸ Osmanî, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁴⁹ Osmanî, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁵⁰ Evini ziyaret ettiğimizde taştan yapılan seccade gibi namaz kılma yeri ile karşılaştık. Tehânevî'nin orada namaz kılarak zikir ederek geceyi ihyâ ettiği ifade edilmiştir.

¹⁵¹ Osmanî, *a.g.e.*, s. 10.

Kanpûr'daki tedris görevini terk ettikten sonra hayatının sonuna kadar tasavvuf ve seyr-ü sülûk ile irşad ve tebliğ ile iştigal etmiş, kendisinden yüze yakın halife bırakmıştır. Halifelerinin Tehânevî hakkında yazdığı eserleri, kendisinin de yazdığı eserleri onun tasavvufî kişiliği ve görüşlerini ortaya koymaktadır.

2.2.1. Mürşidi

Hakîmu'l-Ümmet Mevlâna Eşref Ali Tehânevî'nin mürşidi Hâcî İmdâdullah Tehânevî Muhacirî Mekkî (ö.1317/1899) Türkiye'de *Vahdetü'l-vücûd*, *Havâşî ber Meşnevî-i Mevlânâ-i Rûmî* gibi eserleri ile tanınmış büyük mutasavvıf ve Mesnevî şârihidir.

Hâcî İmdâdullah Tehânevî Muhacirî Mekkî, Hindistan'ın büyük mutasavvıfıdır. 1 Ocak 1818'de Sehârenpûr ilçesine bağlı Nânevte kasabasında doğdu. Başlangıçta Arapça ve Farsça kitapları okuduktan sonra Abdürrezzâk Cihencehânevî'den Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin *Mesnevî*'si, Sa'dî Şîrâzî'nin *Bostân ve Gülistân*'ı gibi klasik eserlerin bazı bölümlerini okudu. İmdâdullah 1833'te Delhi'ye gitti ve bir süre orada kelâm, fıkıh, hadis ve hat dersleri aldı. On dokuz yirmi yaşlarında iken tasavvufa ilgi duydu ve Şah Nasîrüddin Nakşibendî Müceddidî'ye intisap etti. İmdâdullah uzun zaman şeyhi Şah Nasîrüddin Nakşibendî'nin yanında bulundu ve ondan hilafet aldı. İmdâdullah, şeyhi Şah Nasîrüddin Nakşibendî'den ayrıldıktan sonra Çiştîyye tarikatının Sâbiriyye kolu şeyhlerinden Miyânciyû Nûr Muhammed Cihencehânevî'ye biat etti. Çiştîyye tarikatının Sâbiriyye kolunda seyrü sülûkünü tamamladıktan sonra hilâfet aldı.

Şeyhi Miyânciyû Nûr Muhammed Cihencehânevî'nin vefatından sonra üç ay kadar Pencap ormanlarında yalnız başına halvette yaşayan İmdâdullah, 1843 yılında Hicaz'a gidip Mekke'de Şeyh Muhammed İshak Dehlevî ve Şeyh Seyyid Kudretullah Benâresî gibi Hintli âlimlerden ilmî ve tasavvufî konularda istifade etti. 1845'te Hindistan'a dönerek irşad faaliyetine başladı.¹⁵²

Hint Müslümanları 1857 yılında sömürgeci İngilizler'e karşı ayaklandığında Hafız Zamin Şehid, Mevlâna Kasım Nânûtavî, Mevlâna Reşid Ahmed Gengûhî gibi İmdâdullah'ın arkadaşları ve müridleri de bu mücadeleye katıldılar. Bu arada iki yıla

¹⁵² Detaylı bilgi için bkz. Faruqî, Nisâr Ahmad, "İmdâdullah Tehânevî", **DİA**, XXII, 222-224.

yakın gizlenen İmdâdullah, 1859'da Hicaz'a hicret etmek zorunda kaldı ve bundan sonra Mekke'de yaşamaya devam etti. Mekke'de yaşadığı yıllarda *Ziyâu'l-kulûb* adlı eserini ve Mevlânâ Celaleddin Rumî'nin *Mesnevî*'sini okuttu.

Önde gelen halifelerinden Mevlâna Eşref Ali Tehânevî bu derslerde geçen önemli konuları *Meşnevî* tercümesi ve şerhi olan *Kilîd-i Mesnevî* (Kanpûr 1321) adlı 24 cilt olan eserinde toplamıştır. XIX. yüzyılın önemli Mevlevî şeyhlerinden olan Esad Mehmed Dede onun *Mesnevî* dersine katılmış ve oldukça etkilenmiştir. Hâcî İmdâdullah Mekke'de 19 Ekim 1899'da vefat etmiş ve Cennetü'l-muallâ'da defnedilmiştir.¹⁵³

Yıllarca *Mesnevî* okutan Hâcî İmdâdullah'ın yaşının ilerlediği ve artık oturmakta güçlük çektiği dönemde bile büyük bir şevkle *Mesnevî* okuttuğu kaydedilmektedir. Osmanlı âlimleri ve mutasavvıfları ile olan bağına da bu *Mesnevî* sevgisi sağlamıştır. Ahmet Avni Konuk, onun *Mesnevî* hâşiyesinin Hindistan'da yazılan diğer *Mesnevî* şerh ve hâşiyeleri için de bir köprü vazifesi gördüğünü söyler. Bazı eserlerinin Türkiye'nin kütüphanelerinde bulunması, tasavvufî kişiliğinin tesirinin Hindistan'la sınırlı kalmadığını göstermektedir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan "*Vahdetü'l-vücûd*" adlı kitabının Türkçe tercümesinin başındaki ifadeler de bu tesirin ne kadar olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵⁴

İmdâdullah, kendisi dinî ilimlerde bir otorite olmasa da dinî ilimlerin öğretimine ve bu alanda eser telifine büyük önem vermiştir. Hint alt kıtasının en büyük dinî eğitim kurumu olan Dârülulûm-i Diyûbend'in kuruluşunda ve gelişmesinde onun teşviki ve fikrî desteğinin önemli etkisi olmuştur. Hindistan'ın İngiliz sömürgesinden kurtulması ve bağımsızlığını kazanması için çaba gösteren Müslüman önderlerin birçoğu onun müridleri veya halifeleridir. Ona intisap eden müridlerinin sayısı yüz binlerle ifade edilen Şeyh İmdâdullah birçok kişiye hilâfet vermiştir. Bunlar arasında yer alan Şeyh Reşîd Ahmed Gengûhî, Şeyh Muhammed Kasım Nânûtavî, Şeyh Feyzülhasan Sehârenpûrî, Şeyhü'l-Hind Mahmûd Hasan Diyûbendî, Hakîmu'l-Ümmet Eşref Ali Tehânevî ve Şeyhu'l-İslam Hüseyin Ahmed Medenî yakın dönem Hindistan tarihinde

¹⁵³ bkz. Faruqi, a.g.e., XXII, 222-224.

¹⁵⁴ Konuk, Ahmet Avni, **Hacı İmdâdullah Tehânevî'nin Vahdetü'l-Vücûd Adlı Eserinin Tercümesi**, Süleymaniye Ktp., Tâhir Ağa Tekkesi, nr. 772, vr. 14a

adları sık sık anılan âlimler, mutasavvıf ve liderlerdendir. Özellikle Nânûtavî ile aralarında çok yakın bir sevgi ve dostluk bağı vardı.¹⁵⁵

Eserleri:

1. *Ziyâü'l-kulûb*. Arapça ve Urduca'ya ve çevrilen bu eser Çiştîyye tarikatının âdâb, erkân ve ezkârına hakkında olup Farsça olarak telif edilmiştir.

2. *İrşâd-ı mürşid*. Tarikat âdâbı ve tarikatların silsilesini ihtiva eden bu eser Urduca olup kendisi tarafından Arapça'ya da tercüme edilmiştir. Bu eser Eşref Ali Tehânevî tarafından h. 1310'da Kanpûr'da yayımlanmıştır.

3. *Vahdetü'l-vücûd*. Farsça küçük bir risâledir. Ahmet Avni Konuk tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

4. *Havâşî ber Mesnevî-i Mevlânâ-i Rûm*. Hâşiyenin ilk iki cildi müellif hayatta iken Kanpûr'da basılmıştır (1896-1897, 1898), diğer kısmı da vefatından sonra basılmıştır. Ahmet Avni Konuk *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'ni yazarken bu eserden istifade ettiğini, ayrıca diğer Hintli *Meşnevî* şârihlerinin eserlerine de bu kitap vasıtasıyla ulaştığını söylemektedir.

5. *Gızau'r-rûh*. Nefis tezkiyesi hakkındaki hikâye üslûbunda 1650 beyitlik bir manzumedir.

6. *Gülzâr-ı marifet*. Tasavvufî ve duygusal konuların işlendiği gazel ve na'atlardan oluşan eserin 319 beyti Urduca, 93 beyti Farsça'dır.

7. *Tuhfetü'l-uşşâk*. İlâhî aşka müptelâ olan âşıkların hikâyesini anlatan 1324 beyitlik bir eserdir.

8. *Cihâd-ı ekber*. Nefis mücadelesiyle ilgili anonim Farsça 679 beytin çeşitli ilâveler ve düzeltmelerle birlikte tercümesidir.

9. *Derdnâme-i gamnâk*. Urduca bir manzume olup gerçek aşkın ve derin duyguların etkili bir dille ifade edildiği 175 beyitten oluşmaktadır.

10. *Faysala-i heft mesele*. Hint alt kıtasının iki büyük Hanefî ekolü (Diyûbendî ve Birelvî) arasındaki ihtilâf konusu yedi meseleyi ele alan bu Urduca risâle iki cemaatin arasını bulmak için telif edilmiştir.

¹⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. Faruqi, Nisâr Ahmad, **a.g.e.**, , XXII, 222-224.

11. *Külliyât-ı imdâdiyye*. *Tuhfetü'l-uşşâk*, *Gülzâr-ı marifet*, *Derdnâme-i gamnâk*, *Cihâd-ı ekber*, *Nâle-i imdâd* gibi manzum ve mensur olan on eserinin bir araya getirildiği külliyyatın çeşitli baskıları yapılmıştır.

12. *Mektûbât-ı imdâdiyye*. Mürid ve dostlarına Mekke'den yazdığı elli kadar Urduca mektubu ihtiva etmekte olup Eşref Ali Tehânevî tarafından derlenerek “Sad fevâid” adlı ekiyle birlikte basılmıştır.

13. *Nevâdir-i imdâdiyye*. Bu da müellifin mektuplarını ihtiva eden eser olup Nisâr Ahmed Fârûkî tarafından derlenmiştir.

14. *Merkûmât-ı imdâdiyye*. Bu eser de Farsça altmış bir mektuptan oluşmaktadır.

15. *İmdâdü's-sülûk*. Tasavvufa dair olan bu Arapça risâleyi halifesi Reşîd Ahmed Gengûhî Farsça'ya çevirerek yayımlamıştır.

16. *İmdâdü's-sâdikîn*. Sâdikulyakîn Kürsevî ve Ahmed Hasan Kanpûrî tarafından 1897 yılında şeyhin sözlerinden derlenerek meydana getirilmiş olan eser *Şemâim-i İmdâdiyye* (Lahor 1966) ile birlikte neşredilmiştir.¹⁵⁶

2.2.2. Müridleri

Bu başlık altında Tehanevi'nin icazetli olan müritleri hakkında kısaca bilgi vermek uygun olacaktır. İcazetli olmayan müritlerin sayısı çok olduğu için burada isimlerinin zikredilmesi mümkün değildir.

Eşrefü's-sevanih kitabının ikinci cildi 15. bölümü icazetli olan müritleri hakkındadır. Tehânevî icazetli olan müridlerinin isim ve adreslerini kendisinde saklar, bazen onlar için özel tavsiye ve nasihatte bulunurdu. Bazen icazetli olmayanlar kendilerini icazetli olarak göstermemeleri ve icazetli müridlerinden ilmen istifade edilmesi için yayınladığı dergisinde icazetli olan müridlerinin isimlerini verirdi.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Detaylı bilgi için bkz. Faruqi, Nisâr Ahmed, “İmdâdullah Tehânevî”, *DİA*, , XXII, 222-224.

¹⁵⁷ Azizu'l-Hasan vd, *Eşrefü's-sevanih*, II, 491.

İcazetli olan müridinde şeriatı aykırı olan ve hilafetini zedeleyen şey görse veya ona benzer haberler gelirse fihristten o müridinin ismini çıkarırdı. Önceki baskıda ismi bulunup sonraki baskıda ismi bulunmazsa o müridin hilafetinin kaldırıldığı anlaşılırdı. Vefat eden halifelerin ismini listeden çıkarır ve onların vefat sebebiyle çıkarıldığını not düşerdi. Ondan sonra yeni icazet alanların ismini zikrederdi.¹⁵⁸

Tehânevî'nin bütün halifelerini anlatan kitaplardan ikisi çok meşhurdur. Onlardan biri Pakistan'ın Multan şehrindeki Telifat-ı Hakimu'l-Ümmet Yayınevi tarafından hazırlanmış olan on mücellet olan *Kervanu'l-müceddidinin* diğeri ise *Gülşeni Tehânevî* kitabıdır.

Tehânevî'den sonra "Camiu'l-Ulûm" medresesinde baş müderris olan halifesi Şeyh Muhammed İshak Berdüvanî, ilk halifesi Şeyh Ahmed Ali, Tehânevî'nin birçok kitabını yayına hazırlayan büyük halifelerinden olan Şeyh Hâkim Muhammed Mustafa Bicnûrî gibi yukarıda zikri geçen halifeleri yanında en meşhur halifelerinden Allâme Seyyid Süleyman Nedvî, Şeyh Vasiyyullah Fetihpûrî, Şeyh Abdülhayy es-Sehârenpûrî, Müftü Şefî Osmanî, Şeyh Abdülbarî Nedvî, Şeyh Abdülmacit Deryabadî, Şeyh Yusuf Bennûrî, Şeyh Karî Tayyib gibi halifeleri¹⁵⁹ hakkında vefat tarihlerine göre kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır:

2.2.2.1. Seyyid Süleyman Nedvî (ö.1372/1953):

Hintli meşhur âlim, İslâm tarihçisi ve eğitimcidir. Kasım 1884 yılında Hindistan'ın Bihâr eyaletine bağlı Patna şehri yakınlarındaki Disne köyünde doğdu. Babası Ebü'l-Hasan tabiplik yapmıştır. Dinî ilimler ve tasavvufla da meşgul olduğu da kaydedilir. Seyyid Süleyman başlangıç eğitimini köyünde tamamlayıp 1899 yılında Pûlvârî'ye gitti. Mücîbî dergâhında bir yıl Mevlânâ Muhyiddin Mücîbî Pûlvârî, Şah Süleyman Pûlvârî ve başka hocalardan ders aldı. Bir yıl kadar Derbanga'daki Medrese-i İmdâdiyye'de okuduktan sonra Leknev şehrindeki meşhur Dârülulûm-i Nedvetü'l-ulemâ'ya kaydoldu (1901). Nedvetü'l-ulemâ'da Şeyh Şiblî Nu'mânî, Şeyh Muhammed Fârûk Çiryakôtî, Şeyh Abdüllatîf Senbelî, Şeyh Seyyid Ali Zeynebî

¹⁵⁸ Azizu'l-Hasan vd, a.g.e, II, 492.

¹⁵⁹ Tehânevî'nin Öğrencileri başlığı altında zikredilmiştir.

Amrohavî, Şeyh Abdülhayy el-Hasenî ve Hâfizullah gibi zamanının ünlü âlimlerinde okudu.

1908’de Dârülulûm-i Nedvetü’l-ulemâ’ya kelâm ve Arap dili ve edebiyatı hocası olarak tayin edilen Nedvî, medreselerde okutulmak üzere ders kitapları hazırladı. Bu dönemde Hindistan’da Osmanlı Devleti’ni desteklemek amacıyla yapılan faaliyetlere aktif şekilde katıldı. Şiblî Nu‘mânî’nin tavsiyesiyle Ebü’l-Kelâm Âzâd’ın el-Hilâl gazetesinde yöneticiliğe başladı (Mayıs 1913), burada dinî-siyasî yazılar yazdı. 1913’ün sonlarında Pôna’da Bombay Üniversitesi’ne bağlı Dekken Koleji’nde Farsça hocası oldu. Ancak Şiblî Nu‘mânî’nin hastalanması üzerine ertesi yıl bu görevden ayrıлып A‘zamgarh’a döndü. Şiblî vefatından önce *Sîretü’n-Nebî* kitabı projesini tamamlama işini ona verdi.

Hocasının vefatının hemen ardından arkadaşlarıyla birlikte onun A‘zamgarh’ta yıllardan beri hazırlığını yaptığı Dârülmusannifin’in (Şiblî Akademi) açılışını gerçekleştirdi (21 Kasım 1914). Bu kurum Nedvî’nin yönetiminde Hindistan’ın önde gelen araştırma merkezlerinden biri haline geldi. Kurumun yayın organı Ma‘ârif dergisinin ilk sayısı Temmuz 1916’da yayımlandı. Nedvî Batı tarzında eğitim veren Aligarh Koleji’ne alternatif olarak 1920’de açılan Câmia Milliyye İslâmiyye’nin kurucuları arasında yer aldı. Aynı yıl Londra’ya giden Hindistan Hilâfet Heyeti’ne katılarak Türkler’e âdil muamele yapılması yolunda galip devletler nezdinde girişimlerde bulundu. Londra, Paris ve Kahire’de Osmanlı hilâfetinin dinî-siyasî haklarının korunması için gayret gösterdi. Hindistan Hicret Hareketi sırasında mevcut şartlarda Hindistan’ın dârü’l-İslâm sayılmayacağı yönünde fetva veren âlimler arasında yer aldı. 1923 yılında Dârülulûm-i Nedvetü’l-ulemâ’nın eğitim komitesi başkanı oldu.

Nedvî’nin en önemli başarısı Dârülmusannifin’de gerçekleştirdiği çalışmalardır. Hint-İslâm kültür ve tarihi araştırmalarında öncülük yapan bu kurum çok sayıda eserin ortaya çıkmasına imkân hazırlamıştır. Onun dikkate değer bir yönü de tasavvufla ilişkisidir. Hindistan âlimlerinin önde gelenlerinden olan Çiştîyye tarikatı şeyhi Eşref Ali Tehânevî’ye Ağustos 1939’da intisap etmiş ve 22 Ekim 1942 tarihinde hilâfet almıştır. *Sîretü’n-nebî*, *Sîret-i Aişe*, *Hutabât-ı madras*, *Arzu’l-Kur’ân* adlı eserleri meşhurdur.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Özcan, Azmi, “Seyyid Süleyman Nedvî”, *DİA*, XXXII, 518-521.

2.2.2.2.Şeyh Vasiyyullah Fetihpûrî (ö.1387/1967):

Eşref Ali Tehânevî'nin büyük halifelerindedir. Azamgarh ilçesine bağlı Fetihpûr köyünde doğdu. Arapça ve Farsça başlangıç kitapları evinde okudu. 1328-1335 yılları Dârululûmi Diyubend'de eğitimini tamamladı. Diyubend'in Şeyhu'l-Hind, Şeyh Keşmîrî, Şeyh Medenî gibi büyük alimlerinde okudu.

Şeyh Vasiyyullah öğrenciyken tasavvufa ilgisi çoktu. Eşref Ali Tehânevî ile buluşması, eğitimi esnasında izin günlerinde İmdadiyye dergâhına giderek Tehânevî'nin ilmî ve irşâdî meclislerine katılması onun için büyük bir kazanç oldu. Dârululûmi Diyûbend'den mezun olunca Tehânevî'nin en yakın hadimlerinden biri oldu ve hayatını sonuna kadar uzun zaman onun sohbetinde bulundu. Tehânevî'nin vefatından sonra onun müritleri ve âlimler tarafından en çok ilgi görülen halifesi oldu. Şeyh Vasiyyullah Fetihpûrî'nin müritleri çeşitli meslekten idiler, onlar arasında âlim, talebe, mühendis, doktor, hukukçu ve çeşitli meslek sahipleri bulunurdu. Şeyh Vasiyyullah'ın yirmiden fazla eseri bulunmaktadır. Onlardan en meşhur ve makbul eserleri *Vasiyetu's-sâlikîn*, *Vasiyetu'l-ihlas*, *Vasiyetu'l-ahlak* ve *Tavkîru'l-ulema* kitaplarıdır. 25 Aralık 1967'de vefat etti.

2.2.2.3. Şeyh Abdülhayy b. Abdurrahman b. Ahmed Ali es-Sehârenpûrî el-Ensârî (ö.1388/1968):

Edebiyat alanında meşhur olan âlimlerdendir. Hindistan'ın büyük muhaddisi Allâme Ahmed Ali es-Sehârenpûrî'nin torunudur. Başlangıç kitaplarını babasında ve Haydarâbâd'daki âlimlerde okudu. Eğitimini devam ettirmek için Leknev'e gitti. Orada İslâmî ilimler yanında Hakim Abdülvelî el-Leknevî'de tıp ilmini de okudu. Eğitimini bitirdikten sonra vatanı Haydarâbâd'a geri döndü ve Haydarâbâd Dârululûm'unda hoca olarak göreve başladı. Haydarâbâd Osmânî Üniversitesi açılınca Arapça hocası olarak atandı. Şeyh Abdülhayy es-Sehârenpûrî tarikat derslerini almak istedi ve ders almak için şeyh araştırmaya başladı. Bey'at etmek istediği şeyhinde uç şeyin bulunmasını şart koyar: Kendisinden sadece tasavvuf dersini almış olması, şeyhin ilimsiz olmaması ve yaşlı olması.

Şeyh Tehânevî ile görüştüğünde bu uç şartı bulur ve ona el verir. Şeyh Abdülhayy şeyhine çok ihtiram eder Ona “zamanımızın Gazalî’si, günümüzün Râzî’si” diye hitap ederdi. Mevlânâ Tehânevî üç tarikte ona hilâfet verdi. Şeyh Tehânevî’nin “Terbiyetu’s-Sâlik” kitabını telhis ve teshil etmiştir. Edebiyat, şiir, sarf, nahiv ve başka konularda eserleri vardır. H. 1348/M.1968 Ramazan ayında vefat etmiştir.

2.2.2.4. Muhammed Şefî Diyûbendî (ö.1396/1976):

24 Ocak 1897 Diyûbend’de doğdu. Babası Hâfız Muhammed Yâsîn Dârülulûm-i Diyûbend’den mezun olduktan sonra buranın hocası olmuş ve kırk yıl kadar Arapça ve Farsça okutmuştur. Muhammed Şefî‘, küçük yaşta hafızlığa başlamış, temel eğitimi babası ve amcasından almış, 1913-1917 yıllarda Dârülulûm-i Diyûbend’de okumuş ve tamamlamıştır. Hocaları arasında Mahmûd Hasan Diyûbendî, Enver Şah Keşmîrî, Şebbîr Ahmed Osmânî gibi zamanın büyük âlimleri bulunmaktadır. Mezuniyetinden sonra Dârülulûm’da müderrisliğe başladı ve kısa vakitte birinci dereceden müderrisliğe yükseldi. 1943 yılına kadar burada fıkıh, hadis, Arap edebiyatı, felsefe ve mantık dersleri okuttu. Muhammed Şefî‘ Osmânî önce Mahmûd Hasan Diyûbendî’ye intisap etti. Vefatından sonra Tehânevî’den Çiştîyye, Kadirîyye ve Sühreverdîyye tarikına göre el aldı. Tehânevî 1931 yılında ona kendisine bu üç tarikatta hilâfet verdi. Muhammed Şefî‘ Osmanî’nin büyük çoğunluğu Urduca olan 150 kadar eseri mevcuttur. *Ma‘ârifü’l-Kur‘ân*, *Ahkâmü’l-Kur‘ân*, *Fetâvâ-yı Dârü’l-‘ulûm-i Diyûbend*, *İmdâdü’l-müftiyîn*, *Cevâhirü’l-fikh* onun meşhur eserlerindedir.¹⁶¹

2.2.2.5.Şeyh Abdülbarî b. Hakim Abdülhalik Nedvî (ö.1396/1976):

1890 yılı ağustos ayında Bârebenkî’de doğdu. Babası kendi zamanının meşhur âlimi ve Şeyh Muhammed Naim Ferengî Mahallî’nin önde gelen halifelerinden biri idi. Başlangıç ilimlere köyünde başladı, 1319’da Nedvetü’l-Ulema’ya bağlı olan Dârülulûm’a girdi. Nedve âlimlerinden istifade etti. Özellikle Şeyh İdris Nedvî ve Şeyh Şiblî Numanî’den istifade etti. Şeyh Abdülbarî gençliğinden edebiyat, tarih, felsefe ve aklî ilimlerle iştigal etmeyi severdi. O yüzden Şeyh Şiblî Numanî’ye olan sevgisi çoktu. 1910’de Nedvetü’l-Ulema’dan mezun olunca İngilizce öğrenmeye başladı ve bu dilde

¹⁶¹ Birışık, “Muhammed Şefî‘ Diyûbendî”, *DİA*, , XXX, 576-577.

en iyi bir seviyeye geldiği İngilizceden Urducaya tercüme eden kitaplarından anlaşılmaktadır. Şeyh Abdülbarî Nedvî ilmî faaliyetleri, tercüme ve telifleri, makale ve konferansları Hint alt kıtasında kendini tanıtabilmişti. Özellikle Dinî ve Aklî İlimler konusundaki konferansları, aynı ismi taşıyan kitabı onu daha meşhur kılmıştı. Şeyh Nedvî birkaç yerde öğretim üyesi ve başka görevlerde bulundu: Puna Fakültesinde (Mumbai Üniversitesi) öğretim üyesi, Daru'l-Musannıfın'de (Azamgarh) ilmî araştırmacı, Haydarâbâd Osmânî Üniversitesinde öğretim üyesi oldu.

Şeyh Abdülbarî ve Eşref Ali Tehânevî aralarında sıkı bir alaka ve bağlılık vardı. Şeyh Abdülbarî 1928 yılı haziran ayında Eşref Ali Tehânevî'den Çiştîyye, Kadiriyye ve Sühreverdiyye'ye göre el aldı ve Tehânevî sonra ona bu üç tarikatta hilâfet verdi. Şeyh Abdülbarî Nedvî Şeyh Tehânevî'nin ilmî ve irşadî faaliyetlerine hizmet eden ve insanlara daha kolay anlaşılmasını sağlayan hadimlerinden idi. Bu dört kitabı onun yaptığı çalışmalarına örnek olarak gösterilebilir: *Tecdîdu ihyâi'd-dîn*, *Tecdîdu't-tasavvuf*, *Tecdîdu'l-muaşere*, *Tecdîdu't-talim* ve *t-tebliğ*. Şeyh Abdülbarî Nedvî 20 Ocak 1976'da vefat etti.¹⁶²

2.2.2.6.Şeyh Abdülmacit Deryabadî (ö.1397/1977):

1893 yılında Leknev yakınındaki Deryabad köyünde doğdu. Başlangıç eğitimini köyünde aldı ve eğitimini Leknev'de tekmil etti. Leknev'deki eğitimini bitirdikten sonra Haydarâbâd Osmânî Üniversitesi Daru't-Tercüme ihtisasına girdi. Kısa bir zaman sonra Leknev'e dönerek Sıdk (sonra el-Sıdk el-Cedîd olarak değiştirmişti) adlı haftalık gazetesini çıkardı. Şeyh Abdülmacit büyük edip, güzel üslup sahibi, şariat ilimlerinde mahir olan alim idi. Büyük muhaddis sûfî Şeyh Hüseyin Ahmed Medenî'ye beyat etti, şeyhinin tavsiyesi ile Eşref Ali Tehânevî'den tarikat dersleri aldı. Bu şekilde iki büyük şeyhten istifade etmiş oldu. Tehânevî ona nakşbendî, ciştî ve sühreverdî tarikatlarında hilâfet verdi. Şeyh Abdülmacit Deryabadî 1977 Şubat ayında vefat etti.¹⁶³

¹⁶² M. Rahmetullah Nedvî, *Eşref Ali Tehânevî*, s. 306-314.

¹⁶³ M. Rahmetullah Nedvî, *a.g.e.*, s. 315-318.

2.2.2.7.Şeyh Yusuf Bennûrî (ö.1397/1977):

İmam Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin *Mukaddime'sine* yazdığı önsözü ile Türkiye'de tanınmış âlimdir. Hakîmu'l-Ümmet Mevlâna Eşref Ali Tehânevî'nin halifelerinden muhaddis Şeyh Yusuf Bennûrî (ö.1977) İmam-ı Rabbânî'nin talebelerinden olan Âdem Bennûrî'nin torunudur. Ailesi ilim ve ameli, takvâ ve zühdü bir arada toplayan ailelerdendi. Kur'an ezberi ve başlangıç ilimlerini babası Şeyh Seyyid Muhammed Zekeriya ve dayısı Şeyh Fazl-ı Hamedânî Bennûrî'de okudu. Sarf ve nahiv kitaplarını Şeyh Abdullah Peşâverî'de, orta seviye kitapları ise Şeyh Abdülkadir Lokmânî Afganî'de okudu. H. 1347'de Dârululûm-i Diyûbend'e girdi. Orada Şeyhu'l-İslam Şebbîr Ahmed Osmânî ve Allâme Enver Şâh Keşmîrî'nin gibi âlimlerden ders aldı. Öğrencilik zamanı ve sonrasında Allâme Enver Şâh Keşmîrî'den ayrılmadı. Onun ilminin gerçek vârisi ve şârihi oldu.

Keşmîrî'nin vefatından sonra onun ders verdiği Dâbel'deki Dârululûm'da hoca olarak atandı ve orada baş müderris ve şeyhu'l-hadis mertebesine kadar yükseldi. Hint Ulema Cemiyeti'nin Gucerât ve Mumbai başkanı, Kahire İlmî Araştırmalar meclisi ve Dimaşk Arap İlmî Araştırmalar meclisi üyesi seçildi. Pakistan kurulduktan sonra 1951 yılında oraya hicret etti. Üç yıl boyunca Karaçi Dârululûmu Tefsir ihtisas başkanı olarak hizmet ettikten sonra Niyu-Taun'da Arabiyye İslamiyye adlı medreseyi kurdu.

Yusuf Bennûrî ilk defa İmdâdiyye dergâhına 1352 yılında gelmiş ve Şeyh Tehânevî'den çok etkilenmişti. Tehânevî'ye intisap ettikten sonra tasavvuf ve tezkiye konusunda mektuplar yazmış ve Tehânevî'den istifade etmeye çalışmıştır. Hicrî 1358 yılında Şeyh Tehânevî müridi olan Yusuf Bennûrî'ye hilafet vermiştir. Allâme Yusuf Bennûrî tarikat şeyhi Tehânevî'yi hatırlarken tasavvufu hurâfât ve bâtil şeylerden arındırması ve tasavvuf'taki tecdidini anlatırdı. Allâme Bennûrî'nin *Buğyetu'l-erîb*, *Nefhatü'l-anber*, *Yetîmetü'l-beyan*, *Meârifu's-sünen* gibi telif ettiği pek çok eseri mevcuttur. Şeyh Bennûrî 1977 yılı 17 Ekim ayında kalp krizinden vefat etti.

2.2.2.8. Şeyh Karî Tayyib (ö.1403/1983):

Hakîmu'l-İslam diye tanınmaktadır. 1894 yılı Diyûbend'de doğdu. Dârululûmi Diyûbend'in kurucusu Şeyh Kasım Nanûtevinin torunu olan Karî Tayyip zamanın en

büyük âlimlerinden istifade etti ve 22 yaşında Dârululûm'dan mezun oldu. Mezuniyetinden sonra Dârululûm'da hoca olarak göreve başladı ve tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, felsefe ve başka ilimlerden ders verdi. 1341 yılı rektör yardımcısı, 1348'de ise rektör olan Şeyh Habibu'r-Rahman Osmânî'nin vefatından sonra onun yerine seçildi. Şeyh Karî Tayyib diğer âlimlerden hitabetinin güzelliği ile ayrılırdı. O hitabeti ile insanların gönüllerini fetih etmişti.

Şeyhu'l-Hind Mahmud Hasan'ın vefatından sonra Tehânevî'den Çiştîyye, Kadiriyye ve Sühreverdiyye tarıkına göre el aldı ve Tehânevî daha sonra ona bu üç tarikatta hilâfet verdi. Şeyh Karî Tayyib ilmî ve irşadî faaliyetler beraberinde Müslümanların haklarını korumak için Hint Müslümanları Hukuk Odasını (Muslim Law Board) kurdu (1973). Eserleri ve ilmî makaleleri yüzün üzerindedir. İlmî eserleri yanı sıra Urduca ve Farsça şiirleri de olup Divan olarak basılmıştır. Şeyh Mevlâna Karî Tayyip 1983 yılı 17 Temmuz'da 88 yaşında vefat etti.¹⁶⁴

2.2.3. İrşad Faaliyetleri

Tehânevî'nin Diyûbend'de öğrenim gördüğü sıralarda öğrenciler tarafından vaaz ve hitabet pratikleri yapılır, tatil gecesi sayılan perşembe akşamında öğrencilerin toplandığı oturumlar tertip edilir ve konuşurken kullanılan ifadeler üzerinde hassasiyetle durulurdu. Tehânevî bu toplantıların önde gelen isimlerindendi.

Öğrenimini tamamladıktan sonra kendi zamanının en ünlü hatip ve vaizlerinden biri olmuştu. Kanpur'daki ikameti sırasında da vaaz ve nasihatlerde bulunur ve her tarafta onun için toplantılar yapılırdı. Daha sonra bu toplantılar sadece Kanpur'da değil bütün Hint alt kıtasını sardı. Vaazları memleketin dört bir tarafında şöhret buldu ve Tehânevî'nin bu toplantılarına katılmak için her türlü güçlüğü katlanarak uzun yolculuklar yapılır hale geldi. Millet Tehânevî'nin vaazlarını dinlemeyi bulunmaz bir fırsat olarak değerlendirirdi. Onun sohbetleri uçsuz bucaksız bir deniz gibi derin ve yoğundu. Bu vaaz ve sohbetlerde gerçekten uzun mesafeler kat etmeye değer ilim ve hikmet parıltıları, nadir konular, değerli misaller ve latifeler yer almaktaydı. Tefsir, fıkıh, hadis ve tasavvuf konularında kitaplarda rastlanamayacak bilgiler

¹⁶⁴ M. Rahmetullah Nedvî, *Eşref Ali Tehânevî*, s. 299-305.

bulunmaktaydı. Bu konuşmalarında Tehânevî'nin ağzından, kalpleri aydınlatan ve zihinleri nurlandıran irfan sohbetleri dökülürdü.¹⁶⁵

Tehânevî'nin vaaz ve sohbetlerinin nefisleri ıslah edici ve tefekkürü güçlendirici bir özelliğe sahipti. Bu sohbetleri dinledikten sonra kötü ve zararlı alışkanlıklardan vazgeçenlerin sayısı oldukça fazladır. Aynı şekilde nefsin hava ve heveslerine, bidatlere dalmış pek çok insan bu sohbetler sayesinde tövbe etmiştir. Çeşitli şüpheler içinde çırpınan binlerce Müslüman bu sohbetlerle iman ve yakîne yol bulmuştur. Onun vaazları ile hayatında bir inkılap meydana gelen erkek ve kadın sayısı binler ile ifade edilmiştir. Allah'a hamd olsun ki, bu vaazların büyük bir çoğunluğu öğrencileri ve irşad ettiği kimseler tarafından anında not edilmiş ve onların her biri en az 600 sayfadan oluşan 20 cilt halinde basılmıştır.¹⁶⁶

Bu matbu vaaz metinleri bir kaynak olarak günümüze kadar gelmiş, hiçbir şekilde azalmamış ve kesilmemiştir. Mevlâna Tehânevî ile sohbet etmedikleri ve onu görmedikleri halde bu matbu irşad ve vaazları sayesinde onun sohbetlerinin faydasını görmüş, bu sayede hayatlarında büyük bir dinî inkılap meydana gelmiş olan insanlar sayısı çoktur.¹⁶⁷

Mevlânâ Tehânevî'nin vaazlarından dolayı herhangi bir karşılık almaması onun âdetiydi. Hatta vaaz sonrası kendisine, herhangi bir hediye getirilecek olsa bile, asla kabul etmezdi. Vaazlarında terhîb yerine terğîb ve teşvik etmeyi tercih eder ve şöyle derdi: “Çağımız insanının tabiatını inceledim ve korkutmak yerine lisan-ı münasiplle teşvik etmenin daha yararlı olduğunu gördüm. Bu yüzden vaaz ve sohbetlerimde daha az korkutma ve daha çok müjdeleme yolunu tercih etmekteyim (الترغيب لا الترهيب).” Sohbetine başlamadan önce şöyle dua ederdi: “Allah'ım, beni burada hazır bulunanların ihtiyaç duydukları ve durumlarını düzeltecek şeyleri açıklamakta başarılı kıl!”¹⁶⁸

¹⁶⁵ Osmanî, **İ'lâü's-sünen**, Mukaddime, s. 16-17.

¹⁶⁶ Osmanî, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁶⁷ Osmanî, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁶⁸ Osmanî, **a.g.e.**, s. 17.

Vaazlarında gerekmedikçe Müslümanlar arasında ihtilaf konusu olan hususlara değinmez, değinmek zorunda kalınca da bu türlü meseleleri, yumuşaklık ve tatlılıkla şerh ederdi. Böyle durumlarda, muhaliflerine kaba konuşmak ve zamanımız vaizlerinin yaptığı gibi aleyhlerinde mübalağalı davranmak yerine hikmet ve güzel öğüt yolunu tutar ve peygamberleri örnek alarak yumuşak sözle hitap etmeyi tercih ederdi.¹⁶⁹

Tehânevî, İmdâdî adlı dergâhında her gün öğleden sonra umumî bir toplantı düzenlerdi. Âlimler, talebe ve halkın katıldığı bu toplantılarda onlara vaaz ve nasihat eder ve onların çeşitli sorularını cevaplandırır. Bu derse katılanlardan bazıları, Tehânevî'nin söylediklerini yazardı. Bu yazılar daha sonra *Melfûzât* adıyla basılmıştır. 20 cildi aşan *Melfûzât* eserinde tarihî haberler, kıssalar, ilim, hikmet, letaif, vaaz, ibret, ıslah, irşad, ahlak, tahlil vereddiye gibi pek çok husus yer almıştır. Hint âlimleri bu eserin sağlam bir dinî anlayışın oluşmasında ve salih amele teşvik konusunda oldukça etkili olduğunu tecrübe etmişlerdir.¹⁷⁰

Tehânevî'nin çeşitli konulardaki vaazları henüz hayatta iken yayınlanmaya başlamıştı. Dr. Ârifî "*Fihrist*"¹⁷¹ adlı kitabında yayınlanmış olan dört yüze yakın vaazın isimlerini vermektedir.

Bu vaazlar ortalama 80 sayfa olup, bazıları 20 sayfa bazıları 120 sayfa civarındadır. Telifât-ı Hakîmu'l-Ümmet Yayınevi bunların hepsini yayınlamıştır.

2.3. TEHÂNEVÎ'NİN SİYÂSÎ KİŞİLİĞİ VE GÖRÜŞLERİ

Eşref Ali Tehânevî, genellikle siyasî faaliyetlerden uzak durmuş, hocası Şeyhu'l-Hind Mahmud Hasan sömürgeci İngilizlere karşı istiklal hareketinde ona özel bir görev vermemiştir. Bunun sebebi olarak vaaz, irşad ve ıslah ile yoğunlaşmasının daha faydalı olacağı gösterilmektedir.

Hint Âlimler Cemiyeti başkanı Şeyh Erşed el-Medenî *Sünen-i Tirmizî* dersinde bulunduğum sırada bu konu hakkında detaylı bilgi vermişti. Ancak Tehânevî'nin hilafet

¹⁶⁹ Osmanî, a.g.e., s. 17.

¹⁷⁰ Osmanî, a.g.e., s. 18.

¹⁷¹ Ârifî, *Fihrist-i Telifât-ı Hakîmu'l-Ümme*, s. 181-190.

hareketinin içinde bulunması ve bu hareketi desteklemesi, Pakistan'ın kurulmasını desteklemesi hatta önde gelen talebelerinin bu konuda görev almalarını istemesi yukarıdaki bilgi ile çelişmektedir.

Mevlânâ Takî Osmânî'ye göre Tehânevî siyasî bir şahsiyet değildi ve siyaset onun gündeminin asıl konusu da değildi. O yüzden eserleri arasında siyaset hakkında yazdığı bir kitap bulunmamaktadır. Ama eserleri, vaazları ve sözlerinde siyasî faaliyetlerdeki yanlışlıkları İslamî açıdan ele aldığı görülmektedir.¹⁷² Günün siyasî hareketleri ve faaliyetleri hakkındaki yorumları çoğunlukla *el-İfâzâtu'l-yevmiyye* adlı eserinde yer bulmuştur.

2.3.1. Tehânevî'nin siyâsî görüşleri

Hükümet yönetimi hakkında Tehânevî başkanlık sisteminin doğru olduğunu savunmaktadır. Devlet Başkanı'nın halk tarafından seçilmesinin İslamî açıdan yanlış olduğunu; bu seçimin Ehlu'l-Hal ve'l-Akd tarafından yapılmasının en doğru yöntem olduğunu aklî ve naklî delillerle ispatlamaya çalışmaktadır.¹⁷³

Tehânevî, *er-Ravdatu'n-nâzira fi'l-mesâili'l-hazira* adlı eserinde düşmana silahla karşılık vermenin caiz olan ve olmayan durumlarından bahsetmekle beraber o günün siyasî meselelerini de değerlendirmektedir.

Başkalarının malına-canına zarar vermemek şartıyla boykot ve grev yapmanın mubah olduğunu söyleyen Tehânevî¹⁷⁴, o günlerde yapılan grevlerde başkalarına zarar vermek gibi caiz olmayan olayların yaşanması sebebiyle grev yapmanın caiz olmadığını söylemektedir.¹⁷⁵

Açlık grevinin haram olduğunu savunan Tehânevî, açlık grevi kendi canına zarar vermek veya cana kastetmektir, demektir.¹⁷⁶ Tehânevî, boykot ve grev konusunu *Telyînu'l-arâik* adlı risalesinde detaylı olarak açıklamıştır.¹⁷⁷ *Telyînu'l-Arâik* risalesi *İmdâdu'l-Fetâvâ* kitabının ikinci cildine eklenmiştir.

¹⁷² Takî Osmânî, **Hakîmu'l-Ummet ke Siyâsî Efkâr**, İdâretu'l-Maarif, Karaçi, 2000; s. 7.

¹⁷³ Takî Osmânî, **a.g.e.**, s. 31-36.

¹⁷⁴ Takî Osmânî, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁷⁵ Takî Osmânî, **a.g.e.**, s. 54-55.

¹⁷⁶ Takî Osmânî, **a.g.e.**, s. 56-57.

¹⁷⁷ bkz. *İmdâdu'l-Fetava Kadîm*, II, 201.

Eşref Ali Tehânevî, müslümanların böyle zor duruma düşmelerinin temel sebebinin; müslümanların başında onları yöneten birinin olmaması, Müslümanların kendi güçlerini tek bir yerde toparlayamaması olduğunu söylemektedir.¹⁷⁸

Tehânevî, Hindistan'dan bağımsız Pakistan devletinin kurulmasını desteklemiş ve Tahrîk-i Pakistan hareketini doğru bulmuştur. Müslümanların Muslim-League partisini desteklemeleri gerektiğini düşünmüş, parti başkanı ve liderleri ile bizzat temasta olmuştur. Ama Kongres partisini sert bir şekilde tenkit etmiş, müslümanların Kongres partisile ortak hareket etmeleri dinin ölümüdür, demiştir.¹⁷⁹

Pakistan medreseleri mezunu Dr. Din Muhammed Salahaddin'den bizzat dinlediğim ifadesine göre; Tehânevî, Hintli Müslümanların Kur'an ve Sünnetle yönetilen bağımsız bir ülkelerinin olmasını temenni etmiş,¹⁸⁰ bu temennisinin Pakistan'ın kurulması ile gerçekleşeceğini umarak talebeleriyle birlikte Pakistan'ın kuruluşunu desteklemiş ve bu konuda ön safta yer almıştır, denebilir. Ama Pakistan kurulduktan sonra ismi İslamî Cumhuriyet olsa da arzusunun tam gerçekleşmediği görülmüştür.

2.3.2. Tehânevî ve Hilafet Hareketi

Tehânevî, hilafet hareketini başta desteklese de sonradan Ghandi Hareketini sahiplenmeye kalkması ve İslam'a ters tedbirler alınması sebebiyle Muhammed Ali Cinnah ve Muhammed İkbal gibi bu hilafet hareketinden uzaklaşmıştır.

Tehânevî, daima Osmanlı Devleti'nin yanında durmuş, Osmanlı'nın hilafetini desteklemiştir. Ancak Ahmed Rıza Han ve bazı İngiliz taraftarı âlimler, Osmanlı'nın Kureyş'ten olmadığı gerekçesi ile Osmanlı'nın hilafetini kabul etmemişlerdir.¹⁸¹

1913 yılları Balkan savaşı sırasında Osmanlı'ları desteklemek adına birkaç yerde konuşma yapmış, Hintli Müslümanları her yönde desteklemeye çağırmıştır. Örnek olarak 1913 yılı Nisan ayında Delhi'de gerçekleşen büyük buluşmada Osmanlı

¹⁷⁸ Takî Osmânî, **a.g.e.**, s. 59-60.

¹⁷⁹ Ahmed Seyyid, **Mevlana Eşref Ali Tehânevî aur Tahrîk-i Âzâdî**, Meclisi Siyâneti'l-Müslimîn, Lahur, 1984; s.19

¹⁸⁰ Ahmed Seyyid, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁸¹ Detaylı bilgi için bkz. Birişik, "*Rızâ Han Birelvî*", **DİA**, XXXV, 61-64.

Devleti'ni her yönde destekleme konusunda dört buçuk saat süren uzun bir konuşma yapmıştır.¹⁸²

Tehânevî, Ghandi'yi eleştirdiği kadar hiçbir lideri ağır bir şekilde eleştirmemiştir. Onu tâğût, deccal, şeytan, mekkâr, İslam düşmanı, akılsız gibi sözlerle eleştirmiştir.¹⁸³ Ghandi'nin, hilafet hareketi esnasında İslam'a aykırı tedbirler almasına rağmen onu destekleyen, söz ve tavırlarının İslam'a uygunluğunu ispatlamaya çalışan âlimleri sert bir şekilde eleştirmiş, Ghandi'nin ağzından çıkan her sözü Kur'an ve sünnetle ispatlamaya kalkan bazı âlimlerin hatalı olduklarını söylemiştir.¹⁸⁴

Hilafet hareketi esnasında Müslümanlar ve Hinduları bir araya getirmek (ittihat) için çabalar olmuştur. Bu çabanın başında Ghandi duruyordu. Ghandi'nin Müslümanlara dost ve samimi olmadığı açık olduğu için Tehânevî, ittihadı desteklememiştir.¹⁸⁵ Tehânevî, müslümanların kendilerini ıslah etmeleri, dinlerine sımsıkı sarılmaları durumunda birilerinin yardımına ve onlarla ittihat yapmaya muhtaç olmayacaklarını savunmuştur.¹⁸⁶

Tehânevî, hilafet hareketi esnasında inek kurban edilmemesi konusuna özen gösterilmesine, Hinduları üzdüğünü savunarak inek kesme yerine başka hayvanları kesmenin önerilmesine karşı çıkmış; inek kesmenin İslam'ın şiarlarından biri olduğunu söyleyerek kesinlikle inek kesilmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁸⁷

Ghandi, 1919 yılı Hilafet Hareketi Konferansı'nda İngiliz hükümetine görevlerinden çekilmesini önerir. Bu görüşü destekleyen Hint Âlimler Cemiyetinde 474 üyesinden oluşan âlimler ortak fetva yayınlar. Bu fetvaya göre İngiliz hükümetinde görev almak, hükümetten maddî destek almak, hediye almak vs. caiz değil olup alınan hediyeler geri verilmelidir.¹⁸⁸

Tehânevî, herhangi bir seviyede devlet görevinde bulunan bir kimsenin görevini hemen bırakmaması gerektiğini savunur. Yoksa hayatta aşamayacağı zorluklarla karşı karşıya kalabilir, hatta üzerine vacip olan ailesine yönelik sorumluluklarının gereğini

¹⁸² Ahmed Seyyid, **Mevlana Eşref Ali Tehânevî aur tahrîk-i âzâdî**, Meclisi Siyâneti'l-Müslimîn, Lahur, 1984; s. 19.

¹⁸³ Ahmed Seyyid, **a.g.e**, s. 35, Tehânevî, **el-İzâfâtu'l-yevmiyye**, V, 48.

¹⁸⁴ Ahmed Seyyid, **a.g.e**, s. 35.

¹⁸⁵ Ahmed Seyyid, **a.g.e**, s. 39.

¹⁸⁶ Ahmed Seyyid, **a.g.e**, s. 39; Tehânevî, **el-İzâfâtu'l-yevmiyye**, V, 46-47.

¹⁸⁷ Ahmed Seyyid, **a.g.e**, s. 41.

¹⁸⁸ Ahmed Seyyid, **a.g.e**, s. 43-44.

getiremeyebilir, demiş,¹⁸⁹ sonuç olarak böyle bir fetvayı desteklememiştir.¹⁹⁰ Bu fetvayla amel ederek iş yerlerini bırakan müslümanların yerini yeni fırsatı değerlendiren Hindular almış, sonuçta müslümanlar büyük zarar görmüşlerdir.

Tehânevî, Hicret Hareketi gibi birkaç siyâsî konuda müslümanların sorularını cevaplayarak onlara doğru yol göstermiştir. Hindistan Hicret Hareketi, günümüzün ciddî sorunlarından biri olan göç meselesinin çözümü konusunda önemli, üzerinde çalışılması gereken ciddî bir konu olarak değerlendirilmelidir.

¹⁸⁹ Ahmed Seyyid, **a.g.e**, s. 44-45, Tehânevî, **el-İzâfâtü'l-Yevmiyye**, V, 21.

¹⁹⁰ Ahmed Seyyid, **a.g.e**, 45.

2.4. TEHÂNEVÎ HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELER

İlim erbabını değrlendirmede ilk söz sahipleri gayet tabii âlimler olacaktır. Eşref Ali Tehânevî, pek çok âlim tarafından takdirle anılan değerli bir ilim, davet ve irşad erbabıdır. İmam Muhammed Zâhid el-Kevserî, Seyyid Süleyman Nedvî, Rahmetullah Nedvî, Abdülfettah Ebu Gudde, Zafer Ahmed Osmanî, Ebu'l-Hasen Ali Nedvî ve Muhammed Takî Osmanî'nin Tehânevî hakkındaki takdir dolu ifadeleri onun ilmî şahsiyetini ortaya koymaktadır.

2.4.1. Alimlerin Tehanevî Hakkındaki Takdir İfadeleri

İmam Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Makâlât* adlı kitabında Tehânevî hakkında şöyle demiştir: “*Aynı şekilde, tek allâme, eşsiz mütehasıs, Hint diyarında şeyhlerin şeyhi, sayıları yaklaşık irili ufaklı beş yüze kadar ulaşan eserin müellifi, rabbâni âlim de bu işlerle ilgilenmiştir. O, Hint diyarının bereketidir. Hint âlimleri arasında yüksek bir konuma sahiptir ki ona “Hakîmü'l-Ümmet” lakabı verilmiştir.*”¹⁹¹

Allâme Kevserî'nin talebesi Şeyh Abdulfettâh Ebû Gudde Tehânevî hakkında şöyle diyerek övmüştür: “*Hicri 1362 yılında vefat eden Hindistan Şeyhi Mevlâna Hakîmü'l-ümmet Tehânevî Tehânevî Eşref Ali Tehânevî seksen bir yıllık ömrünün yaklaşık kırk yılında yazdığı eserleri bini aşmıştır. Bu da Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur.*”¹⁹²

Abdülfettah Ebû Gudde *Terâcîmü sitte min fukahâi'l-âlemi'l-islâmî* adlı kitabında şöyle der: “*Dünyada asrımızda en çok telif müellifi Hakîmü'l-ümmet eş-Şeyh el-Fakîh el-Âbid ez-Zâhid Mevlâna eş-Şeyh Muhammed Eşref Ali Tehânevî*” dir.”¹⁹³

Tehânevî'nin talebesi ve yeğeni olan Zafer Ahmed Osmanî, *Îlâü's-sünen* mukaddimesi sayılan *Kavâid fi ulûmi'l-hadîs* kitabında şöyle der: “*Zamanında ilim ve*

¹⁹¹ Kevserî, Muhammed Zâhid, **Makâlâtü'l-Kevserî**, (Ahmed Hayri'nin Mukaddimesi), Matbaatü'l-Envâr, Kahire, 1372, s. 75; bkz. Hâşimi, *Eşref Ali Tânevî'nin Reformist Düşüncesinde Tasavvuf*,

¹⁹² Ebû Gudde, Abdulfettah, **Kıymetü'z-zemen inde'l-ulema**, Darü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 2002, s. 82; bkz.Hâşimî, *Eşref Ali Tânevî'nin Reformist Düşüncesinde Tasavvuf*, .

¹⁹³ Ebû Gudde, Abdulfettah, **Terâcîmü Sitte min Fukahâi'l-Âlemi'l-İslâmî**, Darü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1997, s. 28; bkz.Hâşimî, *Eşref Ali Tânevî'nin Reformist Düşüncesinde Tasavvuf*,

amelin sultanı, hedeflerini gerçekleştiren, sahibu âyât Hakîmü'l-ümmet Tehânevî'i'l Muhammediyye, müceddidü'l-milleti'l-İslamî, eşrefü'l-evliyâi'l-kâmilin, rüsûh sahibi âlimlerin öncüsü, takvalı, tertemiz, muhaddis, müfessir, fakîh, veli, efendim şeyh, hâfiz, sika, sebt, allâme, mevlânâ Eşref Ali Tehânevî, zamanında mutlak hucetullâh ki üstün zekâsı ve büyük bilgeliği karşısında yeryüzü âlimleri boyun eğdiler."¹⁹⁴

Seyyid Süleyman Nedvî, "*ed-Da'vetü'l-islâmiyye fi'l-Hind ve tatavvuruh*" adlı kitabında Tehânevî'nin ilmî konumu hakkında şöyle der: "*Hakîmü'l-ümmet Mevlâna Eşref Ali'nin füyûzâtı, ilmî ve dini bereketleri farklı farklıdır. Kur'an'ın manalarına dair mütercim, tecvîd uzmanı, müfessir, Kur'an ilimlerinin ve hikmetlerinin açıklayıcısı, onun etrafındaki şüpheleri ortadan kaldıran, muhaddis, hadise dair sırların ve nüktelerin açıklayıcısı ve fakîhtir ki binlerce fikhî meseleye cevap vermiş ve modern problemleri çözüme kavuşturmuş, tam bir tedbir ve temkinle bütün bunları fetvaya bağlamıştır. O bir hatip ve vâiz idi. Me'sur hutbeleri bir araya getirmişti. Vaazlarının yüzlercesini de neşretmişti. O bir sûfî idi ki tasavvufun sırlarını keşfetmiş ve kapalılıklarını açığa çıkarmıştır. Tarikatla şeriat arasındaki olan kadîm tartışmayı durdurmuştur. Her ikisini de tek bir akımda bir araya getirdi. Binlerce kişinin kendisinden istifade ettiği ve irşadını istediği kâmil bir mürşiddi. O, ümmetin ıslah edicisidir ki ümmetin yüzlerce kusurunu düzeltmiştir. Onun eserleri Hindistan'ın tamamına yayılmıştır. Onun musannefâtıyla binlerce müslüman ıslah imkânı bulmuştur. Onun musannefâtın birçoğu İngilizce, Bangladeşçe, Gucaretçe ve Sindçe dillerine tercüme edilmiştir.*"¹⁹⁵

Seyyid Süleyman Nedvî, Tehânevî'nin bir müceddid olduğunu söylerken şöyle der: "*Her asrın müceddinin şahsiyetine o asrın ulaştığı güzelliklerin en yücesi ve faziletlisi yansır. Bu söz doğru olarak kabul edildiği zaman, ilmî, kültürel ve dini üretimlerin bolluğuna uyumlu olarak -ilim meclislerinin yaygınlaşmasına ilaveten- basılmış eserlerin yayıldığı dördüncü asır, Hanif şeriatın zıddına fikirlerini yaymak için bâtil ehli için de alan açmıştır. Bu ilmî asrın bütün güzelliklerini temsil eden asrın müceddidi Tehânevî'nin ortaya çıkmasına uygun oldu. Şeyhin ismi, ilmî üretimlerinin, yaşadıkları hayatlarının senelerine kıyaslandığında hayret uyandıran ve şaşkınlık*

¹⁹⁴ Osmanî, *Kavâid fi Ulûmi'l-Hadis*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, İdârâtü'l-Kur'an, Karaçi, s.19.

¹⁹⁵ Seyyid Süleyman Nedvî, *ed-Da'vetü'l-İslamiyye fi'l-Hind ve Tatavvuruh*, Mektebetü Nedveti'l-Ulema, Luknow, 1378, s. 30 bkz.Hâşimî, *Eşref Ali Tânevî'nin Reformist Düşüncesinde Tasavvuf*,

veren farkın söz konusu olduğu müslüman ileri gelenlerin yer aldığı listenin başındadır.”¹⁹⁶

Rahmetullah Nedvî, Tehânevî hakkında yazdığı “*Hakîmü’l-Ümmet*” kitabında şöyle der: “*Hakîmü’l-ümmet Tehânevî, müceddidü’t-tarika, rabbâni âlim Eşref Ali Tehânevî rahimehullah uzun asırlar aralarında devam eden şiddetli bir mücadeleden sonra fıkıhla tasavvuf arasında kalemiyle sulhü temin etme konusunda muvaffak olan bir kimsedir. İnsanlar onun ilmî, eğitimi, yönlendirmeleri, davete yönelik hikmetli irşadları ile yarım asır kadar faydalanmıştır. Öyle ki imanî hakikatlerin içeriğini açıkladı. Fikhî inceliklerin, sülûk sırlarının ve rabbâni hikmetlerin önündeki perdeleri kaldırdı. Âlem, onu “Hakîmü’l-ümmet Tehânevî” olarak lakablandırdı. O da bu lakabı geröekten hak etmiştir. Tarikatın tecdîdi sahasında açık bir rol üstlendi ve merasimleri tortularından, İslam dışı taklitleri selefi sâlihinin yoluna ittiba ederek temizledi.*”¹⁹⁷

Ebu’l-Hasan Ali Nedvî ise Tehânevî’nin ilmî hizmetleri ve davet çalışmalarını anlatırken şöyle der: “*Darululûm-i Diyûbend’in yetiştirdiklerinden biri Eşref Ali Tehânevî’dir. Sahih akidenin yayılması, nefislerin ıslahı, ahlakın tehzibi, Allah’a davet hususlarında büyük bir payı vardı. Tek başına büyük ilmî çalışmayı yapmıştır. Sekiz yüzü aşan kitap ve risaleler telif etmiş ve hakikaten bunlar da her tarafa yayıldı. Hint İslam toplumunu muhteşem etkilemiştir.*”¹⁹⁸

Ebü’l-Hasan Ali Nedvî’nin babası ve Hindistan’ın büyük tarihçisi Abdu’l-Hayy el-Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtur* kitabında Tehânevî hakkında şöyle yazar: “*Şeyh, âlim, fakih, vâiz, fazilet ve etkisiyle bilinen, müritlerin terbiyesi, talebelerin irşadı, nefsin kötülükleri ve şeytanın müdahalelerine muttali olma, bâtinî hastalıkların ve psikolojik sorunların tedavisi hususunda riyaset kendisinde son bulmuştur.*”¹⁹⁹

Ebu’l-Hasan Ali Nedvî, Tehânevî’nin bu asrın rabbâni âlimlerinin büyüklerinden, istisnasız bu asrın en büyük müellifi, Hindistan’ın akîde ve eylemin ıslahı, Allah’a dönmek, nefsin ıslahı hususlarında faydalandığı, insanların da bu

¹⁹⁶ Bkz. Şîrvânî, Vekil Ahmed, **Eşrefü’l-Makâlât**, s.35-36; bkz. Hâşimî, *Eşref Ali Tânevî’nin Reformist Düşüncesinde Tasavvuf*, ; .

¹⁹⁷ M. Rahmetullah Nedvî, **Eşref Ali Tehânevî**, s. 5-6.

¹⁹⁸ M. Rahmetullah Nedvî, **a.g.e**, s. 30.

¹⁹⁹ Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü’l-Havâtur**, VIII, 65,67, bkz. Hâşimî, *Eşref Ali Tânevî’nin Reformist Düşüncesinde Tasavvuf*,

zamanda hiçbir âlim için söz konusu olmayan bir şekilde onun kitaplarından yararlandığı kimselerin en büyüklerinden biri olduğunu itiraf eder.²⁰⁰

Muhammed Takî Osmanî, Tehânevî hakkında şöyle der: *“Hakîmu'l-Ümmet, eşsiz dâhi âlimlerden ve ihlaslı seçkin davetçilerdendi. Hakîmu'l-Ümmet Şeyh Tehânevî yaşadığı dönemde âlimler arasında en çok telifi bulunanıdır. Hatta içinde bulunduğumuz yüzyılda bile telif çokluğu bakımından, onun bıraktığı sayıya ulaşmak şöyle dursun, yaklaşan dahi mevcut değildir. Kendisi, arkasında, küçüklü-büyükli matbu 1000 (bin) kitap bırakmıştır. Şu yüzyılda Müslümanların ihtiyaç duyduğu hiçbir dinî konu yoktur ki, Şeyh'in o konuda bir risalesi, kitabı veya matbu vaaz ve nasihat metni bulunmasın.”*²⁰¹

Muasır alimlerden Müftü Ebû Lubâbe, Habiburrahman Hayrabâdî, Selman Mensurpûrî, Şebbî Ahmed Kasimî ve Selman en-Nedvî'nin Tehânevî hakkındaki ifadeleri de önemli zikredilmelidir:

Müftü Ebû Lubâbe, 2018 Eylül ayında Pakistan'daki görüşmemizde Tehânevî hakkında şöyle demiştir:

“Tehânevî, Hint alt kıtasının en büyük fakihlerindedir. Fetvâlarına bakıldığında Tehânevî'nin fikhının ne kadar yüksek olduğu görülmektedir. Fetvaları özlü ve veciz ifadelerden meydana gelir. Fetvalarında gereksiz ve yersiz tek bir cümle bulunmaz. Tehânevî'nin İmdâdu'l-Fetâvâ fetvalar mecmuası her bir müftünün okuması gereken eserlerdendir. Ben de ondaki en önemli fetvaları derleyerek Muntehabât adlı bir ders kitabı hazırladım ve fetva ihtisasındaki talebelere okutuyorum.”

Darululûm-i Diyûbend baş müftüsü Habiburrahman Hayrabâdî, Tehânevî ve fetvaları hakkında şöyle demiştir:

*“Tehânevî'nin fetvalarının mecmuası ilimler ve marifetlerin kaynağıdır. Fıkıh ve fetvaların ansiklopedisidir. İlim ve hikmetin denizidir. Ögle bir deniz ki ne kadar derin dalırsanız o kadar çok ince bulursunuz.”*²⁰²

²⁰⁰ Ebu'l-Hasen Ali Nedvî, **Bejne't-tasavvuf ve'l-hayat**, Mukaddime, s.12-13.

²⁰¹ M. Takî Osmanî, **İ'lâü's-sünen**, Mukaddime, s.13.

²⁰² Tehânevî, **İmdâdu'l-Fetâvâ**, s.34-35.

Hindistan'ın meşhur fakihlerinden Müftü Selman Mensurpûrî, Tehânevî'nin eserlerinin yazılması hakkında şöyle demiştir:

*“Tehânevî dinî, ilmî, islâhî ve fikhî konularda bin civarında küçük-büyük hacimli önemli eserler bırakmıştır. Tehânevî'nin diğer alimlerden farkı, onun her konuşmasının yazılmasına ihtimam göstermesidir. Konuşmalarının yazılı şeklini et-Tebliğ adlı iki aylık dergisinde yayınlardı. Kendisine gönderilen mektupları ve verdiği cevapları da bir araya getirerek en-Nûr adlı dergisinde yayınlardı. Verdiği fetvasından rucû ederse veya fetvasında yanlışlık olduğunun farkına varırsa Tercîhu'r-Râcih başlıklı yazısında açıklardı.”*²⁰³

İmdâdu'l-Fetâvâ muhakkiki muhaddis müftü Şebbir Ahmed Kâsımî, Tehânevî hakkında şöyle demiştir:

*“Tehânevî medresesindeki görevi bırakarak Tehâne'ye geldi ve orada davet ve irşad yanında benzerine rastlanılamayacak kadar büyük ilmî çalışmalar yaptı.”*²⁰⁴

Nedvetu'l-Ulema'nin önde gelen alimlerinden İmam Ahmed b. Irfan eş-Şehid Üniversitesi Rektörü Selman b. Muhammed Tahir el-Hasenî en-Nedvî, Tehânevî'nin Beyânu'l-Kuran tefsiri hakkında şöyle demiştir:

*“Nedvetü'l-Ulema'da öğrenciliğim zamanında Tehânevî'nin Beyânu'l-Kuran tefsiri dahil birçok tefsir okumuşum. Beyânu'l-Kuran tefsirinin özelliği, bu tefsirdeki ince latif noktalarıdır.”*²⁰⁵

2.4.2. Tehânevî'nin En Çok İstifade Ettiği Eserler

Tehânevî'nin eserlerinde en çok yararlandığı kaynaklar konusunda eserlerine ya da kütüphanesine müracaat edilmelidir.

Bu iki yöntemden birincisi daha kolay ve daha isabetlidir. Zira Tehânevî'nin vefatından sonra onun bazı kitapları vârislere geçmiş, varisleri de yeni kurulan Pakistan'a taşınmışlar ve sonuçta büyük ve zengin olan kütüphane parçalanmıştır.

²⁰³ Tehânevî, **a.g.e.**, s.36-37.

²⁰⁴ Tehânevî, **a.g.e.**, s.140.

²⁰⁵ Selman en-Nedvî, **Son Vahiy** (Âhirî Vahî), Dâru's-sünne, Leknev, 2014, s.39.

İmdâdu'l-Fetâvâ kitabı hadis bölümüne bakıldığında Tehânevî'nin Hadis metni olarak Tehânevî *Mişkâtu'l-mesâbîh*'e sık-sık başvurduğunu, onun dışında İmam Ahmed'in *Müsned*'den sık sık nakil yaptığını görürüz. En çok başvurduğu hadis metinleri Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, *Kütüb-ü sitte*, Hatîb et-Tebrîzî'nin, *Mişkâtu'l-mesâbîh*'i, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'idir.

Fıkıh konusunda en çok müracaat ettiği eser, İbn Âbidîn'in *Reddu'l-muhtâr* eseridir. Bunun dışında diğer fıkıh metinleri, fetva mecmuaları ve metin şerhlerine de başvurduğu görülür. Ayrıca *el-Fetâva'l-hindiyye (el-Fetâva'l-âlemgîriyye)*, Kâdîhân Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî'nin (ö. 592/1196), *el-Fetâva'l-hâniye (Fetâvâ Kâdîhân)* İbn Nuceym, Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî'nin, *el-Bahru'r-râik*, Burhâneddin el-Merginânî'nin, *el-Hidâye* kitabıdır.

Özellikle hadis şerhleri olarak İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*, Bedreddin el-Aynî'nin *Umdetu'l-kârî* ve Ali el-Kârî'nin *Mirkâtu'l-mefâtîh* isimli şerhlerine sık sık müracaat etmektedir.

Hadis şerhinde akaide ait konuları Hanefiler arasında meşhur olan Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Neseffî'nin (ö.537/1142) *Akâidü'n-neseffî* kitabıyla, Teftâzânî'nin *Şerhu'l-akâid* adlı şerhinden ve Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Karî'nin (ö.1014/1605), *Şerhu'l-fikhi'l-ekber* adlı kitabından naklederek yorumladığı görülmektedir.

2.4.3.Tehanevî'den Yapılan Nakiller

Eşref Ali Tehânevî'nin eserleri hayatında Hint Alt kıtasının tüm köşelerine kadar yayılmasına rağmen, onun muasırları ve ondan sonra gelen alimlerin kitaplarında, özellikle hadis şerhi olan kitaplarda Tehânevî'den nakillerin çok az olduğu görülmektedir.

Bunun sebebi, Hint alimlerinin asıl kaynaklar mevcut iken muteahhir veya muasır alimlerden nakil yapmayı uygun görmemelerinde aranmalıdır. Ancak konu selef alimlerinin eserlerinde bulunmaz ise o zaman muasır alimlerin eserlerinden nakil yapılmaktadır.

Tasavvuf ve irşad konularında muasır alimlerin sözlerinden yapılan nakiller bundan müstesna olarak değerlendirilmektedir. O yüzden tasavvuf ve irşadla ilgili eserlerde Tehânevî'den yapılan nakillerle çok sık karşılaşılır. Tasavvuf eserleri için

Hint Alt kıtasının meşhur Nakşibendî şeyhi Zülfikar Ahmed'in eserleri örnek olabilir. İrşad konusunu içeren eserler için Pakistan Şeyhu'l-İslam'ı Muhammed Takî Osmanî'nin eserleri örnek olabilir.²⁰⁶ Bunun dışında tarikte Tehânevî kolundan gelen alimlerin tasavvuf ve irşad konulardaki eserlerinde Tehânevî'den nakillerle sık sık karşılaşılır.

Hintli alimlerin fetva mecmualarında da takip ettikleri metot, hadis şerhlerindeki gibidir. Ancak muasır konularda fetva vermek için kendi zamanına yakın fetva mecmualarına başvurdukları görülmektedir. Ona göre fetva konusunda Tehânevî'den yapılan nakillerle karşılanabilir.²⁰⁷

²⁰⁶ M. Takî Osmanî, **İrşâdâtü'l-Ekâbir**, adlı kitabının 70 sayfalık birinci bölümünün tamamını Tehânevî'nin irşadlarına ayırmıştır.

²⁰⁷ Bkz. M. Takî Osmanî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhû**, s.71-81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.EŞREF ALİ TEHÂNEVÎ'NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Eşref Ali Tehânevî'nin hadis ilmindeki yerini tespit edebilmek için; hadis alanındaki eserleri, hadisle istidlâli, hadisleri şerh metodu, hadis müdafaası, sened tenkidi ve metin tenkidi konularındaki görüşlerine kısaca temas edilmesi uygun olacaktır.

3.1. TEHÂNEVÎ'NİN HADİS İLMİ İLE İLGİLİ ESERLERİ

Eşref Ali Tehânevî'nin en önemli ilmî mirasının hadis çalışmaları olduğunu söyleyebiliriz. Tehânevî'nin Arapça eserlerine bakıldığında Hanefî mezhebini hadislerle savunduğu, hanefî mezhebinin Peygamberimiz'in (s.a.v.) sünnetine ters olmadığını hadislerle ispat ettiği görülmektedir. Hanefî mezhebinin savunması konusundaki en önemli eseri *Câmiu'l-âsâr* adlı eseridir.

Bu eser, Hanefîlerin hadis kaynakları olan *İlâü's-sünen* kitabının esas kaynağı sayılır. Tehânevî'nin *İmdâdu'l-fetâvâ* isimli fetvalar mecmuasının hadis bölümü önemli mevzuları ele almaktadır. Fetvalarında hadis inkârcılığına dayanan temel şüpheleri cevaplamış, Hanefî mezhebinin delilleri olan hadisleri de isnat ve metin açısından savunmuştur. Bazı fetvalarına bakıldığında bu fetvaların bir tez konusu olacak kadar önemli olduğu görülmektedir.

Eşref Ali Tehânevî'nin hadis ilminde yazdığı eserlerin bir kısmı Arapça, bir kısmı Urduçadır.

3.1.1.Arapça Eserleri

Eşref Ali Tehânevî'nin hadis ilminde yazdığı Arapça eserleri fazla olmamakla birlikte kendi alanında oldukça özgündür.

Câmiu'l-âsâr adlı eseri Hanefî mezhebinin hadis delillerini içermektedir. Hadisleri fikhî tertibe göre yerleştirip hangi kitapta zikredildiyse onu kısaca zikretmiş, kitabın adı ve sayfası yazılmıştır. Kitabın mukaddimesinde imamlar arasındaki ihtilaf sebepleri ve diğer ilmî konular kaleme alınmıştır. Kitabın dili oldukça sadedir.²⁰⁸

²⁰⁸ Ârifî, *Fihrist*, s. 207.

Tâbiu'l-âsâr eseri de Hanefî mezhebinin hadisler açısından delillerini içeren güzel bir kitaptır. *Câmiu'l-âsâr* kitabıyla beraber basılmıştır.²⁰⁹

İhyâü's-sünen kitabı Peygamberimiz'in (s.a.v.) unutulmuş veya ihmal edilmiş sünnetlerinin zikredildiği hadisleri içermektedir.²¹⁰

3.1.2. Urduca Eserleri

Eşref Ali Tehânevî'nin hadis ilminde yazdığı Urduca eserlerinin bir kısmı *İtfâu'l-fiten* gibi kendi telifinin tercümesidir. Diğer eserlerini ise orijinal olarak telif ettiği söylenebilir.

Hifz-i Erbaîn eseri, Müslim'in *Sahih*'inden seçilen kırk hadisten oluşmaktadır. Sadece hadislerin Arapça metni değil, beraberinde tercümesi ve kısa şerhi verilmektedir.²¹¹

el-Misku'z-Zekî eseri, İmam Tirmizî'nin *Sünen*'inin Şerhidir. Kanpur'da *Sünen*'i okuturken bu şerh hazırlanmıştır. Bu kitap, Multân Telifâti Eşrefiyye tarafından basılmıştır. *es-Sevabu'l-Muhallâ* eseri ise *el-Misku'z-Zekî*'nin tekmilesidir. Bu kitap İmam Tirmizî'nin *Sünen*'indeki meşhur hadisler hakkında yazılan kısa dipnotlardan oluşmaktadır. Bu kitap müstakil olarak basılmıştır.

İtfâu'l-fiten Tercüme-i İhyâü's-Sünen kitabı Peygamberimiz'in (s.a.v.) unutulmuş veya ihmal edilmiş sünnetlerini hadisleri içeren *İhyâü's-sünen* kitabının Urduca tercümesidir.²¹²

Muahiratu'z-Zunûn an Mukaddimeti ibni Haldûn eseri. İbn Haldûn Mukaddime'sinde Mehdî Aleyhisselam ile ilgili hadisleri naklederken Mehdî'nin gelmesini inkâr edenlerin sözlerini de nakletmiş ve o sözlerden oluşan şüpheleri cevaplamıştır.

el-İdrâk ve't-Tavassul Hakîkati'l-İştirâk ve't-Tevessül eseri iki önemli konuyu ele alan kitaptır. Birincisi tevessülle ilgili ihtilaftır. İkincisi ise küçük şirk ve büyük şirk arasındaki farktır. Tehânevî, bu eserinde bu iki konuyu delileri ile ele almış ve isabetli bir şekilde cevaplamıştır.

²⁰⁹ Ârifî, *Fihrist*, s. 207.

²¹⁰ Ârifî, *Fihrist*, s. 208.

²¹¹ Ârifî, *Fihrist*, s. 207.

²¹² Ârifî, *Fihrist*, s. 208.

İmdadu'l-Fetâvâ kitabının hadis bölümü Eşref Ali Tehânevî'nin hadis anlayışı ve şerhi konusunda ilim ehli olduğunu göstermektedir. Mevlânâ Şebbîr Ahmed Kâsımî tarafından tahkik edilerek yayımlanan *İmdadu'l-fetâvâ* yeni baskısında (*İmdadu'l-Fetâvâ Cedîd*) hadis bölümünde Eşref Ali Tehânevî hadise dair 63 soruyu cevaplamıştır. 42 sorunun cevabında hadislerin metninde veya manasında oluşan şüphelere, hadis Kur'an-ı Kerim'e arz edildiğinde oluşan şüphelere, zahiren hadis akla veya mantığa aykırı olduğunu iddia edilerek sorulan sorulara cevap verilmiştir. Soruların 17 tanesi Ehl-i Sünnet itikadı veya Hanefî mezhebinin delili olan hadislerle ilgilidir. Eşref Ali Tehânevî'nin yaşadığı dönemde Hint alt kıtasında Ehl-i Sünnet itikadına ve Hanefî mezhebine itirazlar çoğalmıştı. Bu 17 soru da itirazlardan oluşan sorulardır. Kalan dört soru hadis rivayeti ve usulü ile ilgili sorulardır. Hadislerle ilgili sorular sadece *İmdadu'l-fetâvâ* kitabında değil onun tekmilesi olan *İmdadu'l-Ahkâm* kitabında da verilmiştir.

İmdadu'l-ahkâm kitabı Eşref Ali Tehânevî'nin iki meşhur talebesi tarafından hazırlanmıştır. Onlardan biri *İlâû's-sünen* yazarlarından biri olan Şeyh Zafer Ahmed Osmânî ve diğeri Şeyh Abdülkerim Gemtehelvi'dir. Bu fetva kitabında 1340/1921 yılından sonraki fetvalar yer almaktadır. *İmdadu'l-ahkâm* kitabının hadis bölümünde sadece on beş soru cevabı ile birlikte yer almaktadır. 2300'e yakın soru içinde sadece 15 sorunun hadis üzerine olması azdır. Çünkü *İmdadu'l-Fetâvâ*'da 3500'den fazla soru olup hadise dair olan soruların adedi ise 63 tanedir.

Kitabındaki hadise dair sorular beş önemli konuyu içermektedir. Birincisi hadisin sübutu hakkında olup bu konuda iki soru cevaplanmıştır. Hadisin manası ve şerhi hakkında beş soru cevaplanmıştır. Meselenin hadis ile istidlâli konusunda sadece bir soru sorulmuştur. Hanefî mezhebine dair hadislerle ilgili sorular dört tanedir. Hadisin tahrici konusunda üç soru gelmiştir.

Eşref Ali Tehânevî'nin son eseri olarak bilinen *Bevadiru'n-Nevadir* kitabı onun vefatından bir hafta veya on gün önce basılmıştır.²¹³ Bu eserinde farklı konuları içeren risaleler ve yazılar yer almaktadır. *Bevadiru'n-nevadir* kitabındaki on üç konu hadis manası, açıklaması ve şerhi hakkındadır. Dört konu ise hadis manasında oluşan itiraz

²¹³ Tehânevî'nin *Bevadiru'n-nevadir* kitabı vefatından bir hafta veya on gün önce basılmış, kitabı basan yayınevi yirmi adet kitabı hediye olarak göndermiş, Tehânevî kitapları tek tek eline alıp sevinmiş ve "Bunların çıkmasını çok istiyordum" demiş ve gelen kitapları sevgili talebeleri ve halifelerine hediye olarak vermiştir. Detaylı bilgi için bkz. **Meâsiri hakîmü'l-ümmet**, s. 67.

ve şüpheye verilen cevapları içermektedir. Sadece üç konu Hanefî mezhebindeki belli bir meselenin hadislerle aykırı olmadığını ifade etmek için yazılmıştır.

3.1.3. Tehânevî'nin Hadis İlimindeki Urduca ve Arapça Eserleri²¹⁴

Tehânevî'nin Hadisle ilgili Urduca ve Arapça Eserlerinden bazıları şunlardır:

- 1 *Câmiu'l-âsâr*
- 2 *Tâbiu'l-âsâr*
- 3 *Hıfz-i Erbaîn*
- 4 *el-Miskü'z-Zekî*
- 5 *es-Sevabu'l-Muhallâ*
- 6 *İhyâü's-sünen*
- 7 *İtfâu'l-fiten Tercüme-i İhyâü's-Sünen*
- 8 *Muahhiratu'z-Zunûn an Mukaddimeti ibn Haldûn*
- 9 *el-İdrâk ve't-Tavassul Hakîkati'l-İştirâk ve't-tevessül*
- 10 *İmdadu'l-Fetâvâ kitabı (hadis bölümü)*

3.2. TEHÂNEVÎ'NİN HADİS KULLANIMI

Eşref Ali Tehânevî hadisle istidlal ve hadis şerhinde kendisinden önceki âlimleri takip ettiği görülmektedir. Sadece kendi mezhebinin âlimlerinin hadis yorumlarıyla yetinmeyip Nevevî ve İbn Hacer gibi diğer mazhep âlimlerinin şerhlerinden de istifade etti görülmektedir. Hadisle istidlalda tasavvufî konularda yazdığı eserleri, fetvaları ve verdiği sohbetleri kayde değerdir.

3.2.1. Hadisle İstidlâli

Eşref Ali Tehânevî'nin ilmî mirasına bakıldığında istidlâl konusunda ayetlerden fazla mütevatir ve meşhur hadislerle istidlâl ettiği görülmektedir. Eserlerinde hadisle istidlâl konusunun birkaç kısma ayırarak incelemek gerekir. Akaid konusunda hadisle istidlâlini öğrenmek için öncelikle Eşref Ali Tehânevî'nin *İmdâdu'l-fetâvâ* kitabına bakılmalıdır. Çünkü bu kitabın akaid bölümünde Tehânevî, akaid ile ilgili soruları cevaplarırken kendi metoduna uygun bir şekilde akaid konularında hadisle istidlâl etmiştir.

²¹⁴ Ârifî, *Fihrist*, s. 278, Seyfurrahman, *Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî'nin İlmî Çalışmaları*, s. 138-139, Ebrar Alî, *Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî'nin İslah Metodu*, s. 241.

3.2.1.1. Akaid konularında Hadisle İstidlâli

Akaid konularında asıl olan sahih hadislerle istidlâl etmektir. Genel olarak bakıldığında Tehânevî akaid cevaplarında hadislerle istidlâl ederken sorulan soruya delil olarak mütevatir ve meşhur hadislerle beraber âyetleri de zikretmektedir veya konu çok önemliyse ve soru soranın aklındaki şüpheyi gidermek gerekirse Tehânevî cevabı güçlendirmek için sadece tek hadis değil, birden fazla hadislerle istidlâl ettiği fetvasında nakledilmektedir. Bunun dışında akaid ile ilgili hadis hakkında soru sorulduğunda Tehânevî, o hadislerin açıklamasını yapmakta ve akaid ile ilgili şüpheleri gidermeye çalışmaktadır.

Tasavvuf eserlerinde hadislerle istidlâl gelince Tehânevî bu konuda güzel çalışmalar ortaya koymuştur. Tehânevî döneminde tasavvufu inkâr edenlerin ve tasavvufa şüphe ile bakanların sayısı artmıştı. Tehânevî âyet ve hadislerle, bu kimselere karşı tasavvufu savunmuştur. Tasavvuf savunması ve itirazlara cevapları özellikle *et-Teşerruf*, *İmdâdu'l-fetâvâ* ve *İmdâdu'l-Ahkâm* isimli kitaplarında görülmektedir.

Akaid ile ilgili sorularda Tehânevî'nin hadislerle istidlâl ettiği sadece *İmdâdu'l-fetâvâ* kitabında onlarca yerde görülmektedir. Hz. İsa Aleyhisselamın vefat ettiğini iddia eden Kâdiyanîlerin şüphesine cevap verirken İmam Buhârî'nin rivayet ettiği hadise işaret eder.²¹⁵ Allah'tan başkasına dua etmek veya “ed-düa ani'l-bâid” konusunda sorulan soruya cevap verirken bu konunun halk arasında çokça zikredildiğini söyleyerek başlar. İstidlâl olarak âyet zikreder ve arkasından üç hadis nakleder.

Tehânevî'ye İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Celâilu'l-efham fi fadli's-salâti alâ Muhammedin hayri'l-enâm* adlı kitapta zikredilen ve Yahya b. Eyyub el-Allâf'tan rivayet edilen hadis hakkında bir soru yöneltmiş,²¹⁶ Tehânevî, bu hadisi sened açısından tenkit etmiştir. Hadisin râvîleri olan Yahya b. Eyyub ve Halid b. Zeyd hakkında muhaddislerin görüşlerini nakletmiş, ayrıca hadis metniyle ilgili olarak uzaktan çağırma (الدعاء عن بعيد) konusunda akaide aykırı olan konuda istidlâl için dört hadisi peş peşe zikretmiştir. Rivayet edilen hadis metni şöyledir:²¹⁷

Cuma günü benim üzerime bol salavat getiriniz. Çünkü o salavatta melekler hazır bulunur. Ve şüphesiz herhangi (mü'min) bir kimse benim üzerime salavat getireceği zaman behemehâl onun salavatı bitinceye kadar (aynı anda) bana sunulur.

²¹⁵ Tehânevî, *İmdâdu'l-fetâvâ*, XI, 542,

²¹⁶ Tehânevî, *a.g.e.*, XI, 552.

²¹⁷ İbn Kayyim, “*Celâilu'l-Efham*”, Daru'l-Arûbe, Kuveyt, s. 127.

*Ebü'd-Derdâ (r.a) demiştir ki: Sizin ölümünüzden sonra da (böyle mi)? dedim. Efendimiz: Ölümden sonra da. Şüphesiz Allah Teâlâ, Peygamberlerin cesetlerini yemesini yere yasak etmiştir. Allah'ın peygamberi dirilir rızıklanır, buyurdu.*²¹⁸

Kaderle ilgili soruya da cevap²¹⁹ verirken delil olarak Hz. Ali'den (r.a) rivayet edilen şu hadisi getirmiştir: *Sizin hepinizin ve can taşıyan tüm insanların Cennetteki ve Cehennemdeki mekânı yazılmıştır (takdir edilmiştir). Kimin bedbaht ve kimin bahtiyar olduğu da takdir edil edilmiştir.*²²⁰

Fal konusundaki soruya²²¹ Tehânevî mufassal cevap vermiş ve cevabını daha güçlendirmek için âyet ve hadislerle istidlâl etmiştir. İmam Müslim'in *Sahih*'inde rivayet eden hadisi delil olarak zikretmiştir: Resulullah sallallâhu aleyhi vesellem: *"Hastalık bulaşması, baykuş uğursuzluğu, batan yıldızdan anlam çıkarma ve karın kurdu yoktur."* buyurmuşlardır.²²²

Aynı şekilde Buharî'nin *Sahih*'indeki Enes rivayetiyle istidlâl etmiştir: *Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: "Ne hastalığın bulaşması vardır, ne de uğursuzluk vardır. Bununla birlikte salih (iyi) yorumlama şeklindeki güzel söz hoşuma gider."*²²³

"Kabir ehli duyar mı veya duymaz mı?" başlıklı ya verdiği cevabın başında bu konuyla ilgili âlimler arasında ihtilaf olduğunu ve rivayetlerin her ikisini de desteklediğine işaret etmiştir.²²⁴

"Cennet ve Cehennem yaratılmış mı değil mi, mevcut mu değil mi?" diye sorulan soruya²²⁵ Tehânevî, "Cennet de Cehennem de yaratılmıştır" demiş ve arkasından birkaç hadis²²⁶ ile Cennetteki nimetlerin gün geçtikçe çoğaldığını zikretmiştir. Bu konuda hadisin metnini zikretme yerine sadece hadise işaretle yetinmiştir. Peygamber sallallâhu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: *"Miraca çıkarıldığım gece İbrahim ile karşılaştım. "Ya Muhammed! Benden ümmetine selam söyle ve onlara*

²¹⁸ İbn Mace, **Sünen**, Cenâiz 65 (16379; bkz. Hatipoğlu, Haydar, **Sünen-i İbni Mace Tercümesi ve Şerhi**, Kahraman Yay., İstanbul, IV, 516

²¹⁹ Tehânevî, **İmdâdu'l-fetâvâ**, XI, 558.

²²⁰ Buharî, **Sahih**, I, s.603, Cenaiz 82, (1362)

²²¹ Tehânevî, **İmdâdu'l-fetâvâ**, XI,559.

²²² Davudoğlu, Ahmed, **Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi**, Selam 33 (106) Sönmez Yay., İstanbul, IX, 665,

²²³ Buharî, **Sahih**, Tıb 44, V, 464, (5756)

²²⁴ Tehânevî, **İmdâdu'l-fetâvâ**, XI, 565.

²²⁵ Tehânevî, **a.g.e**, XI, 575.

²²⁶ Tirmizî, **Sünen**, Da'avât 59, VI, 77, (3691)

bildir ki cennetin toprağı güzel ve suyu tatlıdır; cennet bir takım ovalardan ibarettir ve bunların dikili ağacı “sübhanellahi velhamdülillahi velâ ilâhe illallahu vallahu ekber”dir” dedi.”

Kâdıyanîler tarafından itiraz mahiyetinde “Yüzde doksan dokuz küfür, ama yüzde bir iman varsa ona küfür hükmü verilmez. Sizler Kâdıyanîlere nasıl küfür hükmü veriyorsunuz?” şeklinde bir soru sorulmuş,²²⁷ Tehânevî bu itiraza müsteftinin sorusunda istidlâl olarak zikredilen hadisi açıklayarak cevap vermiş ve bu hadisin Kâdıyanîlerin anladığı ve istidlâl ettiği gibi olmadığını detaylı olarak açıklamıştır. Tehânevî'nin bu konuda zikrettiği Enes (r.a)'tan nakil edilen hadis şöyledir.²²⁸

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: *“Kim bizim gibi namaz kılar, kıblemize yönelir ve kestiğimizi yerse, Allah'ın ve Peygamber'inin sallallâhu aleyhi vesellem emanına kavuşan Müslüman odur. O halde ona verdiği emana vererek Allah'a ihanet etmeyin.”*

Diğer birçok konu gibi, farklı ekoller arasında çok tartışılan konulardan biri olan; “Meyyite sevap ulaşır mı ulaşmaz mı?” şeklinde meşhur soru sorulmuş,²²⁹ Tehânevî, Ehl-i Sünnete göre mümin olan meyyite ibadet, hayır veya Kur'an tilâvetinden oluşan sevapların ulaşacağını ifade etmiş ve cevabı desteklemek amacıyla istidlâl olarak iki âyet ve üç hadis zikretmiştir.

“Şefaata var mı?” şeklinde sorulan soruya²³⁰ Tehânevî, şefaatin vacip olduğunu söylemiş ve Sadrü's-Şerîa'nın *Telvihi* kitabından bir nakil yapmış ve bu hadisi kitapta zikredildiği şekliyle zikretmiştir. Buradan anlaşıldığına göre Tehânevî; mutemed tefsir, fıkıh veya diğer kitaplardan nakil yapar ve zikredilen hadisi metniyle beraber naklederse sadece oradaki nakille iktifa etmekte, onun tahrîcine gerek duymamaktadır. İstidlâl edilen hadis Enes (r.a)'tan şöyle nakil edilmiştir: Peygamber sallallâhu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: *“Şefaetim, ümmetinden büyük günah işleyenleredir.”*²³¹

İlmin her şeyi kuşatması vasfının sadece Allaha mahsus olduğu hakkındaki risalesinde²³² Tehânevî istidlâl amacıyla Buharî hadisini zikretmektedir. Hadisin mânasından anlaşıldığına göre; Peygamberimize (s.a.v) “Ümmetinin senden sonra ne

²²⁷ Tehânevî, **İmdâdu'l-fetâvâ**, XI, 576.

²²⁸ Buharî, **Sahih**, Salât 28, I,199, (391)

²²⁹ Tehânevî, **İmdâdu'l-fetâvâ**, XI, 582.

²³⁰ **İmdâdu'l-fetâvâ** XI, 582.

²³¹ Tirmizî, **Sünen**, Sıfatu'l-Kıyâme 11, IV, 245 (2552)

²³² Tehânevî, **İmdâdu'l-fetâvâ**, I, 595.

yaptıklarını bilmezsin?” denilecek ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) “ilminin her şeyi kuşatmadığını” ifade etmektedir.

Enes (r.a)’tan nakil edilen hadis şöyledir: Peygamber sallallâhu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: *“Sahabeimden (usayhâbî) birtakım insanlar muhakkak havuz başında benim yanıma geleceklerdir. Nihayet ben onları görüp tanıdığım zaman onlar benim önümden çekilip götürülürler. Ben “onlar benim ashabımdır!” derim. (Allah tarafından görevli melek) bana “Sen onların senden sonra neler uydurduklarını bilmezsin!” der.*”²³³

Tehânevî, Muaviye’yi (r.a) küçümseme, hakaret etme gibi Rafizîlerin akaidine yakın ifadeler yer alan bir soruyu²³⁴ cevaplarırken aklî delil arkasından iki hadisi nakletmiş ve bu konuda ehl-i sünnet akidesini beyan etmiştir.

Başka bir soruda²³⁵ da: “Muaviye (r.a) hakkında Rafizîlere yakın bir düşünceye sahip olan, ama kendisini Sünnî-Hanefî olarak tanıtan bir imama namazda uymak caiz midir?” şeklinde sorulmuş, Böyle birisini sünnî olarak tanımanın hükmü nedir? diye ikinci bir soru eklenmiş, Tehânevî’nin bu soruya cevabına hadis ile başlamış ve art arda dört hadis naklettikten sonra Ehl-i Sünnet’in Muaviye (r.a) ve başka sahabe hakkında akaidinin ne olduğunu ortaya koymuştur.

“Peygamberimiz aleyhisselamın kabrinin bulunduğu yer, mekânların en hayırlısı mıdır?” şeklindeki soruya²³⁶ cevap verirken öncelikle fukahadan nakil getirmiş, arkasından âyet ve sonra dört hadisin istidlâli ile Peygamberimiz aleyhisselamın bulunduğu yerin yerlerin en hayırlısı olduğunu ifade etmiştir.

Tehânevî, sadece hayatta olan biriyle tevessülün caiz olduğunu savunan bir kimsenin sorusuna²³⁷ Peygamberimiz aleyhisselam’ın vefatından sonra onunla tevessül etmenin caiz olduğu hakkında hadisten delil sunmuştur. Tehânevî bu konuda, Taberânî rivayetini²³⁸ delil olarak zikretmiş ve Peygamberimiz Aleyhisselam’ın vefatından sonra da onunla tevessül etmenin caiz olduğunu söylemiştir.

²³³ Buharî, **Sahih**, Rikâk 53, VIII, 171 (6582)

²³⁴ Tehânevî, **İmdâdu’l-fetâvâ**, XI, 597.

²³⁵ Tehânevî, **a.g.e.**, XI, 599.

²³⁶ Tehânevî, **a.g.e.**, XII, 16.

²³⁷ Tehânevî, **a.g.e.**, XII, 40.

²³⁸ Taberânî, **el-Mu‘cemü’l-Kebir**, Daru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, IX, 31, (8311)

Vefat eden müminin ruhunun nerede olacağı hakkında soru²³⁹ sorulmuş, Tehânevî *Miškâtü'l-masâbih* adlı kitapta yeralan Ka'b b. Malik (r.a) hadisiyle istidlâl ederek müminlerin ruhunun cennetteki bir ağaçta olacağını söylemiştir: Ka'b b. Malik (r.a.) hadisi şu şekildedir: Peygamber sallallâhu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: “Müminin ruhu, Cennetin ağaçlarında bir kuş gibi duracaktır. Allah bedenini yeniden diriltip bu ruhunu bedenine geri döndürünceye kadar da orada kalacaktır.”²⁴⁰

Yezid b. Muaviye'ye lanet etmek hakkında soru sorulmuş,²⁴¹ Tehânevî bu soruyu cevaplarırken önceki âlimler arasında bu konuda ihtilaf olduğunu, bazılarının onun mağfur, bazıları da onun mel'un olduğu görüşünde olduklarını nakletmiş, mağfur diyenlerin Buhârî'nin naklettiği hadisi delil getirirken, mel'un diyenlerin âyet le istidlâl ettiklerini söylemiştir. Ama sonunda Tehânevî, Ali el-Kârî'nin *el-Fıkhü'l-ekber* şerhindeki metni²⁴² delil olarak getirerek açık bir sarîh nass olmadığı için lânet etmekten uzak durulmasını tavsiye etmiştir.

İmdadu'l-ahkâm kitabından da hadisle istidlâlâle iki tane örnek verelim: “Evliyâullah şefaât eder mi?” sorusuna²⁴³ Tehânevî cevap verirken öncelikle Tirmizî ve İbn Mâce'nin rivayet ettiği hadisi delil getirmiş, bundan şefaatin sabit olduğunu söylemiştir.

Başka bir soru, “Cimri insan Cennet'e girer mi?”²⁴⁴ şeklindedir. Tehânevî bu soruya cevap verirken öncelikle hadisleri nakletmiş ve hadislerde zikredilen cimri insanı açıklamıştır. Gerçek cimrinin, insanlar arasında anlaşıl意思ındaki cimri olmadığını, gerçek cimrinin şeriatın cimri olarak kabul ettiği kişi olduğunu söylemiştir. Şeriatta farzları yerine getirmeyen kimseye cimri denildiğini ve o müslüman kişinin günahlarına karşılık olarak ceza alacağını ancak daha sonra Cennet'e gireceğini, ancak Allah dilerse, hiç cezalandırmaksızın doğrudan Cennet'e koyabileceğini ifade etmiştir.

3.2.1.2. Vaazlarında Hadisle İstidlâli

Tehânevî'nin vaazlarında hadisler ile istidlâlî çokça görülmektedir. Tehânevî'nin meşhur vaazlarının listesi tezimizin sonunda ek olarak verilmiştir.²⁴⁵

²³⁹ Tehânevî, *İmdâdu'l-fetâvâ*, XII, 53.

²⁴⁰ Tebrîzî, *Miškâtü'l-mesâbih*, II, 153, (1632)

²⁴¹ Tehânevî, *İmdâdu'l-fetâvâ*, XII, 53,

²⁴² Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, s.87

²⁴³ Tehânevî, *İmdadu'l-Ahkâm*, I, 135.

²⁴⁴ Tehânevî, *a.g.e*, I, 137.

²⁴⁵ Bkz. s. 103-113

Tehânevî sohbet usulünde vaazına âyet ile başlamakta, âyet arkasından hadis nakletmekte ve sohbetini bu âyet ve hadis merkezinde yapmaktadır. Sohbet esnasında istidlâl olarak konu ile ilgili hadisi zikrettiğinde hadisin sadece bir kısmını vermektedir.

Tehânevî'nin sohbetlerinde hadisle istidlâl konusunu ele almak için *Mir'âtu'l-mevâiz* adlı vaaz ve sohbetlerinin fihristine bakılmalıdır. Fihristin ilk sohbeti Peygamberimiz'in doğumu hakkındadır.²⁴⁶ Bu sohbette Peygamberimiz'in (s.a.v.) dünyaya gelmesinin bereketi anlatılmış ve hadislerle bolca istidlâl edilmiştir.

Başka bir sohbetinde Osmanlıların Balkan Savaşında yenilmesi hakkında yapılan itirazı cevaplamış²⁴⁷ ve Tegâbûn suresinin 17. ve 18. âyetleri bu konuya istidlâl etmiştir. Günahların zararı ile ilgili vaazında²⁴⁸ Ebu Hureyre'nin (ra) rivayet ettiği şu hadisi esas olarak almış ve onunla istidlâl etmiştir:²⁴⁹

Rasûlullâh (s.a.v) şöyle buyurdu: *“Her kim yalan söylemeyi ve yalanla amel etmeyi bırakmazsa o kimsenin yeme-içmeyi terketmesine Allah'ın ihtiyacı yoktur”*.

Munazahatu'l-heva isimli sohbetinde²⁵⁰ müslümanların zahiri ve batını ıslah etmeleri gerektiğini söylemiş ve bu konuya şu hadisi²⁵¹ esas olarak seçmiş ve bununla istidlâl etmiştir.

Ebu Hureyre (r.a)'tan rivayet edildiğine göre; Peygamber sallallâhu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: *“Yalan yere şahitliği bırakmayan kimsenin yeme- içmeyi terketmesine Allah'ın ihtiyacı yoktur.”*

İslâm dereceleri ile ilgili sohbetinde²⁵² İslâm'ın üç derecesi olduğunu detayları ile açıklamış ve Peygamberimiz'in (s.a.v.) şu hadisi²⁵³ ile istidlâl etmiştir:

H. Ali'den (r.a) rivayet edildiğine göre; Peygamber sallallâhu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: *“Yakın zamanda insanların üzerine öyle bir zaman gelecek ki İslâm'dan geriye sadece ismi, Kur'an'dan da resmi (kıraati) kalacaktır. Camileri imar edilmiş olacak, ancak hidayet açısından harap olacaktır. İnsanların âlimleri ise, gök kubbenin altındaki kötülere olacaktır. Fitne (fikri kargaşalar) onların sebebiyle çıkacak ve (neden oldukları zarar da) yine onlara dönecektir.”*

²⁴⁶ Tehânevî, *Mir'âtu'l-mevâiz*, s.19.

²⁴⁷ Tehânevî, *a.g.e*, s.21.

²⁴⁸ Tehânevî, *a.g.e*, s.31.

²⁴⁹ Sofuoğlu, Mehmet, *Sahih-i Buharî ve Tercümesi*, Ötüken Yay., İstanbul, Savm 8, IV, 1775 (13)

²⁵⁰ Tehânevî, *Mir'âtu'l-mevâiz*, s.31.

²⁵¹ Tebrîzî, *Miškâtu'l-mesâbîh*, İ'tisam, 2, I, 59 (167)

²⁵² Tehânevî, *Mir'âtu'l-mevâiz*, s.35.

²⁵³ Tebrîzî, *Miškâtu'l-mesâbîh*, İlim 3, I, 162, (276)

Ahkamu'l-câh isimli sohbetinde²⁵⁴ şan şöhretin derecesi, manası ve şeriattaki hükmünü tek tek açıklamıştır. Sohbetine esas olarak Tebrîzî'nin *Mişkâtu'l-mesâbîh* kitabındaki şu hadisi²⁵⁵ almıştır:

Abdullah b. Ömer'in (r.a) bildirdiğine göre Rasûlullâh (s.a.v) şöyle buyurdu: *"Hepiniz idarecisiniz ve hepiniz emriniz altında olanlardan sorumlusunuz. Devlet başkanı, idarecidir ve emri altında olanlardan sorumludur. Koca, ailesinin idarecisidir ve onlardan sorumludur. Kadın, kocasının evinin ve çocuklarının idarecisidir ve onlardan sorumludur. Köle, efendisinin malının idarecisidir ve ondan sorumludur. Hepiniz idarecisiniz ve emriniz altında bulunanlardan sorumlusunuz!"* buyurdu.

3.2.1.3. İbadetle İlgili Vaazlarında Hadisle İstidlâli

İbadetle ilgili vaazlarında sık sık hadisle istidlâl etmektedir. Birincisi *Sual* isimli sohbet²⁵⁶ olup onda dini meselelerin tahkik adabı bayan edilmiş, dini bilmemek cismani hastalıktan daha kötü olduğu söylenilmiştir. Bu sohbet merkezinde bir hadis²⁵⁷ zikredilmiştir. Cabir b. Abdillâh'dan (r.a) rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: *"Cehaletin ilacı ancak sormaktır..."*

İkinci sohbet²⁵⁸ Ramazan ayındaki eksikleri telafi etmek, bayram namazının ahkâmı ve bayram namazı yeri/namazgâhta bir araya gelmenin hikmetinden söz edilmiştir. Bu sohbet şu hadise²⁵⁹ istinaden yapılmıştır. Hadis Selman (r.a)'dan şöyle nakil edilmiştir: *Peygamber sallallâhu aleyhi vesellem Şaban ayının son günü bize şöyle hitap etti: "Ey insanlar! Büyük bir ayın gölgesi üzerinize düştü. Mübarek ay. Onda bin aydan daha hayırlı bir gece vardır..."*

Üçüncü sohbet *"İlim talebi"* isimli sohbet²⁶⁰ olup, sohbette ilim talep etmeye teşvik edilmiştir. "Kişinin dünya talep etmesinde karnı nasıl doymadıysa ilim talebesinin de ilime karnı asla doymaması gerekir," der. Bu sohbetine Enes b. Mâlik hadisiyle²⁶¹ başlamış ve onu merkeze almıştır. Enes b. Mâlik (r.a)'dan şöyle nakil edilmiştir: Peygamber sallallâhu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: *"Tıka basa olduğu"*

²⁵⁴ Tehânevî, *Mir'âtü'l-mevâiz*, s.52.

²⁵⁵ Tebrîzî, *Mişkâtu'l-mesâbîh*, III, 488-489,(3685)

²⁵⁶ Tehânevî, *Mir'âtü'l-mevâiz*, s.58.

²⁵⁷ Tebrîzî, *Mişkâtu'l-mesâbîh*, I, 262, (531)

²⁵⁸ Tehânevî, *Mir'âtü'l-mevâiz*, s.61.

²⁵⁹ Tebrîzî, *Mişkâtu'l-mesâbîh*, II, 307, (1965)

²⁶⁰ Tehânevî, *Mir'âtü'l-mevâiz*, s.63.

²⁶¹ Tebrîzî, *Mişkâtu'l-mesâbîh*, I, 156, (260)

halde hiç doymayan âlim; diğeri ise kendini tümüyle dünyaya verdiği halde ondan doymayan kimse.”

Dördüncüsü *Oruç* isimli sohbet²⁶² olup bu sohbette orucun fazileti, orucun sevabı ve orucun hukuku beyan edilmiştir. Sohbet için şu kudsî hadis²⁶³ esas alınmıştır. Ebu Hureyre (r.a.)’tan şöyle nakil edilmiştir: Peygamber sallallâhu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: “*Âdemoğlunun her iyiliğinin karşılığı on mislinden yedi yüz misline kadardır...*”

3.2.1.4. Muamelatla İlgili Sohbetlerinde Hadisle İstidlâli

Muamelat ile ilgili sohbetlerden biri *Başkasından Ders Alma* isimli sohbettir.²⁶⁴ O sohbet İbn Mesud’un (r.a.) “*Gerçek mutlu, başkasının başına gelenden ders alandır,*” şeklindeki bir eserine²⁶⁵ dayanmaktadır. Musibetlerin çoğunun günahlar sebebiyle başımıza geldiği ifade edilmiş, önceki ümmetlerden ders ve ibret almanın gerekli olduğu zikredilmiştir.

Diğer sohbeti²⁶⁶ ise muaşeretle ilgili sohbet olup bu sohbetin adı *Aile Hakları* konusundadır. Bu sohbette ailedeki fertlerin ıslahına, hanım olsun veya çocuk olsun dikkat edilmesi gerektiği söylenmiş olup bunun dışında karı kocanın arasındaki hukuklar da zikredilmiştir.

3.2.1.5. Tasavvufî Konularda Hadisle İstidlâli

Tasavvufî eserlerinde istidlâle gelince; öncelikle *İmdâdu’l-fetâvâ* isimli fetvalar mecmuasının tasavvuf hakkındaki sorulara vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde; diğer konulardaki cevapları gibi tasavvufla ilgili cevaplarında da âyet ve hadisle istidlâl ettiği görülecektir: Bir kişi Tehânevî’den Allah ve Resulüne saygısızlık hakkında sormuş,²⁶⁷ Tehânevî ona cevap verirken bunun vesvese olduğunu söylemiş ve bu konuda birkaç hadis zikretmiştir.

²⁶² Tehânevî, *Mir’âtü’l-mevâiz*, s.64.

²⁶³ Tebrîzî, *Miškâtu’l-mesâbih*, II, 304, (1959)

²⁶⁴ Tehânevî, *Mir’âtü’l-mevâiz*, s.93.

²⁶⁵ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Kebir*, III,175, (3038) ve III, 176, (3038), IX,97, (8522)

²⁶⁶ Tehânevî, *Mir’âtü’l-mevâiz*, s.99.

²⁶⁷ Tehânevî, *İmdâdu’l-fetâvâ* XI s. 202.

“Her yerde Allah’ın veli zâtı olmalı mı, değil mi?” sorusuna²⁶⁸ Tehânevî, “Olması da olmaması da mümkün” diye cevap verir. Haşiyede ise cevabını hadisteki delilleri istidlâl olarak verir.

İlm-i Hıdrî ve İlm-i Musevî arasındaki fark hakkında sorulur.²⁶⁹ Tehânevî buna şöyle cevap verir:

“İlm-i Hıdrî tekvine dair olan ilimdir, şeriat ve tarikata bağlantısı yoktur. Vilâyet ilimlerinin en edna/aşağı derecesindedir. Ama İlm-i Musevî teşriiye dair olan ilimdir. Şeriat ve tarikatın tümünü içine kapsar. Bu ilim vilâyet ilimlerinin en alasıdır. Buna işaretten zikredilen hadisler haşiyede verilmiştir.”

Tehânevî, Şâzelî tarikatındaki cehrî zikir hakkındaki bu soruya²⁷⁰ mufassal bir şekilde cevap vermiştir:

“Zikir iki kısma ayrılır: Me’sûr olan ve gayri me’sûr olan. Gayri me’sûr olan zikir de iki kısma ayrılır: Cehrî zikir ve mahfî zikir. Gayri me’sûr zikir hakkında âlimlerin görüşleri iki kısma ayrılır: Meşrû ve gayri meşrû. Gayri meşrû diyen âlimler iki kısma ayrılır: Haram ve mekruh. Meşrû diyenler ise üç kısma ayrılır. Birincisi mahfî efdaldır, cehrî ise ruhsat. İkincisi cehrî efdaldır, mahfî ise ruhsat. Üçüncüsü ikisi de aynı derecededir, fakat bazı sebeplerle bazı yerlerde biri diğerinden efdal olabilir.

Bundan sonra her görüşü delilleriyle beyan eder.

“Şeyh müridi ile ilişkisini kesse yani biatını iptal etse, ama müridin şeyhine nisbeten muhabbetinde hiçbir eksiklik olmazsa intisabı kalır mı veya bozulur mu?” sorusuna²⁷¹ Tehânevî cevabı iki hadis rivayeti ile başlar: “Birinci hadisle istidlâl ederek İkinci rivayetle istidlâl ederek “Şeyh razı olmazsa ama mürid sevgisinde ve muhabbetinde hiçbir eksiklik olmazsa intisabı bozulmaz” der.

1.Hadis: ²⁷² “Medine demirci körüğü gibidir. Pislikleri dışarı atar, temiz olanı alıkoyar.”

²⁶⁸ Tehânevî, a.g.e, XI, s. 205.

²⁶⁹ Tehânevî, a.g.e, XI,215.

²⁷⁰ Tehânevî, a.g.e, XI, 223.

²⁷¹ Tehânevî, a.g.e, XI, 261,

²⁷² Buharî, **Sahih**, Ahkâm 47, IX, 448, (7211)

2. Hadis uzun olduğu için onun sadece bir kısmı zikredilir: ²⁷³ *Peygamber sallallâhu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: “Bu doğru söylemiş bulunuyor. Haydi, kalk, Allah senin hakkında hüküm verinceye kadar bekle.”*

Müridin birinci şeyhi hayatta iken başka bir şeyhe intisapb etmesinin cevazı sorulur.²⁷⁴ Tehânevî, “Bu masiyet değildir ama bereketsizlik olur, hatta bazen şeyhe eziyet verir, eziyet ise masiyete sebep olur,” diye cevap verir. Bu fetvasına hadisten delili olarak Tehânevî iki hadisi zikretmektedir.

Yukarıda nakledilen örneklerden anlaşıldığına göre Tehânevî, her konuda âyet ve hadisle istidlâl etmeye çalışır. Bazı yerlerde âyet veya hadisin kendisini nakletse de bazı yerlerde sadece işaret ile yetinir. Eğer konu ıslah edilmesi gereken ciddî bir mesele ise Tehânevî, sadece fikhî metin veya bir âyet ve hadis ile yetinmeyip birkaç âyet ve hadis zikretmektedir.

3.2.2. Hadis Şerhi

Tehânevî'nin hadisleri açıklarken kendi metodunu veya kendisinden öncekileri takip ettiğini rahatlıkla görülmektedir. Bunu iki kısma ayırabiliriz:

- 1) Hanefî mezhebi âlimlerinin hadis şerhlerini nakletmesi,
- 2) Hanefî mezhebi dışında olan âlimlerin hadis şerhlerini nakletmesi.

Aynı şekilde kendisine dair olan açıklamaları da iki kısma ayırabiliriz:

- 1) Hadis kitaplarında kendisine dair olan açıklamaları.
- 2) Başka eserlerinde kendisine dair olan açıklamaları.

3.2.2.1. Hanefî Olmayan Âlimlerin Hadis Şerhlerini Nakletmesi

Tehânevî'nin, başka mezhep âlimlerinin hadis yorumlarını nakletmesine birkaç örnek verilebilir: “Cenaze namazı için alınan abdestle farz namazları kılınabilir mi?” sorusuna²⁷⁵ Tehânevî, “Evet, kılınabilir” diye cevap verir. Bu cevaba istidlâl olarak Müslim'in rivayet ettiği hadisi zikreder ve şerh olarak ise Nevevî'nin şerhini nakleder.

“Namazda abdestin bozulmasında bir şüphe oluşursa ne yapmalı?” sorusuna²⁷⁶ Tehânevî, şüpheye itibar etmeden namazı sonuna kadar kılması ve bittiğinde abdesti bozulup bozulmadığını tespit etmesi gerekir ve bu tespite göre amel etmesi gerektiğini

²⁷³ Buharî, **Sahih**, Meğazî 80, VI, 183-188, (4418)

²⁷⁴ Tehânevî, **İmdâdu'l-fetâvâ**, XI, 304.

²⁷⁵ Tehânevî, **İmdâdu'l-fetâvâ**, I,207.

²⁷⁶ Tehânevî, **a.g.e**, I, 208.

söyler. Cevaba istidlâl olarak Ebu Hureyre (r.a)'tan rivayet edilen şu hadisi²⁷⁷ ve Nevevî'nin şerhini getirir.

Abbâd b. Temîm'den; o da amcası Abdullah b. Zeyd'den tahdis etti ki, bu Abdullah b. Zeyd ((r.a)) namazda iken kendisinde bir şey (yâni hades) vukuunu hayâl eden kimsenin hâlini Resûlullâh'a arz eylemiş. Rasûlullâh (s.a.v) da: “*Bir ses veya bir koku duymadıkça namazdan çıkmasın*” buyurmuştur.

Nevevî hadisi şöyle şerh etmiştir:

“Bu hadis İslam temellerinden bir temeldir, fıkıh kaidelerinin en önemli kaidesidir.”

“Kabir üzerinde abdest alınır ve abdestin suyu kabir üzerine düşerse bunun hükmü nedir?” diye soru sorulmuş.²⁷⁸ Tehânevî bu soruya öncelikle Hz. Aişe (r.a)adan ve Amr b. Hazm'dan (r.a) rivayet nakletmiştir. Rivayetin açıklmasında İmam Şerafuddin et-Tîbî ve Hâfız İbn Hacer'in şerhlerinden nakiller getirir. Sonra bu hadisler ve onun şerhlerine binaen bu işin caiz olmadığını söylemiştir.

“İmam, eğer cemaati sıkıştırarak şekilde namaz kıldırırsa ve başka yaptıklarından da cemaat rahatsız olursa, şeriata hilaf olan şeyleri yaparsa böyle imamın hükmü nedir?” diye sorulan soruya Tehânevî mufassal cevap verir:²⁷⁹

“Kişi münker işi görünce ona engel olmaya gücü yeterse ona engel olsun. Böyle yapması hakkında birkaç sarih nass gelmiştir. Mescidin mütevellî heyeti imamın bu yanlışlarına engel olmaya kadirdir. O yüzden imamı bu işlerden engellesinler.”

Tehânevî fetvasına istidlâl olarak Ebu Said Hudrî r.a'tan nakledilen hadisi ve onun Nevevî tarafından yapılan şerhini verir.

3.2.2.2. Başka Eserlerinde Kendisine Ait Olan Yorumları

Tehânevî, sohbetlerine bir âyet veya bir hadis veya her ikisi ile başlamaktadır. O âyet in tefsiri veya hadis şerhi çerçevesinde yapılmaktadır. Yukarıda zikredildiği gibi her sohbetinde âyet veya hadis ile bazen sohbetin konusuna başlık olacak âyet veya hadisi hatırlayamazsa hadisi zikretmeden sohbetini başlamaktadır.

²⁷⁷ Sofuoğlu, **Sahih-i Buharî ve Tercümesi**, Vudû 4, I, s. 289, (3)

²⁷⁸ Tehânevî, **İmdâdu'l-fetâvâ**, I, 219.

²⁷⁹ Tehânevî, **a.g.e**, II,191.

Bütün sohbet bir hadisin şerhi üzerinde olurdu. Buradan Tehânevî'nin hadis anlayışı ve hadis açıklamasını, şerhinin ne kadar açık olduğunu görülmektedir. Bazen bir hadisin şerhi, elli sayfalık risale haline gelebilir. Sadece bir hadis şerhi için iki üç defa hatta daha fazla konuşma yaptığı görülmektedir. Onun sohbetlerinin tamamı öğrencileri tarafından kâğıda yazılmış, daha sonra risale halinde neşredilmiştir.²⁸⁰

Bir hadisin şerhinde “Nefsin hasletleri, neler nefsi kendisine çekiyor ve nefsi kendisine çekme yöntemleri nedir?” konusu zikretmektedir ve insanın yemesi için haram olan şeyin hayvanlar için de haram olduğunu detaylıca açıklamaktadır. Oruçlu iken herhangi bir gınahtan uzak durmak gerektiğini ve böyle tutulan orucun hakiki bir oruç olduğunu ve bu orucun o kimseye şefaate edeceğini söylemektedir.

Bir hadis şerhinde Allah'ın salih kullarının adabını ve ahlakını anlatır. Bu sohbet, *Masiyetin zararları* adıyla 24 sayfalık risale halinde neşredilmiştir.²⁸¹

Zaman zaman bir hadis ile başladığı sohbetinde birkaç konuyu açıklamaktadır: Resm-i rüsum âdetin ıslahı, kadınların dünyaya olan rağbetlerinin sonuçları, tövbenin hakikati, insanlar arasında çokça yayılan günahlar ve o günahların hakikati, Allah'ın hukuku ve ona bağlı olan akaid meseleleri, hanımlar için dinî eğitimin ehemmiyeti, düğün ve nikâhlardaki durumların ağır sonuçlarını zikretmektedir. Günahı, günah olarak görmemenin kalbin ölümü olduğunu açıklar. Bu konuşma 28 sayfayı içeren *Munazaatu'l-heva* adlı risale şeklinde yayınlanmıştır.²⁸²

Bir başka sohbetinde bir hadis rivayeti ile hadisin tercümesini nakletmekte ve bu hadis şerhi esnasında birkaç konuyu şerh olarak zikretmektedir. Mescitler âbâd olsa da aslında harap olduğunu, o zamanın âlimlerinin dinin fitnessi, milletin en kötüsü olduğunu söyler. İslâm'ın sadece adının kalacağını ve İslâm'ın üç derecesini detaylı bir şekilde açıklar. Sohbet iki buçuk saat sürer ve “*Derecâtü'l-İslâm*” adlı 48 sayfalı risale şeklinde yayınlanmıştır.

Bir başka sohbetinde bir hadisle başlayan sohbetin konusu “İlim öğrenmeye teşvik etmek, ilmî meseleleri tahkik ve araştırma adabı, dinî bilgilerde cehalet bir hastalık olduğunu, bunun cismanî hastalıktan da kötü olduğunu ifade eder.” Bu hadis şerhi sadece 50 dakikalık sohbetten oluşur. “Soru” adı koyulan bu sohbet 15 sayfalık risale haline getirilmiştir.²⁸³

²⁸⁰ Tehânevî, *Mir'âtü'l-mevâiz*, s.51.

²⁸¹ Tehânevî, *a.g.e.*, s.29.

²⁸² Tehânevî, *a.g.e.*,s.31.

²⁸³ Tehânevî, *Mir'âtü'l-mevâiz*, s.58.

3.3. TEHÂNEVÎ'NİN HADİS MÜDAFAASI

3.3.1. Fetvalarında Hadis Müdafaası

Tehânevî'nin fetvalarında hadis müdafaası birkaç yerde geçmektedir. Hadis çevresinde oluşan şüpheleri bilmeyenler bazen soru olarak sormakta, bazen ise hadisleri reddedenlerin itirazî soruları başka birisinin vasıtasıyla ifade edilmektedir.

Tehânevî, hadis müdafaası için yazılan cevaplar içerisinde en önemli cevap ile iktifa etmektedir. Aslında özet bir cevap, itiraz edenlere yeterli bir cevap olabilir, aklında şüphe olanlar için ise mükemmel bir ilaç olarak kabul edilebilir.

Hadislerin sübutu, hüccet olması, korunması hakkındaki şüpheler ve itirazlar ilk olarak Hindistan'da başlamıştır. Bu itirazların yayılması da Tehânevî zamanına tesadüf etmektedir. Bu tartışmayı ilk olarak başlatan ve âlimlerin gündemine sokan kimsenin Sir Seyyid Ahmed Han olduğu belirtilmektedir.²⁸⁴ Sonra bu tartışmanın daha da genişleyerek ayrı bir ekol haline gelmiştir.²⁸⁵

Tehânevî'ye, hadislerin sübutu ve onların korunması çevresindeki temel şüpheleri içeren soru sorulur. Şeyh, soruyu on başlık ile detaylıca cevaplar.

Soru: Hadislerin bize kadar değişmeden mahfuz şekilde gelmesinin delili nedir? Sahabe hadisleri yazmadan ezberlemişlerdir, Peygamberimiz Aleyhisselam sadece vahyi yazmayı emretmiştir. Bazı hadisler çok uzundur, mesela Miraç Hadisi gibi. Onları ezberlemeleri nasıl mümkündür? Bu hadisleri iki yüz sene geçtikten sonra cem etmişler ise onları aynen Peygamberimiz Aleyhisselamın söylediği sözler diye iddia etmek mümkün değildir. Sizden sorularımı delillerle cevaplasanız ve cevabını sorumla beraber göndermenizi rica ediyorum.²⁸⁶

Cevap: Hadislerin mahfuz olduğu hakkındaki tartışma yeni çıkmış değildir ve çok uzun zamandan beri insanlar bu şüpheleri aralarında konuşuyorlar. Seyyid Sahip (Sir Seyyid Ahmed Han) bu konuyu kendi gündemine almıştır. Bu şüpheler hakkında bir iki ifade gereklidir.

1. Sahabe, tabiin ve muhaddislerin çok güçlü hafızaları hakkında gelen rivayetler manevî mütevatir derecesindedir. İbn Abbas (r.a), yüz beyit şiiri ilk önce tane

²⁸⁴ Birişik, *Hint Alt kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, s.178.

²⁸⁵ Birişik, *a.g.e*, s.178.

²⁸⁶ Tehânevî, *İmdâdu'l-fetâvâ*, XI, 80-88.

tane ezberler ve ezberinden tekrar okurdu. İmam Buharî'ye yüz hadisin metinleri ve senetleri karıştırılarak sorulduğunda her hadisin senedi ve metnini kendi yerine yerleştirip sahih bir şekilde cevap vermiştir.²⁸⁷

Eğer bu vakalar fitrata ters diye söylenirse o zaman öncelikle o fitratın usul, zevâbit ve hududunu beyan etmek sonra muhalif veya uygun olduğunu söylemek gerekir.

A) Çok sık gerçekleşen şeyler fitrata uygundur diye iddia edilirse ona ters olanlara fitrata terstir denilirse o davanın hata olduğunu iddia sahibi kendisi tasdik eder.

B) Fıtrata aykırı diye iddia edilen şeyin, sonradan olmayacak diye iddia edilmesi fasit fikir üzerine fasit fikir bina etmektir. Böyle güçlü hafızların olmasının fitrata aykırı olmadığı hakkında pek çok örnek yakın tarihimize kadar geçmiştir. Örnek olarak Mevlana Hafız Rahmetullah İlahâbâdî âmâ birisi idi. Ama onu görenler, onun hafızasının çok güçlü olduğunu söylemişlerdir. Hafız Muhammed Azim Pişâverî ve Rampurlu bir âlimin hafızası hakkında da aynı şeyi söylemişlerdir.

2. Eğer Allah Teâlâ birisinden bir hizmet almak isterse ona zahirî ve bîatnî kuvvet verir. Bu da fitratın kaidelerindedir. Günümüzde ortaya konan ilmî keşiflere bakıldığında böyle keşifleri gerçekleştiren aklın olması fitrata uygun mu veya aykırı mı diye sorulmalıdır? Neden birinci şakk-ı sadır oldu, ikinci şakk-ı sadır birincisi gibi olmadı? Aslında Allah Teâlâ böyle şeylerin keşfedilmesini istediği için keşfetme kuvvetini de verdi. Aynı şekilde Allah Teâlâ dini koruma için de o vakitlerde çok güçlü hafızayı insanlara vermiştir. Biz onları duyunca taaccüp ediyor fitrata aykırı diyoruz. Böyle durumları ancak Allah Teâlâ'nın Kâdir ve Âlim olduğunu reddeden şahıs inkâr edebilir. Böyle bir insanı muhatap almak da faydasızdır.

3. Abdullah b. Amr b. Âs gibi bazı sahabe Peygamberimiz (s.a.v.) kendisi hadis yazdırırdı. Mesela Peygamberimiz şöyle buyurmuştur:²⁸⁸ “Ebu Şah için yazınız”. Ömer b. Abdülaziz birinci yüz yılda yaşamıştır ve o hadisleri toplamaya çalışmıştır. Aynı zamanlarda diğer muhaddisler de gördükleri veya duydukları hadisleri unutmadan önce yazmak ve hadisleri cemetmek için uğraşmışlardır.

²⁸⁷ Sahabe, tabiin ve muhaddislerin çok güçlü hafıza sahibi olmaları sadece onlarla mahsus değil.

Onlardan önceki nesillerde de güçlü hafıza sahipleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ancak sahabe, tabiin ve muhaddislerin hafıza hakkında gelen rivayetlerin senetleri kitaplarda mevcut bulunmaktadır.

²⁸⁸ Tirmizî, **Sünen**, İlim 12, V, 39 (2667)

4. Hadis âlimlerinin hafızası güçlü olması yanında Allah Teâlâ'nın ruhani bir desteği de vardı. Misal olarak hadislerde zikredilir ki Ebu Hureyre (r.a) ridasını çıkarmış ve Peygamberimiz Aleyhisselam ona bir şey okuyarak dua etmişti. Aynı şekilde Peygamberimiz Aleyhisselam, Hz. Ali (r.a.)'ye Kur'an ve hadis ezberlemesi için "Bu şekilde dua edersin" diye tavsiye etmişti. Bundan sonra Hz. Ali (r.a.) hiçbir âyet ve hadisi unutmamıştır. Bunlar Allah'ın yardımudur. Peygamberimiz'in (s.a.v.) buna mükemmel bir şekilde iman ile müjde vermesi hadislerde rivayet edilmiştir.

5. Şunu net bir şekilde anlamak gerekir ki, sahabe Peygamberimizi öyle çok seviyorlardı, Peygamberimiz (s.a.v) abdest alırken damlayan su damlalarını yere düşürmezlerdi.

Peygamberimize (s.a.v) böylesine bir muhabbet ve hürmet besleyen insanların, Peygamberimiz'in (s.a.v) sözlerini korumamaları ve o sözleri zayi etmeleri akla uygun mudur? Özellikle Peygamberimiz "*Benim adıma bir âyet olsa bile duyurun*" veya "*Benim sözümü işiten iyi kavrayan ve işittiği gibi eda eden kimsenin yüzünü nurlandırın.*"²⁸⁹ veya "*Burada bulunan bulunmayanlara tebliğ etsin*"²⁹⁰ buyurması sebebiyle; sahabe, Peygamberimiz'in (s.a.v) hadislerinden mahrum kalmamak için birbirleriyle nöbetleşirlerdi.

Bütün bunlar hepsi Peygamberimiz'in (s.a.v) sözlerini muhafaza etmek için sahabenin gösterdikleri çabalarıdır. Sahabenin hadisleri nakletmek ve kabul etmek konusundaki hassasiyetleri meşhurdur. Hatta Ömer b. Hattab'ın (r.a.) hadisi kabul etmesi için haber-i vahide olması ile yetinmezdi. Böyle bir durumda hadislerin zayi olması mümkün değildir. Şayet hadisleri korumak gerekirse korumanın iki yolu olduğu bilinmelidir. Birincisi yazmak, ikincisi ezber ilemdir. Malum ki o zaman yazı o kadar yaygın değildi. Kur'an-ı Kerim ile karışma ihtimali nedeniyle hadislerin yazılması istenmemişti. Ama hadisler sahabenin ezberleme metoduyla kayıtlara alındı. Eğer hiç sahabenin kendi ezberlerine itimatları olmasaydı onlar ezberlemez yazarlardı. Hatta bir defa Peygamberimiz, "*Siz neden yazmıyorsunuz, yazmadan bunu nasıl ulaştıracaksınız?*" diye uyarılmıştır²⁹¹. Eğer kimse onun ezberlenmesine ihtimam göstermeseydi Peygamberimiz Kur'an gibi onun da korunmasına kendisi çaba gösterirdi. Özellikle Peygamberimiz'in (s.a.v), "Bana Kur'an ile birlikte onun bir

²⁸⁹ İbn Mace, **Sünen**, I, 21.

²⁹⁰ Buharî, **Sahih**, İlim 9, I, 24, (67).

²⁹¹ Bu hadis, elimizdeki kaynaklarda bulunamamıştır.

benzeri de verilmiştir” diye söylemesi bu sebeptedir²⁹². Eğer birisi “Hadisi hadis ile ispat ediyorsunuz” diye itiraz ederse cevaben deriz ki: “İtiraz sadece hadislerin mahfuz olması hakkında idi, bütün hadisler hakkında değil. Cevap yaşanan olaylar ile verilmiştir, vakaların lafızları farklı olsa da manası aynıdır. Herzaman vakalarla istidlâl edilmesi sahihtir.”

6. Açıktır ki muhaddisler hadisleri hıfız ezberine rağmen ravilerin takvası ve dindarlığını iyice araştırmışlar. Eğer sıdkı yakînî bir şekilde sabit ise sıdkı sabit olan “Ben o lafızları bu şekilde duydum” diye söylene ve sened silsilesindeki ravilerin tümü aynı şekilde duyduklarını iddia ederlerse kabul etmişlerdir. Eğer durum böyleyse iki halden hali değildir. Ya hıfız mümkündür ya da mümkün değildir. Eğer mümkünse o zaman onu neden inkâr ederler? Eğer mümkün değilse o zaman neden o kadar büyük akıllar bunun mümkün olmadığını düşünerek tekzip etmediler, o ravilerin isimlerini sadıkların listesinden neden çıkarmadılar? Eğer rivayetler bu kaide ile kabul edilmezse o zaman sıdkını tetkik etmenin ne faydası var? Şayet onların hepsini deli olarak görürsek o zaman da deli olduklarına delil göstermek gerekmektedir.

7. Hadis kitaplarında dindarlığı tevatür ile sabit olan ravilerin çok yerlerde “Bu lafızladır veya buna yakındır” demeleri açık delildir. Onların hafızası çok güçlüdür ve çok iyi bir ezber yetenekleri vardır. Onların kendi ezberlerine mükemmel şekilde itimatları tamdır. Bir hadisi başka ravi neden farklı lafızlarla rivayet eder diye itiraz edilirse hadislerden malum ki Peygamberimiz âdeti üzere bir sözü üç defa tekrarları. Bir ravi onlardan birini, başkası ise ikincisini nakletmiştir ve bazen rivayet ederken sehiv olması mümkündür. Ama nerede böyle bir ihtimal varsa orda meseleler o lafızlardan istidlâl edilmemiştir. Onları müşterek şekildeki sübutundan istidlâl edilmiştir. (Mana aynı olduktan sonra) rivayetlerdeki lafızların az veya fazla olmasının ne zararı vardır ki?

8. Diğer tarihler hadislerin yazılması kadar ihtiyat ile yazılmamıştır. Hatta onun binden birine denk değildir. Diğer tarihlerin naklinde o kadar ihtiyat gösterilmese de âlimler onları kabul ederler. Hadislerin naklinde bin kat fazla ihtiyat edilmesine rağmen neden onlar kabul edilmez?!

9. Bütün şüpheler hadislerin lafızlarının mahfuz olması üzerinedir. Yukarıda verilen cevaplara rağmen kabul edilmesine de sadece bu sözümüz yeterli olur ki bütün

²⁹² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV, 131, (17306)

âlimler mana ile rivayet etmenin caiz olduğunu tasrih etmişlerdir, lafızlarında istibah olduğu yerde müşterek mana ile istidlâl etmişlerdir. Bunda ne sorun var? Zaten istidlâllerin çoğunluğu tek bir rivayetle değil hepsini bir araya getirerek istidlâl yapılır.

10. Sahibi olsun veya olmasın mütevatir akılların nezdinde hüccettir. Kalp onun sabit olduğuna şahitlik etmesi tevatürün sınırındadır. Bazen iki üç şahsın bir sultan hakkında aynı şeyi söylemesi tevatür olarak düşünülür. Bir lafız farklı rivayetler ve senetler ile bütün sahih kitaplarda mevcut ise, fitrata göre kalp onun sabit olduğuna şahitlik ederse onun tevatürüne şüphe asla kalmamalıdır. Bu makaleyi bir itiraza cevap vererek bitireceğim. Eğer sahabenin hafızası o kadar güçlüyse neden Peygamberimiz Aleyhisselam Kur'an'ı yazdırmaya ihtimam göstermiştir? Hadisi yazmak dışında Kur'an'la beraber yetinmek maksut idi. Hadislerin lafızları asl maksut değildir. O yüzden lafızlar birbirine yakın olması istidlâl için kâfidir ve ona ihtimam edilmemiştir. Yukarıda zikredilen on maddeyi kişi tarafsız olarak okursa inşallah onun kalbinde şüpheden eser kalmaz.

3.4.TEHÂNEVÎ VE AHKÂM HADİSLERİ

Hanefî mezhebi hadislere önem verdiği halde bazı ehl-i hadis tarafından tenkidlere muhatap olmaktadır. Tehânevî de bu tenkidlere cevap olarak risale ve fetvalar yazmış, *I'lâu's-Sünen* gibi önemli bir eserin yazılmasına öncülük etmiştir.

3.4.1. Hanefî Mezhebini Müdafaası

Tehânevî'ye “gayrimukallid (ehl-i hadis) olan imama namazda iktidâ etmek (uymak) caiz midir? diye sorulmuş, Hindistan'da özellikle bu ekol ile Hanefiler arasında ciddî çatışma olduğu için ve sorunun önemine binaen Tehânevî bu soruya delilleri ile mufassal bir şekilde cevap vermiştir.

Tehânevî'nin cevabının özeti şu şekildedir:

Gayr-imukallid ikiye ayrılır:

- a) Sadece içtihadî meselelerde ihtilaf edenler.
- b) İcmâî meselelerde de ihtiaf edenler.

Birincisine iktidâ etmek âlimlerin ittifakı ile caizdir, mezheplere göre namazdaki ihtilaflara riayet etmek şartı ile. Ama namazdaki ihtilaflara riayet etmezse âlimlerin cumhuru böyle birine namazda uymanın caiz olmadığını söylemişlerdir.

İkincisine uymak ehl-i bidate uymak gibidir. Mecburiyet olmadığı durumlarda uymak tahrîmî mekruhtur. Ama zor durumlarda uymak ise tenzihi mekruhtur. Eğer onun durumu malum değilse fitneden kaçınmak için böyle birine uyulabilir. Ancak daha sonra ihtiyat olarak namazını tekrar kılmalıdır. Ama böyle birine uymak fitneye sebep olursa uymamalıdır.²⁹³

Diğer mezhep görüşlerini çatışma konusu yapılması Hanefiler arasında konuda sorular sorulur; Şeyh, Hanefî mezhebini müdafaa ederek bu çeşit soruları cevaplamıştır. Meşhur ihtilafli sorulardan biri namazda safların şekli ile ilgilidir. Bir kişi böyle bir mektup yazmış:²⁹⁴

Bu günlerde bizim buralarda mezheplere uymayanlar (gayr-i mukallidler) çok tartışma çıkarmaktadırlar. Hatta namazda ayaklar ayaklara, omuzlar omuzlara dokunarak durması lazım diyorlar, çok insanlar da böyle yapmaya başladılar.

Mektup yazan kişi sadece durumu açıklamış, sonra “Bunun hükmü nedir, böyle durumlarda ne yapılmalı?” diye sormamıştır. Buradan soru soranın sadece durumu açıklamakla yetindiği, verilecek cevabın sorunun içinde olduğu görülmektedir. Tehânevî mektuba iki hadis ile cevap vermiş ve Peygamberimiz (sav) hadisinde (رُصُّوا) kelimesinden sonra (قاربوا) buyurmuştur, demiştir. Hadislerin şerhinden ayakların birbirine değmesi değil, yakın olması anlaşılır.

Köle azat etme konusunda Tirmizî'nin *Sünen*'indeki rivayet Ebu Hanife mezhebine aykırıdır, bu hadisi nasıl izah edersiniz?” diye sorulunca, Tehânevî, hadisin şerhine başlamadan evvel usul beyan etmiştir:

“Öncelikle bu hadis mücmeldir. İmam-ı Azam onu tafsil ile açıklamıştır. Kaide şu ki mücmel ve tafsil arasında tearuz olmaz. Çünkü icmalde nefy ve ispat meskût anı olur, tafsilde ise nâtik olur. O yüzden tafsil ve icmâl arasında tearuz yoktur.”

Usulü söyledikten sonra vech-i tercihi detaylı bir şekilde beyan etmiştir.

Şedd-i rihâl (Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksa dışında) başka mescide yolculuk yapma meselesi ehl-i hadis ve diğer ekoller arasında çok

²⁹³ Tehânevî, *İmdâdu'l-fetâvâ*, II, 174.

²⁹⁴ Tehânevî, *İmdâdu'l-fetâvâ*, XI, 89.

tartışılan meselelerden biri olup ehl-i hadis ekolü hadise dayanarak başka yerin ziyaretini şirk polarak telakki ediyorlar. Soru da bu konudur.

Ebu Hureyre r.a'tan nakil edilen hadis şöyledir:

Peygamber sallallâhu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: “*Ancak üç mescide (ziyaret maksadıyla) yolculuk yapılır: Mescid-i Haram, Mescid-i Resul (mescid-i nebevî) ve Mescid-i Aksa.*”

Şedd-i rihâl hadisine²⁹⁵ binâen mescit, türbeye veya başka yere ziyaret etmenin caiz olup olmadığı hakkında sorulmuş,²⁹⁶ Tehânevî bu hadisin kabir ziyareti ile ilgili olmadığını söylemiştir.²⁹⁷

“İki namazı cem etmek konusunda bir sahih hadis var mı?” diye soru²⁹⁸ sorulur. Tehânevî, cevabında bu konudaki hadislerin muhtelif olduğunu söyler. “Bazısı seferde, bazısı ise hazar ve seferde özür olduğu veya olmadığı durumda, bazı hadisler ise cem-i takdim ve bazıları cem-i tehir hakkındadır, der. Bütün hadislerden cem-i sûrî veya fiilî manası çıkar” der. “Arafat ve Müzdelife dışında namazı birleştirmek konusunda âlimler ihtilaf etmiş, iki yerde ise ittifak etmiştir” der. Bir taraftan muzdarip hadisler²⁹⁹ başka tarafta kat'î nusûs ve hadisler var, Hanefîlerin delilleri şunlardır diye âyet ve hadisleri zikreder. Hanefîler, muzdarip hadisler sebebi ile muhkem olan nasları terk etmez, onları cem-i sûrî şeklinde evil eder, der. Cem-i takdim hakkındaki rivayet (Ebu Tüfeyl rivayeti) hakkında Tirmizî “garip”, Hâkim ise “mevzu (uydurulmuş)” demiş, Ebu Davud ise cem-i takdim konusunda böyle bir rivayetin olmadığını söylemiştir, diye isnad tenkidi yapmıştır.

Tevesülle ilgili tartışma İbn Teymiyye'den günümüze kadar devam etmektedir. Tehânevî zamanında da bu konuda Hanefîlere itiraz edilmiştir. Hatta vesile yapmak, şirke kadar götürülmüştür. Hayatta olan veya vefat eden insan ile vesile etme hakkında sorulmuştur.³⁰⁰ Tehânevî'nin cevabı şöyledir:

“*İkisi de caizdir. Buharî rivayetine göre Abbas r.a dua eder ve o duasını vesile eder. Peygamberimiz Aleyhisselamın vefatından sonra onun dua*

²⁹⁵ Buharî, **Sahih**, Fadlu's-salâh fi Mekkete ve'l-Medîne, 1, I, 527, (1189)

²⁹⁶ Tehânevî, **İmdâdu'l-fetâvâ**, XI, 93.

²⁹⁷ İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**, III,78 ve Keşmîrî **Feyzu'l-Bârî**, II, 433; de aynı görüşü savunmaktadır.

²⁹⁸ Tehânevî, **İmdâdu'l-fetâvâ**, XI, 97.

²⁹⁹ Sened veya metinleri arasında çözümsüz ihtilâf bulunan hadis

³⁰⁰ Tehânevî, **İmdâdu'l-fetâvâ**, XI, 112.

edip o duayı vesile etmesi ilim ve ihtiyar dışındadır. O yüzden mümkün değildir. Bu rivayet vefat eden kişi ile tevessül etmenin caiz olmadığını ifade etmez. Peygamberimiz Aleyhisselamın sahabesine tevessülü öğrettiği malumdur. Özellikle âmâ sahabînin kıssası meşhurdur.”

“Mezhepsizler, ‘Sahur vaktinde de ezan okunsun’ derler. Bu konuda bir hadis var mı?” diye soru sorulmuş,³⁰¹ Tehânevî bu konuda rivayet olduğunu, ama onunla amel etmenin “metruk” olduğunu ifade etmekte ve Beyhakî’nin rivayetini delil olarak zikretmektedir. Beyhakî’nin rivayetindeki senedin sahih olduğuna dair hükmü İbn Nüceym el-Mısrî’nin *el-Bahru’r-râik* kitabından nakil getirerek açıklamaktadır.³⁰² Beyhakî’nin rivayeti şöyledir: “*Fecri görmeden ezan okuma...*”³⁰³

“Teşehhüdden sonra sehiv secdesi yapmak hakkında hiçbir delil yoktur” diyen kişiye Tehânevî, birkaç rivayet naklederek bu rivayetlerle istidlâl eder. Birinci hadisin teşehhüdsüz namazın nakıs olduğunu, ikinci hadiste de aynı hüküm anlaşıldığını söyler. Teşehhüdün sehiv secdesinden önce sabit olduğunu hadislerle ispat eder.³⁰⁴

Hulasa olarak, Tehânevî Hanefî mezhebinin sünnete ayırık olmadığını hadislerle savunmuş, ehl-i hadis ekolünün reddiyelerine hadislerle cevap vermiştir.

3.4.2. Hanefî Mezhebinden Farklı Görüşleri

Tehânevî’nin zaman zaman Hanefî mezhebinden farklı fetvalar verdiği ve farklı görüşler ileri sürdüğü de görülmektedir. Tehânevî fikhî meseleleri geniş çerçevede düşünerek o zamanın şartlarına uyarak mezhebin “mercuh/tercih edilmeyen” görüşünü tercih ettiği de olmuştur. Durum ve şartları gözönünde bulundurarak mezhebin dışına çıkma³⁰⁵ veya mezhebin mercuh kavline göre fetva verme konusunu kitaplarında detaylıca ele almıştır.

Meselâ: Eşi mefkûd olan hanımın ne zamana kadar beklemesi gerekir? sorusuna Maliki mezhebine göre fetva vermiş ve dört sene beklemesi gerekir, demiştir.³⁰⁶

³⁰¹ Tehânevî, **a.g.e.**, XI,117.

³⁰² İbn Nüceym, **el-Bahru’r-râik**, I, 277. Daru’l-Kitabi’l-İslâmî, Kahire.

³⁰³ Beyhakî, **es-Sünenü’l-Kübrâ**, III, 103, (1824).

³⁰⁴ Tehânevî, **Bevadiru’n-Nevadir**, I, 144.

³⁰⁵ Detaylı bilgi için bkz. Tehânevî, **el-Hiletu’n-nâcize**.

³⁰⁶ Detaylı bilgi için bkz. Tehânevî, **Âdâb-i İftâ ve İstiftâ**, s.108-112; **İfâdât-i Eşrefiyye**, Derleyen: Zeyd Nedvî, Luknow, 1434.

Ta, Zı ve Dad (ط، ظ، ض) harflerini doğru telaffuz edemeyen (elsağ) kişiye uyarak kılınan namaz sahih mi değil mi? diye soru sorulmuş,³⁰⁷ Tehânevî bu soruya çok kısa cevap vermiş ve cevabında kendi tercihini ortaya koymuştur:

El-Cevab: Bu mesele ihtilaflıdır. Tâ, Zı ve Dad harflerini doğru telaffuz edemeyen (elsağ) kişiye uyularak kılınan namaz ihtiyaten sahih değildir. Ama geniş alınırsa sahihtir. Benim kanaatime göre onun arkasındaki namaz sahihtir.

İbn Âbidîn haşiyesi *Reddu'l-muhtâr* kitabından namazın sahih olmadığı hakkında fukahadan nakiller getirmiş, daha sonra *Hulasa* ve *Fadlî*'den sahih olduğu fetvasını tmiş, sonuç olarak Hanefî mezhebinde caiz olmadığı ve fetvanın bu şekilde verildiğini söylemiştir.³⁰⁸

* * *

³⁰⁷ Tehânevî, **İmdâdu'l-fetâvâ**, II, 176.

³⁰⁸ Detaylı bilgi için bkz. İbn Âbidîn, **Reddu'l-muhtâr**, II, 327-328.

SONUÇ

Eşref Ali Tehânevî, Hindistan'ın İngiliz istilasını altında bulunduğu dönemde yaşamış, Hint alt kıtasının ilim merkezi ve Asya'nın el-Camiu'l-Ezher'i olan Darululûm-i Diyûbend'de yetişmiştir. Eşref Ali Tehânevî, Hint alt kıtasının Hanefî ekollerinden Diyûbendî ekolünün en önemli şahsiyetlerinden biridir. Gerek ilmî açıdan gerek siyasi açıdan en ciddi tartışmaların olduğu bir döneme şahitlik etmiştir. İngilizlere karşı yapılan ayaklanmalar veya siyasî girişimlerde aktif olarak yer almamışsa da, Hint alt kıtasındaki içtimai ve siyasi gelişmeleri yakından takip ettiği fetvalarından ve kitaplarından anlaşılmaktadır. Tehânevî'nin eserleri böyle bir ortamın ve zor şartların problemlerine çözüm üretmiş, Müslümanları aydınlatmış; insaflı yaklaşımları ile Müslümanları itidale çağırmıştır.

Eşref Ali Tehânevî'nin ilmî kişiliğinin şekillenmesinde Darululûm-i Diyûbend'deki Mevlana Yakub Nânûtevî, Mahmud Hasan Diyûbendî, Mevlana Menfaat Ali Diyûbendî gibi hocalarının etkisi ve katkısı büyüktür. Fıkıh ilminde üstadı Mevlana Yakub Nânûtevî'nin katkısı önemli olup ondan özel dersler almış, fetvalar yazmıştır.

Kanpur'daki medresesinde ve İmdâdiye dergâhında Muhammed İshak Berduvanî, Ahmed Ali, Fazlı Hak, Hâkim Muhammed Mustafa Bicnûrî, Prof. Dr. Seyyid İshak Ali, Seyyid Ahmed Butevî ve Zafer Ahmed Osmânî gibi büyük âlimler yetiştirmiş, gözetiminde *İlâu's-sünen*, *Ahkâmu'l-Kur'an*, *el-Nâziru'l-hasen*, *Diyâu's-şems*, *ed-Durru'l-menzûd*, *el-Esbâbu'l-mahmûdiyye* gibi önemli eserler yazılmıştır.

Tehânevî, yukarıda zikredilen ilim dalları dışında Hadis Usulü, Fıkıh Usulü, Felsefe, Mantık, Münazara, Belagat, Siyaset, Siyer, Tarih, Tıp, Dua ve Ezkâr gibi alanlarda da eserler bırakmıştır. Tehânevî'nin eserlerinden derlenmiş yüzlerce kitap ve risale mevcuttur. Bu derleme faaliyetinde Muhammed Zeyd Nedvî Mezâhirî ismi önde gelmektedir. Tehânevî'nin, eserlerinin dilini sadeleştirme amacıyla teshil çalışmaları yapılmıştır. Bu teshil çalışmasında Mevlânâ Envâru'l-Hak Emrûhî ismi öne çıkmakta olup, Tehânevî'nin seksene yakın kitap ve risalelerinin teshili yapılmıştır. Tehânevî'nin hayatında basılmış küçük-büyük sekiz yüzden fazla eserinin detaylı bir şekilde tanıtmayı amaçlayan güzel bir tez hazırlanması, sadece Türkiye için değil İslam Bilim Dünyası için büyük ilmî hizmet olacaktır.

Tehânevî'nin ilmî mirası arasında en önemli kısmının hadis çalışmaları olduğu görülmektedir. Tehânevî'nin Arapça eserlerine bakıldığında Hanefî mezhebini hadislerle savunarak Hanefî mezhebinin Peygamberimiz sallallahu aleyhi vesellem'in hadislerine muvafık olduğunu ispat etmiştir. Bu konudaki en önemli eseri olan *Câmiu'l-âsâr*, kendisinden sonra *Îlâü's-sünen* gibi Hanefîlerin hadis ansiklopedisi denilebilerek bir eserin yazılmasına kaynak teşkil etmiştir. Tehânevî'nin *İmdâdu'l-fetâvâ* isimli fetvalar mecmuasının hadis bölümünde hadisle ilgili şüphelere, hadis inkârcılığına dayanan kuşkulara, Hanefî mezhebinin delilleri olan hadisler hakkındaki iddialara ikna edici cevaplar verilmiştir. Tehânevî'nin bazı fetvaları bir tez konusu olacak kadar önemlidir. Ne yazık ki şu ana kadar bu zatın hadis çalışmaları hakkında bir makale veya tez yazılmamıştır.

Tehânevî'nin fetvalarında dikkat çekici taraflarından biri de bazı meselelerde Hanefî mezhebi yönteminden farklı yaklaşımlar sergileyerek değişik sonuçlara ulaşmasıdır. Bu yüzden az da olsa mensup olduğu Hanefî mezhebine muhalefet ettiği görülmektedir. Tehânevî'nin Hanefî mezhebine muhalefet ettiği konuları ele alan güzel bir Yüksek Lisan tezi, fetvada Osmanlı ve Hintli alimlerin benzer usulleri kullandığını ortaya koyacaktır.

Tehânevî ifrat ve tefritten, taassup ve şiddetten uzak, ilmî bir yaklaşım benimsemiş, sahih ve sarih hadis karşısında mezhebinin savunduğu görüşü reddetmiş, mutedil olma gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir. Mezhepleri inkâr eden Ehl-i Hadis'in bir mezhebe uymayı tamamen reddedip, mezhepleri bir kenara itmelerine de itiraz etmiştir. Reddiyelerine bakıldığında ilim ve alim edebi dışına çıkmadan kendi mezhebinde de taassup göstermeden itirazları cevapladığı görülmektedir.

Tehânevî'nin vaaz ve sohbetlerindeki hadis yorumları ve şerhleri gerçekten ciltler dolusu külliyat neliğindedir. *Eşrefu't-tefâsîr* adındaki dört cilt (1700 sayfa civarında) olan kitabını derleyenler bu eserde Tehânevî'nin vaaz, sohbet ve mektuplarında geçen âyetlerin şerh ve tefsirlerini derlemişlerdir. Şeyhu'l-İslam Muhammed Takî Osmânî, Tehânevî'nin vaaz ve sohbetlerindeki hadis yorumları ve şerhlerinin derlenmesini tavsiye etmektedir.

Peygamberimiz'in (sav) unutulmuş veya ihmal edilmiş sünnetlerini ihya etmek amacıyla yazılan *İhyâü's-sünen* (Urduca aslı *İfâu'l-fiten*) eseri kayda değer bir eserdir. Hadislerle İslam akaidini müdafaası sadece fetvalarında değil kitaplarında da

görülmektedir. Nitekim İslam akaidi müdafaası için *Muahhiratu'z-zunûn an mukaddimeti İbn Haldûn ve el-İdrâk ve't-Teveessül Hakîkati'l-İştirâk ve't-teveessül* bu adlı risaleleri yazmıştır. *Muahhiratu'z-zunûn* eserinde Nüzul-i İsa konusunu ele almış, *el-İdrâk ve't-Teveessül* isimli eserinde ise Allah Rasûlü ile teveessül konusunu ele almıştır. Bunun dışında Tehânevî'nin son eseri *Bevadiru'n-nevadir* kitabında hadislerle ilgili önemli risaleler mevcuttur.

Tehânevî'nin eserlerinde İslam'a, hadislere ve mezheplere itirazların yükseldiği bir dönemin izleri açıkça görülmektedir. Birçok ekolün hadisler hakkında şüpheler ürettiği bir dönemde Tehânevî, konuşmalarına hadisle başlamış, fetvalarında hadisle çokça istidlâl etmiş, insanları sünnete davet etmeye çalışmıştır. Hadisle başladığı sohbetlerinde konuyu o hadis çerçevesinde ele almıştır.

Tehânevî, fetvalarında fakihlerin yolunu takip etmiş, fikhî metinlerden nakiller ile fetva vermiştir. Ama âyet ve hadislerle i ihmal etmediği görülmektedir. Özellikle tasavvuf konularında hadisle istidlâl etmiş, tasavvufu sünnet çizgisine yaklaştırırken diğer yönden sünnî tasavvufu hadislerle savunmuştur. Tasavvufu hadisle açıklama konusunda Tehânevî'nin eserleri güzel örneklerle doludur.

Tezimizin üçüncü bölümünün en önemli kısmı Tehânevî'nin fetvalarındaki hadis müdafaası kısmıdır. *İmdâdu'l-fetâvâ* hadis bölümünde hadis müdafaası konusunda verilen fetvalar arasında, sayıca çok olmasa da hadis müdafaasının temel esaslarını içeren fetvalar yer almaktadır. Fetvalarında hadisleri müdafaa ederken sadece Kur'an âyetleri ile yetinmeyip kelâm ve mantık da kullanılmaktadır.

Hadis müdafaası sadece fetvalarında değil, diğer eserlerinde de mevcuttur. Vaazlarında, mektuplarında ve risalelerinde hadis müdafaası önemli yer tutmaktadır. Özellikle *Bevadiru'n-Nevadir* eserinde bu konu birkaç yerde ele alınmıştır.

Tehânevî, Hanefî mezhebi müdafaası için ehl-i hadis ekolünün itirazlarına cevap verme dışında Hanefî âlimlerinin ve ilim talebelerinin sorularına da cevap vermiştir. Hadis alanında yazılan iki kitabı bu alandadır. Mezhep, taklit ve diğer konuları içeren risaleleri ve kitapları da mevcuttur. Tehânevî'nin fetva ve eserlerine bakıldığında Hanefî mezhebini itidal ile savunduğu görülmektedir.

Hint alt kıtasında kendi zamanının önde gelen fakihlerinden biri olması hasebiyle Tehânevî'nin dirayet ağırlıklı hadisçiliğinin, fakih kişiliği ile paralel olduğu

söylenir. Hadisleri değerlendirdiğinde illet ve gayelerin tespitine önem vermesi Fıkhu'l-hadisle yakından ilgilendiğinin bir göstergesidir.

Eşref Ali Tehânevî'nin hayatı, eserleri ve hadis ilmindeki yeri hakkında bilgi vermeye çalıştığımız bu tezin fevkinde daha geniş çalışmaların eserlerinin Türkçeye tercüme edilmesi, hâlâ yayımlanmamış nadir eserlerinin neşredilmesi en büyük arzumuzdur. Bizim bu çalışmamız sadece hadis alanıyla sınırlı kalmıştır. Oysa Eşref Ali Tehânevî'nin mirası, her alanda çalışılmaya değerdir. Özellikle Tefsir, Kelam, Fıkıh ve Tasavvuf alanındaki eserleri üzerine çalışmalar yapılması ilim dünyası için Büyük kazanç olacaktır.

Hint alt kıtasında dünyaya gelen ve ilim dünyasına önemli ölçüde katkı sağlayan, değerli eserleriyle unutulmaz bir miras bırakan bu büyük şahsiyeti bir kez daha hayırla yâd ediyoruz. Yüce Mevla'dan onu Cennet-i Firdevs'inde mesud ve bahtiyar eylemesini diliyoruz.

Bana böyle değerli bir âlimin eserlerini inceleme fırsatını veren Rabbime hamd eder, başta Eşref Ali Tehânevî olmak üzere İslâmî ilimlere hizmet eden bütün âlimlere Rabbimden rahmet dilerim. Ruhları şâd olsun. Makamları Cennet olsun.

KAYNAKÇA

ANSARI, A. S. Bazmee, “Eşref Ali”, **DİA**, XI, İstanbul, 1995.

ÂRİFÎ, Abdulhay, **Fihrist-i telifât-ı hakîmü'l-ümmet**, Mektebe Dârululûm, Karaçi, 1987.

ABDÜLHAYY EL-HASENÎ, **Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzir (el-İ'lâm bi-men fî tarihi'l-Hindi min'el-A'lâm)**, Dâru Arafât, Birelî, Hindistan, 1912.

AHMED B. HANBEL, **Müsned**, thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid vs. Müessesetü'r-Risâle, 2001.

ALÎ EL-KÂRÎ, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî, **Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber**, *Zekeriya*, Diyûbend.

AZİZÜ'L-HASAN, **Eşrefu's-sevanih**, Mektebe Tehanevî, Diyûbend.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Hindistan Tarihi**, TTK. Yayınları, Ankara, 1987.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, **es-Sünenü'l-kübrâ**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

_____, **Marifetü's-sünen ve'l-âsâr**, Dâru Kuteybe, Beyrut, 1991.

BİRİŞİK, Abdülhamit ve Eren, - A. Cüneyt, “*Siddîk Hasan Han*”, **DİA**, İstanbul, 2009.

_____, Abdülhamit, “*Hint Altıktasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler*”, **Dîvân İlmî Araştırmalar**, İstanbul, 2004.

_____, Abdülhamit, “Mahmud Hasan Diyûbendî”, **DİA**, İstanbul, 2003.

_____, Abdülhamit, “*Pakistan'da Dinî Grupların/Yapıların Anatomisi ve Birlikte Yola Devamın İmkânı*”, **Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme (Mezhepler ve Dini Gruplar Arası İlişkiler) Sempozyumu**, Bursa 2015, ed. Hayati Hökelekli ve Vecdî Bilgin, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Kur'an Araştırmaları Vakfı, Bursa 2015.

- _____, “*Rıza Han Birelvî*”, **DİA**, İstanbul, 2008.
- _____, **Hind Altkitası Düşünce ve Tefsir Ekolleri**, İnsan Yayınları, 2001.
- _____, “*Kur’âniyyûn*”, **DİA**, İstanbul, 2002.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahih**, Dâru’s-Selâm, Riyad, 1999.
- BULGUR, Durmuş, “*Ticaretten Sömürgeciliğe XIX. Yüzyılda Hindistan ve İngiliz Hâkimiyeti*”, **Dîvân İlmî Araştırmalar**, İstanbul, 2004.
- DAUDÎ, Khalid Zafarullah “*Hatm-i Nübüvvet*”, **DİA**, İstanbul, 1997.
- _____, “**Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları**”, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- EBRAR ALÎ, **Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî'nin Islah Metodu**, (Hazrat Maulana Ashraf Ali Thanwi ka Tareeqae Islah), Yayınlanmamış Doktora tezi, Sindh Üniversitesi, Câmşoro, 2007.
- EBU ADNAN, Suheyl, Dr. **Berleviyat ka zehnî sefer**, Yâsîr Nadîm, Diyûbend, 2002.
- EBU DÂVUD, Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, **Sünen**, Dâru’s-Selâm, Riyad, 1999.
- EBÛ GUDDE, Abdulfettah, **Kîmetü’z-zemen inde’l-ulema**, Darü’l-Beşâiri’l-İslamiyye, Beyrut, 2002.
- _____, **Terâcimü sitte min fukahâi’l-âlemi’l-islâmî**, Darü’l-Beşâiri’l-İslamiyye, Beyrut, 1997.
- FARUQÎ, Nisâr Ahmad, “*İmdâdullah Tehânevî*”, **DİA**, İstanbul, 2000.
- FIĞLALI, Ethem Rûhi “*19.Yüzyıl Sonlarında Hindistan (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)*”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir, 1983.
- _____, “*Kâdiyânîlik*” **DİA**, İstanbul, 2001.
- _____, **Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2004.

_____, **Kâdiyânîlik**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1986.

GUMMAN, Mevlana İlyas, "**Fırka-i berleviyyet Paku Hind kâ tahkîkî câize**", Mektebe Dârululûm, Diyûbend.

GÜMÜŞOĞLU, Hasan, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2009.

HÂŞİMÎ, Şâh Muînuddîn el-Hâşimi, Cüneyd Ahmed el-Hâşimi, **Eşref Alî Tânevî'nin Reformist Düşüncesinde Tasavvuf**, çev. Yakup Yüksel, Muhammed Ali Tekin, Namık Kemal Üniversitesi, 2017.

HATİPOĞLU, Haydar, **Sünen-i İbn Mace Tercümesi ve Şerhi**, Kahraman Yay., İstanbul,

HEYSEMÎ, Nureddin, **Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid**, el-Kudsî, Kahire, 1994.

İBN ÂBİDÎN, **Reddu'l-muhtâr**, Zekeriya, Diyûbend.

İBN HACER, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî**, Zekeriya, Diyûbend.

_____, **Lisanü'l-mîzân**, Müessesetü'l-Âlemî, Beyrut, 1971.

İBNÜ'L-KAYYİM, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ed-Dımaşki el-Hanbelî, **Celâilu'l-efham**, Daru'l-Arûbe, Kuveyt, 1987.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî, **Sünen**, Dâru's-Selâm, Riyad, 1999.

İBN NÜCEYM, Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî, **el-Bahru'r-râik**, Daru'l-Kitabi'l-İslamî, Kahire, 1987.

KÂRÎ, Muhammed Tayyib, **Tarih-i dârululûm**, Mektebe Dârululûm-i Diyûbend.

_____, **Ulemâu Diyûbend**, Daru'l-İşâât, Karaçi, ts.

KEŞMÎRÎ, Muhammed Enver Şâh el-Hüseynî, **Feyzu'l-bârî**, Zekeriya, Diyûbend.

KEVSERÎ, Muhammed Zâhid, **Makâlâtü'l-kevserî**, (Mukaddime Ahmed el-Hayri), Matbaatü'l-Envâr, Kahire, hicrî 1372/1952.

KONUK, Ahmet Avni, Hâcî İmdâdullah Tehânevî'nin *Vahdetü'l-Vücûd Adh Eserinin Tercümesi*, Süleymaniye Ktp., Tâhir Ağa Tekkesi, nr. 772

MALATÎ, Yusuf b. Musa b. Muhammed, **el-Mu'tasar mine'l-muhtasar min müşkili'l-âsâr**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut.

MASUD, Muhammad Khalid “*Fetâvâ-yı Dârülulûm-i Diyûbend*”, **DİA**, İstanbul, 1995.

MERTOĞLU, Hilal, “**Abdu'l-Hayy Leknevî'nin Hayatı ve Hadis Anlayışı**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.

MÜMİNOV, Avazbek, **Eşref Alî Tehânevî ve el-İntibâhâtu'l-Mufide Adh Eseri**, (Ashraf Ali Tahonaviy va Al-intibahotul-mufida asari), Yayınlanmamış Lisans mezuniyet tezi, İmam Buhârî İnstitüsü, Taşkent, 2014.

OSMANÎ, Muhammed Takî, **İ'lâü's-sünen**, İdâretü'l-Kur'an, Karaçi, 1415/1994.

ÖZ, Mustafa, “*Gulâm Ahmed Pervîz*”, **DİA**, İstanbul, 2007.

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, **Sahîh**, Dâru's-Selâm, Riyad, 1999.

NEDVÎ, Ebu'l-Hasen Ali, **Beyne't-tasavvuf ve'l-hayat**, Dâru'l-Fetih, Dımaşk, 1963.

NEDVÎ, Muhammed Usâme, **Fetâvâ Ulemâi'l-Hind**, Mumbai, Hindistan, 2016.

NEDVÎ, Seyyid Süleyman, **ed-Da'vetü'l-İslamiyye fi'l-Hind ve tatavvuruh**, Mektebetü Nedveti'l-Ulema, Luknow, 1378/1958.

NEDVÎ, Veliyyüddin, **el-İmam Abdülhayy Leknevî allâmetü'l-hind imâmü'l-muhaddisîn ve'l-fukahâ**, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1995.

NEDVÎ, Muhammed Rahmetullah **Eşref Ali Tehânevî**, Daru'l-Kalem, Dımaşk, 2006.

OSMÂNÎ, Zafer Ahmed, **Kavâid fî ulûmi'l-hadis**, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, İdârâtü'l-Kur'an, Karaçi, 1415/1994.

ÖZCAN, Azmi, “*Dârülulûm*” **DİA**, İstanbul, 1993.

_____, “Firengî Mahal”, **DİA**, İstanbul, 1996.

_____, “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”, **DİA**, İstanbul, 2000.

_____, “Seyyid Süleyman Nedvî”, **DİA**, İstanbul, 2006.

ÖGTEM, Ramazan, “**Abdülhayy el-Leknevî ve et-Ta’liku’l-Mümecced Adlı Eserinin Değerlendirilmesi**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.

REYHÂNÂ ZİYA, **Eşref Alî Tehânevî’nin Beyânu’l-Kurân Tefsirindeki Metodu**, (Maulana Ashraf Ali Thanwi ki tafseer Bayanul-Quran ka usool), Yayınlanmamış Doktora tezi, Aligarh Üniversitesi, Aligarh, 1982.

SEYFURRAHMAN, **Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî’nin İlmî Çalışmaları**, (Maulana Ashraf Ali Thanwi ki Ilmi Khidimat), Yayınlanmamış Doktora tezi, Sindh Üniversitesi, Câmşoro, 1992.

SOFUOĞLU, Mehmet, **Sahîh-i Buhârî ve Tercümesi**, Ötüken Yayınları, İstanbul

SÜYÛTÎ, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **el-Leâfî el-masnu’a fî ahâdîsi’l-mavdû’a**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

ŞİRVÂNÎ, Vekil Ahmed, **Eşrefü’l-makâlât**, Meclisü siyaneti’l-müslimin, Lahor, Pakistan, 1995.

TABERÂNÎ, Ebu’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, **el-Mu‘cemü’l-kebîr**, Daru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1994.

TAHÂVÎ, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, **Şerhu meâni’l-âsâr**, Zekeriya, Diyûbend.

TEBRÎZÎ, el-Hatib **Miškâtu’l-mesâbîh**, Zekeriya, Diyûbend.

TEHÂNEVÎ, Eşref Ali, **Bevâdiru’n-nevâdir**, Mektebe Câveyd, Diyûbend, 1995.

_____, **el-Hîletu’n-nâcize** Mektebe İttihad, Diyûbend.

_____, **Âdâb-i iftâ ve istiftâ, ifâdât-i eşrefiyye**, Derleyen: Zeyd Nedvî, Luknow, 2012.

_____, **İmdâdu’l-fetâvâ**, XI,542, Zekeriya, Diyûbend, 2017.

_____, **Mietu durûs**, Mektebe Zeyn, Diyûbend, 2017.

_____, **Mir'âtü'l-mevâiz**, Mektebe Dârululûm, Karaçi, 1987.

_____, **Eşrefu'l-cevab**, Mektebe Ömer Faruk, Karaçi.

TEHÂNEVÎ, Hâcî İmdâdullah, *Vahdetü'l-Vücûd*: bkz. KONUK Ahmet Avni.

TİRMİZÎ, Ebû Isâ Muhammed b. Isâ b. Sevre, **Sünen**, Dâru's-Selâm, Riyad, 1999.

ZAHÎR, İhsan İlahî, **el-Birelviyye: akâid ve târîh**, İdâre Tercümani's-Sünnet, Lahor, 1984.

EKLER

EK: (1) Tehânevî'nin Vaazlarının Listesi

Tehânevî'nin Akaide Dair Vaazları

- 1 *ez-Zahûr*
- 2 *el-Habûru li nûru's-sudûr*
- 3 *eş-Şüzûru fî bedri'l-budûr*
- 4 *el-Mevlidü'l-fersâhî fî'l-mevlidi'l-barzencî*
- 5 *Âhiru'l-âmâl*
- 6 *el-Kard*
- 7 *Amelü'z-zerre*
- 8 *el-Hayât*
- 9 *Duâtü'l-umme ve hüdatü'l-mille maahü tetimmatü'l-hikme*
- 10 *Îcâbatü'd-dâî*
- 11 *Edibu'l-âlâmi mulakkibun bi'l-kunzi'n-nâmî*
- 12 *Edibu'l-itidâl*
- 13 *Edibu'l-aşîr*
- 14 *Cemâlü'l-cemîl*
- 15 *Tezkiratü'l-âhire*
- 16 *es-Sûku li ehliş-şûki*
- 17 *Murâkabetü'l-ardi*
- 18 *ed-Dünyâ Ve'l-âhire*
- 19 *İstihfâfü'l-meâsî*
- 20 *Hayâtun tayyibatun*
- 21 *Tethîru'l-a'dâi*
- 22 *Takvîmu'z-zîğ*
- 23 *Darurâtu'l-itinâi bi'd-dîn*
- 24 *Darurâtu't-tuallimi bi'd-dîn*
- 25 *Tarîku'l-kurbi*
- 26 *Fedâilu'l-ilmi ve'l-haşiye*
- 27 *Takmîlu'l-islâm*
- 28 *İslâhu'n-nefs*
- 29 *Tufâdilu'l-amâl*
- 30 *er-Rizâ bi'd-dîn*
- 31 *Tedîbu'l-müsîbe*

- 32 *Hubbu'l-âcile*
33 *Kat'u'n-tamenni*
34 *Madâru'l-musîbe*
35 *Îl'ğâu'l-mucâzafeti*
36 *Şarafu'l-mukâlemati*
37 *Tercîhu'l-muhsideti alâ'l-maslahati*
38 *Saratu'l-Îmân*
39 *Munâzeatu'l-hüvey*
40 *el-Bâkî*
41 *Şa'bu'l-îmân*
42 *İttibâu'l-îmân*
43 *el-Fadlu'l-azîm*
44 *el-Hiyâne*
45 *Zikru'r-rasûli mulakkibu'l-murûu fî'r-rabî'*
46 *el-Murâd*
47 *Davâu'd-dayyik*
48 *İhsânu'l-islâmi mulakkibu bihi lebbu'l-ibâdeti*
49 *es-Selâmu't-tahkîkî*
50 *Derecetu İslâm*
51 *Racâu'l-lakâi*
52 *Muhâsinun İslâm*
53 *Tercîhu'l-âhire*
54 *er-Raf'u ve'l-vudu*
55 *Milletu İbrâhîm*
56 *el-Hadî ve'l-mağfire*
57 *Asâru'l-ibâdeti*
58 *Hayru'l-hayâti ve hayru'l-mamâti*
59 *Sebîlu'n-necâhi*
60 *el-Faslu ve'l-infisâlu*
61 *el-Ecru'n-nebîlu fî's-sabri'l-camîl*
62 *el-Cam'îne beyna'n-nef'îne*
63 *el-Fânî*
64 *el-Birru bi's-sabri*
65 *Dâru'l-mesûdi*
66 *er-Ragbatu'l-merğûbeti ve't-talebetü'l-matlûbeti*
67 *er-Rahîlu ilâ'l-hayli*
68 *el-Yusr maa'l-usr*

- 69 *el-Mavaddatu 'r-rahmâniyye*
70 *el-Akramiyye bi 'l-a 'miliyye ve 'l-i 'lamiyye*
71 *Davâu 'l-ayyubi mulakkibu bihi şâmmun hûrşîdin*
72 *el-Kâfi*
73 *Envâru 'l-sarâhi*
74 *Neşru 'r-rahma*
75 *el-İtmâmun lini 'mati 'l-İslâmi -1*
76 *el-İtmâmun lini 'mati 'l-İslâmi-2*
77 *el-İtmâmun lini 'mati 'l-İslâmi-3*
78 *Asâru 'l-murabba'*
79 *Eşrafu 'l-ulûm*
80 *Kurma 'l-hisâb*
81 *el-Havayyu ve 'l-hadî*
82 *es-Silâhü ve 'l-islâh*
83 *el-İtmînâni bi 'd-dünyâ*
84 *el-İmtihân*
85 *el-Cilâu li 'l-ibtilâi*
86 *İttibâu ulamâ*
87 *Ahkâmu 'l-câh*
88 *Hayru 'l-asâsi li 'l-anâsi*
89 *Hayâtu 'l-cudûb*
90 *Hayâtu 'l-kulûb*
91 *Tehrîmu 'l-muharremi*

İbadete Dair Vaazlar

- 92 *Adâbu 'l-tebliğ*
93 *eş-Şeriâ*
94 *Miftâhu 'l-hayri*
95 *Râhatu 'l-kulûb*
96 *el-İftidâhi*
97 *Asamu 's-sunûfi an rağmi 'l-ulûf*
98 *en-Nisvânu fî ramazân*
99 *es-Suâlu fî 'ş-şuâli*
100 *Rûhu 's-siyâm*
101 *Rûhu 'l-kiyâm*
102 *Rûhu 'l-civâr*
103 *Rûhu 'l-iftâr*

- 104 *Nûru's-sudûr*
105 *Rûhu'l-ecci ve's-secci*
106 *Rûhu'l-ervâhi*
107 *es-Suâlu*
108 *et-Tezhîb-1*
109 *et-Tezhîb-2*
110 *et-Tezhîb-3*
111 *et-Tezhîb-4*
112 *et-Tezhîb-5*
113 *et-Tezhîb-6*
114 *ed-Dahâyâ*
115 *Mahmâtu'd-duâi-1*
116 *Mahmâtu'd-duâi-2*
117 *Tathîrun ramâdân*
118 *Hukûku'l-Kur'ân*
119 *Ahkâmu'l-eşri'l-ahîre*
120 *Akmâlu's-savmi ve'l-îd*
121 *Darûratu'l-amali bi'd-dîn*
122 *Terğîbu'l-adhiye*
123 *Darûratu't-tevbe*
124 *Tarku'l-meâsî*
125 *Talabu'l-ilmî*
126 *Asâru'l-mucbe*
127 *Ta'zîmu's-şââir*
128 *es-Sevm*
129 *et-Tanabbuhu*
130 *Tefsîlu'z-Zikir*
131 *et-Tavaccuhu*
132 *Hakku'l-Îtâet*
133 *Nidâu ramadân*
134 *es-Siyâm*
135 *el-Fitr*
136 *ez-Zikir*
137 *et-Tazîmu'l-ilmî maa taksîmi'l-ilm*
138 *et-Tamîmu li't-talîmi'l-kur'ân-i'l-kerîm*
139 *Tamîmu't-talîm*
140 *ed-Davetu İla Allah*

- 141 *Esbâbu'l-fedâil*
142 *Venadânu fî ramadân*
143 *Şakare'l-mesnevî*
144 *Evvedu'l-îd*
145 *Ûdu'l-îd*
146 *el-İbâde*
147 *Taklîlu't-taâmi bi sûrati's-siyâm*
148 *Taklîlu'l-menâmi bi sûrati'l-kiyâm*
149 *Taklîlu'l-kelâmi bi sûrati tilâveti kelâmi'l-meliki'l-ilâm*
150 *Taklîlu'l-ihtilâti maa'l-enâm*
151 *Esrârü'l-ibâde*
152 *Tahsîlu'l-marâmi fî sûrati hiccu'l-beyti'l-harâmi*
153 *Tefsîlu'd-dîn*
154 *Kevseru'l-ulûm*
155 *Elfâzu'l-Kur'ân*
156 *Tekmîlu'l-enâmi fî sûrati zubuhi'l-en'âm*
157 *Ecrü's-siyâmi min gayri insirâmi-1*
158 *Ecrü's-siyâmi min gayri insirâmi-2*
159 *Nûru'n-nûr*
160 *es-Sabru ve's-salâtu*
161 *el-Hacc*
162 *Aslu'l-ibâde*
163 *İkmâlu'l-iddete ve insilâhi ramadân*
164 *el-Murâfebe*
165 *el-İsâbetü fî meâni'l-icâbe*
166 *Ekbaru'l-amâl*
167 *el-Abdu'r-rabbânî*
168 *el-Îdu ve'l-veîd*
169 *es-Salâtu fî's-salâvâti*
170 *Amalu's-şükri*
171 *el-İtku mina'n-nîrâni fî ramadân*
172 *Musallasu ramadân*
173 *Şabbun mübârek*
174 *el-Aşr*
175 *el-Uşr*
176 *el-Kâf*
177 *Şurtu'l-tezkire*

- 178 *Sünnetu ibrâhîm*
179 *Şerâitu 't-tâa*
180 *Şu 'bânu fî şu 'bân*
181 *Rutûbetu 'l-lisân*
182 *Hayru 'l-mâli li 'r-ricâl*
183 *Şifâu il 'î*
184 *et-Teavvunu alâ 'l-hayr*
185 *Nîlu 'l-birr*

Muâmelâtla ilgili vaazlar

- 186 *es-Surûru bi 'z-zuhûri 'n-nûr*
187 *en-Nûr*
188 *el-Hudûru li 'umûri 's-sudûr*
189 *Ticâretü ehrat*
190 *ez-Zülm*
191 *Adabu 'l-islâm*
192 *el-Cenâh*
193 *el-Ît 'âzu bi 'l-gayri*
194 *Tarîku 'n-nacâti*
195 *Matâu 'd-dünyâ*
196 *Adlu 'l-câhiliyye*
197 *el-Vakit*
198 *Şükürü 'n-nimeti bi zikri 'r-rahme*
199 *Nefyü 'l-harci fi 'd-dîn*
200 *Nakade 'l-lebîbu fî akdi 'l-habîb*
201 *es-Seâdu ve 'l-ebâd*
202 *Gâyetu 'n-necâhi fî âyetü 'n-nikâh*
203 *el-Cebrü bi 's-sabr*
204 *Sebîlu 's-seîd*
205 *Davâu 'l-gafle*
206 *Hukûku 's-serrâi ve 'd-darrâi*

Muâşeretle ilgili vaazlar

- 207 *Hukûku 'l-beyt*
208 *et-Teşîru yâni adâbu islâh*
209 *el-İsrâf*
210 *Duâun*
211 *Edebu 'l-tarak*

- 212 *Hemmu'l-âhire*
213 *el-İttifâk*
214 *el-Mubâh*
215 *Hayru'l-irşâdi li hukûki'l-ibâd*
216 *Âdâbu'l-mesâcid*
217 *Sîretu's-sûfi*
218 *Hukûku'l-meâşiret*
219 *İslâhu'n-nisâi*
220 *Gaddu'l-basar*
221 *ez-Zahûr*
222 *el-Habûru li nûru's-sudûr*
223 *eş-Şüzûru fi bedri'l-budûr*
224 *Ġaddu'l-basar*
225 *Zaruretu'l-ulemâ*
226 *Nisyanu'n-nefis*
227 *Telimu'l-beyân*
228 *el-Amel li'l-ulemâ*
229 *Ihsânu't-tedbîr*
230 *Fadlu'l-ılmî ve'l-amelî*
231 *et-Tasaddî li'l-ğayr*
232 *Ihtiyâru'l-halîl*
233 *el-Iffet*
234 *el-Izzet*
235 *Şabân*
236 *el-Mâlu ve'l-vâh*
237 *Keffu'l-ezâ*
238 *Islâhu'l-yetâmâ*
239 *Terku mâ lâ yânî*
240 *el-Bâb li uli'l-elbâb*
241 *el-Îtisâm bi hablillah*
242 *Îvâu'l-yetâmâ*
243 *Hurumâtu'l-hudûd*
244 *Esbâbu'l-fitne*
245 *et-Tevâvî bi'l-hak*
246 *et-Tevâvî bi's-sabır*
247 *el-Hudûd ve'l-kuyûd*
248 *et-Tezâhum fi't-terâhum*

- 249 *Ahkâmu'l-mâl*
250 *el-Ğâlib li't-tâlib*
251 *el-Istimâ ve'l-ittibâ*
252 *Raf'u'l-iltibas an nef'u'l-libâs*
253 *el-Insidâd li'l-fesâd*
254 *Ğarîbu'd-dunyâ*
255 *Islâhu zâti'l-mubîn*
256 *Infâku'l-mahbûb*
257 *el-Uhuvve*
258 *Musâvâtu'l-masâib-1*
259 *Musâvâtu'l-masâib-2*
260 *Zemmi mekrûhât*
261 *el-Islâmu'l-hakîkî*
262 *Uluvvu'l-ibâd min ulûmi'r-rişâd*
263 *el-Alâkâtu'l-ğâfilât*
264 *Kisâu'n-nisâ*
265 *Nusretu'n-nisâ*
266 *Zarureti teblîg*
267 *Tesîsu'l-bunyân*
268 *Yekîzetu'l-nâim*
269 *er-Rahme ale'l-umme ahlak hakkındaki vaazları*
270 *Evvelu'l-a'mal*
271 *el-Kemâl li'd-dîn fi'r-ricâl*
272 *el-Huşû yânî hakîkati ihsân*
273 *Dunyâ*
274 *el-Huzû*
275 *el-Gadep*
276 *Mezâhru'l-ahvâl*
277 *es-Salâ*
278 *Şavku'l-likâ*
279 *el-Basîr bi'l-beşîr*
280 *Edebu't-tarîk mukalleb be edebi'r-rafiik*
281 *Mezâhiru'l-emâl*
282 *Mezâhiru'l-akvâl*
283 *Istimrâru't-tevbe*
284 *Irdâu'l-hak-1*
285 *Irdâu'l-hak-2*

- 286 *el-Istiğfar*
287 *Fevâidu's-suhbe*
288 *Hifzu'l-lisân*
289 *es-Sabır*
290 *el-Halat*
291 *et-Tevekkul*
292 *el-Muarrak ve'l-rahîk li'imuhırıkı'l-ğarîk*
293 *el-Ihlas -1*
294 *el-Ihlas-2*
295 *Zemmi hevâ yânî ilâci ittibâ hevâ*
296 *Ilâcu'l-kibir*
297 *Teshîlu'l-ıslâh*
298 *Tafsîlu't-tevbe*
299 *İzâletu'l-ğaflet*
300 *Teysîru'l-ıslâh*
301 *İtaatu'l-ahkâm*
302 *Havâssu'l-haşiye*
303 *Zikru'l-mevt*
304 *Ğavâilu'l-ğadab*
305 *eş-Şukr*
306 *ed-Dînu'l-hâlis*
307 *Vahdetu'l-hubb*
308 *Raf'ı mevânî*
309 *ez-Zâhir*
310 *et-Takvâ*
311 *el-Kemâl fi'd-dîn li'n-nisâ*
312 *Tahkîku'ş-şukur*
313 *Zemmu'n-nisyân*
314 *el-Ibratu bi zebhi'l-bakare*
315 *Zekâtu'n-nefis*
316 *el-Bâtın*
317 *Hakîkatu's-sabır*
318 *Mâ aleyhi's-sabır*
319 *Esbâbu'l-gaflet*
320 *el-Istikâme*
321 *ed-Devâm ale'l-islam ve'l-îtisâm bi'l-en'am*

- 322 *et-Tahsîl ve't-teshîl maa't-tekmîl ve't-tadîl*
323 *el-Haccu'l-mebrûr*
324 *en-Niamu'l-merğube fi'n-niami'l-merkûbe*
325 *et-Teysîr li't-tesyîr*
326 *et-Taaruf bi't-tasavvuf*
327 *Fenâu'n-nufûs fi rıdâi'l-kuddûs*
328 *Ifnâi'l-mahbûb li irdâi'l-matlûb*
329 *el-Vasil ve'l-fasil*
330 *el-Murâbata*
331 *Mutâharetu'l-emvâl*
332 *el-Mucâhede*
333 *el-Irtiyâb ve'l-ıġtiyâb*
334 *en-Nefehât fi'l-avkât*
335 *el-İlim ve'l-haşıye*
336 *et-Tesbît bi murâkabeti'l-mebît*
337 *Îlâcu'l-hırs*
338 *Evcî kanûc*
339 *Ricâu'l-ğuyub*
340 *Selâtu'l-hazîn*
341 *es-Sâlihûn*
342 *Şukru'l-atâ*
343 *Desturi Seheranpûr*
344 *Tarîku'l-kalender ke harîki's-semender*
345 *Âsâru'l-havbe fi esrârî't-tevbe*
346 *Îzâletu'l-ğayn an âleti'l-ayn*
347 *âdâbu'l-masâb li tesmiyeti'l-ahbâb*
348 *Semerâtu'l-havf*
349 *Celâu'l-kulûb*
350 *Îânetu'n-nâfi'*
351 *Şukru's-sevânih*
352 *Tekmîlu'l-a'mâl bi tebdîli'l-ahvâl*
353 *Aksâmu'r-ribâ*
Nadir vaazları
354 *Mecdu'l-emsâl bi teaddudi'l-ahvâl*
355 *Teaddudli'l-emsâl*
356 *Cemali yûsuf*
357 *et-Tâhûn*

- 358 *Rûze mubârek*
359 *el-Hevâ*
360 *el-Tefakkuh*
361 *el-Îrâde*
362 *Mâhe mubârek*
363 *Hifzu 'l-hudûd*
364 *Îânetu 't-takvâ*
365 *el-Îstîdâd*
366 *Bereketu 'n-nikâh*
367 *Îfâu 'l-ahd*
368 *ed-Davâ*
369 *el-Avdu ile 'l-makâsid*
370 *el-Temeddun*
371 *el-Menûmân*
372 *el-Îttibâ*
373 *el-Vilâye*
374 *es-Seken*
375 *el-Muhsenât*
376 *Âsâru 'l-mizâc*
377 *Nizâmu 'l-hadîs*
378 *Îhda 'l-heseneyn*
379 *el-Celâ mine 'l-belâ*